

ସକଳ ମାଳା: ୫

୧୦

ମା
ର
ମ
୧୯୮୫

ନବମୁଦ୍ରଣର ମହାବ୍ୟାପାର

ବିରଜା ବକ୍ସତାମାଳା-୫

(୧୯୭୮)

ଜିଜ୍ଞାସା

॥ ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା ॥

ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

କିଞ୍ଚାସା

(ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା)

ପ୍ରାଧ୍ୟକ୍ଷ ଓ ପ୍ରକାଶକ

ଶ୍ରୀଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ପାଦକ

ପ୍ରୀତାନୁର ପ୍ରଧାନ

ସଂପାଦକ ମଣ୍ଡଳୀ :

ବୁଦ୍ଧଦେବ ବ୍ରହ୍ମା

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

କମଳାକାନ୍ତ ଲେଙ୍କା

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସାମନ୍ତରାୟ

ଲିପିକାର :

ନଟବତ୍ସ ବଳ

ଉତ୍କଳିକା ପ୍ରେସ୍, ଯାଜପୁର ।

୧ । ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଅଭିଭାଷଣ ॥ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଶତୀଂଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

୨ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ

ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଯାଜପୁର ॥ ପ୍ରଫେସର୍ ଡଃ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ

୩ । ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଓ

ରାସ୍ତାରେ ଯାଜପୁର ॥ ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର

୪ । ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଓ

-ଦର୍ଶନରେ ଯାଜପୁର ॥ ଡଃ କୃଷ୍ଣପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

୫ । ପରିଶିଷ୍ଟ :

(କ) ବନ୍ତାମାନଙ୍କ ସଂବନ୍ଧରେ ।

(ଖ) ଆସାମ-ଚିଠି ।

(ଗ) ଝମ ବାଣିଜ୍ୟ-ବିରଜା-ବନ୍ତୁତାମାଳା ପରିଚ୍ଛଳନା-ସମିତି ।

(ଘ) ବିରଜାବନ୍ତୁତାମାଳାର ନିୟମାବଳୀ

ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଅଭିଭାଷଣ

ପରମପୂଜ୍ୟ ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ ମହାଶୟ, ପବିତ୍ର ବିରଜା-
କ୍ଷେତ୍ରର ସ୍ୱସ୍ତୁତି-ପ୍ରେମୀ ସଞ୍ଜନ ମଣ୍ଡଳୀ, ଏବଂ ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟା-
ଳୟର ସହକର୍ମୀ ବଂଧୁ ଓ ଅନ୍ତେବାସୀ ଗଣ !

ଜଗନ୍ନାଥା ଦେବୀ ବିରଜାଙ୍କର ଜନ୍ମତିଥି, ଆଜି ଏହି ପୂର୍ବ ତ୍ରିବେଣୀ
ଅମାବାସ୍ୟାରେ; ପଞ୍ଚମ ବିରଜା ବନ୍ତ୍ରତାମାଳା ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଉତ୍ସବରେ ପୌରହିତ୍ୟ
କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିସରରେ ସାଗତ କରିବାର
ଘୌରୀୟ ଲଭି ମୁଁ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମଣୁଛି ।

ସୁଧୀବୃନ୍ଦ; ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଆଦର୍ଶନେଇ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପୂର୍ବ ଏହି ଅନୁ-
ଷ୍ଠାନର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳାନ କର୍ମୀବୃନ୍ଦ ମାତା ଅଭୟାଙ୍କର ନାମାନୁସାରେ “ବିରଜା କନ୍ତ୍ରତା-
ମାଳା”ର ଜନ୍ମ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ତାହା ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାୟତନମାନଙ୍କରେ ହେଉ-
ଥିବା ଗତାନୁଗତିକ ରୀତିର ବନ୍ତ୍ରତାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ଚିରନ୍ତନତର ସାକ୍ଷର ବହନ କରି
ପାରୁଥିବା ଏକ ଅତୁଳନୀୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ । ସେହି ଲକ୍ଷ ପୂରଣକଳେ ବିଗତ ଶ୍ରେବର୍ଷର
ବନ୍ତ୍ରତାମାଳା ‘ଜିଜ୍ଞାସା’ର ବିଶେଷାଙ୍କ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ସାରିଛି ଏବଂ ବହୁ
ଆଗ୍ରହୀ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାଦୃତ ହୋଇ ପାରିଛି । ଆପଣମାନଙ୍କର
ଅବଗତି ନିମନ୍ତେ ବିଗତ ଶ୍ରେବର୍ଷର ବନ୍ତ୍ରତାମାଳାର ଇତିବୃତ୍ତ ଜଣାଉଛି ।

ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ବନ୍ତ୍ରତାମାଳାର ଶୀର୍ଷକ ଥିଲା— ‘ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି ଓ ଇତିହାସରେ
ଯାଜପୁର’ ଏବଂ ଏଥିରେ ବଢ଼ାଥିଲେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣି-
ଗ୍ରାହୀ ଏବଂ ଉଦ୍‌ଘାଟକ ଥିଲେ ପ୍ରଫେସର୍ ବିଧୁଭୂଷଣ ଦାସ (ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେ-
ଶକ) ।

୨ୟ ବର୍ଷର ଶୀର୍ଷକ— ଭରତର ଭକ୍ଷା ସମସ୍ୟା ଓ ଓଡ଼ିଆଭକ୍ଷା ।

ବକ୍ତା,— କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଭିକ୍ଷା, ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ତତ୍ତ୍ୱର ଦେବୀ ପ୍ରସନ୍ନ
ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ଉଦ୍‌ଘାଟକ— ପ୍ରଫେସର୍ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନ (ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅବସର-
ପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ)

୩ୟ ବର୍ଷର ଶୀର୍ଷକ— ‘ଓଡ଼ିଶାର ପରଂପରା’

କାବ୍ୟ ବିଭବ— ପ୍ରଫେସର୍ ଡଃ ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି (ଓଡ଼ିଆବିଭାଗ, ଉତ୍କଳ
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ)

ନୃତ୍ୟ ଓ ସଂଗୀତ ବିଭବ—କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡଃ କାର୍ତ୍ତିଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ଲେକ ସାହିତ୍ୟ ବିଭବ—ପ୍ରଫେସର୍ ତତ୍ତ୍ୱର କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦାଶ; (ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା
ଅନୁଦାନ-ଅଧ୍ୟାପକ)

ଉଦ୍‌ଘାଟକ— ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ତତ୍‌କାଳୀନ ପ୍ରଶାସକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ
ଜ୍ଞାନଗୁହ ।

୪ର୍ଥ ବର୍ଷର ଶୀର୍ଷକ— ‘ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି’

ଏହାର ସାହିତ୍ୟିକ ବିଦିଗ—ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଜକିଶୋର ଗୟ (ଅବସର ପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ)

ଐତିହାସିକ ବିଦିଗ—ପ୍ରଫେସର୍ ତତ୍ତ୍ୱର ମନୁଥ ନାଥ ଦାସ (ଇତିହାସ ବିଭାଗ, ଉତ୍କଳ
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ)

ସମାଜ-ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦିଗ— ଅଧ୍ୟାପକ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ, ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର
ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ବିରଜା ବକ୍ତୃତାମାଳାର ପରିସ୍ଥଳନା ସମିତି ପଞ୍ଚମ ବାର୍ଷିକ ବିରଜା ବକ୍ତୃତାମାଳା
ନିମନ୍ତେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜନୀତି କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏବଂ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନର ପୁଷ୍ପଭୂମିରେ
ଯାଜପୁରକୁ ଶୀର୍ଷକ ରୂପେ ମନୋନୀତ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଓଡ଼ିଶାର
ତିନିଜଣ ସ୍ଥାନାଧିକାରୀ ବୃତ୍ତିକୀର୍ତ୍ତୀ ତତ୍ତ୍ୱର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାର ନାଥ
ମହାପାତ୍ର ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ବକ୍ତା ଭାବରେ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଅତି ଆନନ୍ଦର କଥା ଉପରେକ୍ତ ସମ୍ମାନିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଆମର ଆମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରି-
ବାର ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସରରେ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତରଫରୁ ମୁଁ
ସେମାନଙ୍କୁ ଗଭୀର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛି ।

ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଦିବସର ସମ୍ମାନିତ ବକ୍ତା ହଫେସର୍ ତଙ୍କର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର
ଦାଶ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ତଥା ବିଚକ୍ଷଣ ବକ୍ତା ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ରୂପେ ସୁପରିଚିତ ।
କିଛି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଇରାନ୍‌ର ଗଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ସଭାପତି ହେବାର ଗୌରବରେ
ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛନ୍ତି । ‘ଓଡ଼ିଶାର ଗଜନୈତିକ
ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଯାଜପୁର’ ଶୀର୍ଷକ ବିଷୟ ଉପରେ ଆଲୋଚନା ପାତ କରିବା ପାଇଁ
ଓଡ଼ିଶାରେ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବିରଳ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଆମେ ଆଜି
ପାଇବା ଆମ ପକ୍ଷରେ କମ୍ ସୌଭାଗ୍ୟର କଥା ନୁହେଁ ।

ଆସନ୍ତା କାଲିର ବକ୍ତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର ଐତିହାସିକ
ଗବେଷକ ରୂପେ ସୁପରିଚିତ । ‘ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର
ଗବେଷଣା ଓ ଅମୂଲ୍ୟ ଅବଦାନ ଓଡ଼ିଶାର ଯାଦୁସରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି ।
ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମାହାପାତ୍ର ଆମର ଆମନ୍ତ୍ରଣ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ସେଥି ନିମନ୍ତେ ଆମେ
ନିଜକୁ ଭାଗ୍ୟବାନ ମଣୁଛୁ । ତତ୍ତୀୟ ତଥା ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଦିବସର ବକ୍ତା ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣ
ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ସାହିତ୍ୟିକ ତଥା ସୁଗବେଷକ ରୂପେ
ଉତ୍କଳ ବିଖ୍ୟାତ । ତାହାଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣ ତଥା ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ।

‘ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନରେ ଯାଜପୁର’ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ଆଲୋଚନା
ପାତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆମର ଆମନ୍ତ୍ରଣ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞତା
ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି । ମୋର ଆଶା ଓ ବିଶ୍ୱାସ; ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମନ୍ୱୟ ଉପସ୍ଥାପନା ଓ
ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ସେ ସୁଧୀ-ସମାଜକୁ ଆପ୍ୟାୟିତ କରି ପାରିବେ ।

ଏ ବର୍ଷର ବିରଜା ବକ୍ତୃତାମାଳାର ଶୀର୍ଷକ ବ୍ୟାପକ ନୁହେଁ । ପୁଣ୍ୟାନୁ
ପୁଣ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନ ନିମନ୍ତେ ଏହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଗଭୀର ତଥା ସମ୍ମାନୀତ ସମ୍ମାନ
ବିରୁଦ୍ଧ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଆମର ନିକଟତମ ପରିବେଶରୁ

ଗୌରବ ମଣ୍ଡିତ ଯୁଗକୁ କେବଳମାତ୍ର ସିଂହାସନେକନ କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ବିଗତ ଦୁଇବର୍ଷ ତଳେ ସ୍ବାଗତ ଅଭିଭାଷଣ ପ୍ରଦାନ କରିବା ବେଳେ ମୁଁ ଯାହା କହିଥିଲି ତାହାର ପୁନରବୃତ୍ତି କରିବାର ଅନୁମତି ମାଗି ଜଣାଉଛି ଯେ ଆମର ସଂସ୍କୃତିର ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ କିମ୍ବା ଅଜ୍ଞାତ ଉତ୍କଳ କୀର୍ତ୍ତିମାଳାର ବୈଭବ, ଚେତନ ମାନ ସବୁ ଯୋଗାଇ ଦେବାହିଁ ଏହାର ଅଭିପ୍ରାୟ । ମାତା ବିରଜାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦରେ ସେ ଅଭିପ୍ରାୟ ଯେ ଆମର ପୂରଣ ହେବ ଏ ବିଶ୍ବାସ ଆମର ଅଛି । ବିଜ୍ଞ ବକ୍ତାବ୍ଦ-ଙ୍କର ଗବେଷଣା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା ଠାରୁ ଶ୍ରୋତୃ-ସମାଜକୁ ଆଉ ଅଧିକ ସମୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନକରି ପଞ୍ଚମ ବିରଜା ବକ୍ତୃତାମାଳାର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ପୁଣିଥରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆମରଖି ଜଣାଉଛି ।

ଜୟହିନ୍ଦ୍

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଶତୀନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ପୁଷ୍ଟଭୂମିରେ ଯାକପୁର

ଭୂମିକା

ରାଜନୀତି ଶବ୍ଦ ଗନ୍ଧ ବା ଗନ୍ଧ୍ୟାଶ୍ରୟୀ । ଗନ୍ଧ ବା ଗନ୍ଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଭୂଭାଗୀୟ ଧାରଣା ହେଲେ ହେ ରାଜନୀତିକୁ ଆଞ୍ଚଳିକ ଗିରିରେ ବିଭକ୍ତ କରିବା ସହଜ-ସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ବିଶ୍ୱଗନ୍ଧର ପରିକଳ୍ପନା ହେବାପରେ ଗନ୍ଧୀୟତାର ଗୁରୁତ୍ୱ ହ୍ରାସ ପାଇଛି । ଏପରି କି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନମାନ ଆଷ୍ଟେଲ ଜାତୀୟତାକୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକତାର ଘାତକ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ କହିଥିଲେ ମାନବ ଗୋଟିଏ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ; ସେହି ପୁଣି କହିଛନ୍ତି, ମାନବ ଗୋଟିଏ ରାଜନୈତିକ ଜୀବ । ସାଧାରଣ ମାନବ, ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏ ଯାବତ୍ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ଜୀବନଯାପନ କରିଆସିଛି । ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ । ପରିବାର ହେଉଛି, ସମାଜର ମୂଳପତ୍ତନ । ଏହା ହିଁ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭ । ପରିବାରରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଗ୍ରାମ, ଥାନା, ଅନୁବିଭାଗ, ଜିଲ୍ଲା, ରାଜ୍ୟ, ଦେଶ, ମହାଦେଶ ଏପରିକି ବିଶ୍ୱକୁ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ଜୀବନର ସ୍ୱରୂପ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କରାଯାଏ । ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରୀତି ମାନବର ସହଜାତ ସ୍ୱବୃତ୍ତି; ବିଶ୍ୱ ନାଗରିକତା ଗୋଟିଏ କଳ୍ପନା ମାତ୍ର । ତେଣୁ ରଖୋ କହିଥିଲେ, ମଣିଷ ନିଜକୁ ପରସ୍ପର, ଇଂରେଜ, ଜର୍ମାନ ଆଦି କହିବା ବେଳେ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୁଏ, ନିଜକୁ ମାନବ ବୋଲି କହିବା ବେଳେ ସେତିକି ସ୍ତେରଣା ବା ଉଦ୍‌ବିପନ୍ନର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରାନ୍ତ୍ୟ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ ପରସ୍ପର ଯୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ; ପ୍ରକୃତରେ ଉଭୟ ଦେଶର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ବା ସରକାର ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରନ୍ତି । ତେଣୁ କୁହାଯାଏ ଯେ ମଣିଷ, ଗନ୍ଧନାମରେ ଯେତେ ଜଘନ୍ୟ ପାପକରେ, ନିଜ ନାମରେ ତାହା ହିଁ କଲେ ଗନ୍ଧୀୟ ଆଇନାନୁସାରେ ସେ ଜଣେ ବିରଟ ଅପରାଧୀ ରୂପେ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଗୁରୁତର ଦଣ୍ଡ ପାଆନ୍ତା । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୀତିରେ ଯାକପୁର ଛାଡ଼ି ନିଶ୍ଚୟ କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ବ୍ୟାପକ ରାଜନୈତିକ ପୁଷ୍ଟଭୂମି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କେତେକ ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରୀତି ବୋଲି କହି ନାସିକା

କୃତ୍ତନ କରିପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଏହା ଯେ ମାନବର ଗୋଟିଏ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଧାରଣା, ଏହି କଥାକୁ ଉପେକ୍ଷା କଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ହେବ । ୧୯୫୬ର ସୀମା କମିସନ ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ସେ କାଳର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଥିଲେ, “ସତେଇକଳା ଓ ଖରପୁଆଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ରହୁ ବା ବିହାରରେ ଥାଉ ଏହା ବଡ଼କଥା ନୁହେଁ; ଏରକ୍ୟ ଦୁଇଟି ଭରତରେ ରହିଛି । ତେଣୁ ମୁଁ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଏହି ଆଦିମ ପ୍ରୀତିକୁ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । “ସେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ କୁହାଯାଇଥିଲା, “ଭରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହା ଯଥାର୍ଥ । କାରଣ ସେ ଆକୃମାରିକା ହିମାଳୟ ଭୂଭଗର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ । ଏହି ଦୁଇରକ୍ୟର ଲେକେରୁହାଁତି, ତାଙ୍କ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ତବର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସିଂହ ନ ହୋଇ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ହୁଅନ୍ତୁ । ତେଣୁ ଆପଣ ମାନଙ୍କ ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନ, ଆଞ୍ଚଳିକତା ଦୋଷଦୃଷ୍ଟ ନୁହେଁ; ଏହା ଗଭୀର ଅନୁଶୀଳନ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଲାଗି କ୍ଷେତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ମାତ୍ର । ଯାଜପୁରର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଜାଣିବା ଉଚିତ, କେଉଁ କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ସେମାନଙ୍କ ଅନୁବିଭାଗର ସ୍ଥାନ ଉଚ୍ଚରେ ବା ନୀଚରେ ।

ଯାଜପୁରର ରାଜନୈତିକ ଐତିହ୍ୟ

ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଯାଜପୁରର ରାଜନୈତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଆସିଛି । ଜଣେ ଆହୁ ଐତିହାସିକ ଜି. ଭି. ରମମୂର୍ତ୍ତୀ କହନ୍ତି ଯେ ପାଟଳାଶ୍ୟମୁଣ୍ଡି ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୩୨ କି: ମି: ଦୂରରେ ଥିବା ବଂଶଧାର ନଦୀ ତଟବର୍ତ୍ତୀ ମୁଖଲିଙ୍ଗ ଗ୍ରାମକୁ କଳିଙ୍ଗନଗର ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏହାର ମନ୍ଦିର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଜ୍ଞାତିକାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ଗୁରି କିଲେମିଟର ଅଞ୍ଚଳକୁ ବ୍ୟାପି ରହିଥିଲା; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ନଗର ନିକଟରେଥିବା ମଧୁକେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ପ୍ରଧାନ । ଏହି ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ଖୋଦିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହି କଳିଙ୍ଗ ନଗରରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗଦେବ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଦଖଲ କରିବାପରେ ସେ ଅଭିନବ ଯଯାତିନଗର ବା ଆଧୁନିକ ଯାଜପୁରଠାରେ ରାଜଧାନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।

ହୀରାଲଲ ଓ ଗୁଣାଲ ଦାସ ବାନର୍ଜୀ ନାମକ ଦୁଇଜଣ ଐତିହାସିକଙ୍କ ମତରେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜା ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ମହାଶିବଗୁପ୍ତ ବିନୀତାପୁରଠାରେ ରାଜଧାନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାର ନାମ ଦେଇଥିଲେ, ଯଯାତିନଗର । ଐତିହାସିକମାନେ ସୋନପୁରର ବିନ୍ଦାଠାରେ ଏହି ବିନୀତାପୁର ଥିଲା ବୋଲି କହନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟ ଐତିହାସିକମାନେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି କହନ୍ତି ଯେ, ଯଯାତିନଗରଠାରେ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ମହାଶିବଗୁପ୍ତ ଉତ୍କଳକୁ ଜୟ କରିବାପରେ

ଯଯାତି ନଗରଠାରୁ ଗୁହେଶ୍ୱର ପାଟକ ବା ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗଲ୍ଲାନୀ ଉଠାଇ
ନେଇ ଏହାର ନାମକରଣ କରିଥିଲେ, ଯଯାତି ନଗର । ଇତିହାସ ଲେଖକମାନେ
ଯାଜପୁରକୁ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଜାତିନଗର ରୂପେ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେମାନେ
ବିନକାର ଦାବୀକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରନ୍ତି । ଏହା ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀର ଘଟଣା । ଏହି
ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଜାତିନଗର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା ଏବଂ ଏଠାରେ କେତେ-
ଗୋଟି ବୌଦ୍ଧବିହାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ତତ୍ତ୍ୱର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ମତାନୁସାରେ କେଶରୀ ବଂଶର
ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଯଯାତି ନିଜ ବିମାତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟାଗ୍ରସିତ ହୋଇ ନିଜ ଭଉଣୀ ସହ
ଆସି ବିରଜାଦେବୀଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ଭୌମବଂଶ
ରଜକୁମାରୀଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଣୟ ହୋଇଥିଲା । ଭୌମରଜା ଏହି ବିଦେଶୀଙ୍କ ଧୂଷ୍ଟତାରେ
କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ, ସେମାନେ ଏହି
ଦୁଃସାହସୀ ଯୁବକକୁ ଜଙ୍ଗଲକୁ ନେଇ ହତ୍ୟା କରନ୍ତୁ । ଏହି ଆଦେଶ ପାଳନ କରି-
ବାକୁ ଯିବାବେଳେ ଗୋଟିଏ ସିଂହ ରଡ଼ି ଛାଡ଼ିବାରୁ ସେମାନେ ଭୟରେ ଯଯାତିଙ୍କୁ
ଛାଡ଼ି ପ୍ରାଣ ବିକଳରେ ପଳାଇ ଆସି ରଜାଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହିଲେ । ରଜା ସମସ୍ତ
ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଶୁଣିବାପରେ ଜାଣିପାରିଲେ ଯେ ସିଂହବାହିନୀ ବିରଜାଦେବୀଙ୍କ ଅପାର
କରୁଣା ବ୍ୟତୀତ ଏଞ୍ଜି ଘଟଣା ଘଟି ନ ପାରେ । ତେଣୁ ସେ ଏହି ଯଯାତିଙ୍କ
ସହିତ ନିଜ କନ୍ୟାର ବିବାହ କରାଇ ତାଙ୍କୁ ନିଜର ଉତ୍ତରଧିକାରୀ ରୂପେ ବାଛିଲେ ।
କେଶରୀର କୃପାରୁ ରଜ୍ୟଭାର କରିଥିଲେ ବୋଲି ଯଯାତି ନିଜେ ଯଯାତିକେଶରୀ
ନାମ ବହନ କରି ନିଜ ବଂଶର ନାମ କେଶରୀ ବଂଶ ରଖିଲେ । ସେ ବୈବାହିକ
ସୂତ୍ରରେ କଳିଙ୍ଗ, କୋଶଳ, କଙ୍ଗୋଦ ଓ ଉତ୍କଳ, ଏହି ଗୁରିଗୋଟି ରଜ୍ୟକୁ ଏକ
ଶାସନାଧୀନ କରି ବୈତରଣୀ ତଟରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ଏହି
ସହରର ନାମ ହେଲା, ଯଜ୍ଞପୁର ବା ଆଧୁନିକ ଯାଜପୁର । ସେ ଏହି ଯଜ୍ଞର ସ୍ମାରକୀ
ସ୍ୱରୂପ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଘାଟ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଯାଜପୁର ବୌଦ୍ଧ-
ଧର୍ମର ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା ଏବଂ ଏଠାରେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କୁ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦିଆହେଉଥିଲା । ତେଣୁ
ଏହାର ଅନ୍ୟନାମ ଥିଲା ନାଭିଗୟା । ଯାଜପୁରଠାରେ ସର୍ବଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଛି ।
ଏଠାରେ ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୌଦ୍ଧ ଆଦି ନାନା ଧର୍ମର ପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ । କେଶରୀ
ବଂଶୀୟ ରଜା ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀଙ୍କୁ ପରସ୍ତ କରି ଉତ୍କଳକୁ ଜୟକରିବା ପରେ ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗ
ଦେବ ୧୧୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିଜ ରଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗନଗର ଠାରୁ ଆଣି କଟକଠାରେ
ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ତତ୍ପରେ ଯାଜପୁରର ରାଜନୈତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ କମିଗଲା ।

ଭଂରେଜମାନେ ୧୭୬୫ ରେ ସମ୍ରାଟ ସାହୁ ଆଇମଙ୍କ ଠାରୁ ବଙ୍ଗ,
ବିହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓଧାନୀ ବା ରଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ଅଧିକାର ହାସଲ କରିବା
ବେଳେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ବସ୍ତାଠାରୁ ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ

ଥିଲା । ସେତେବେଳେ କଟକ; ପୁରୀ ଓ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ମିଶାଇ କଟକ ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା । ସେ କାଳରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାର ସଦର ମହକୁମା ଯାଜପୁରରେ ଥିଲା । ୧୮୭୦ରେ ବସ୍ତାଠାରୁ ଜଳେଶ୍ଵର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ବାଲେଶ୍ଵର ସହିତ ମିଶାଇ ଦିଆଗଲା ଏବଂ ଜିଲ୍ଲାର ସଦର ମହକୁମା ଯାଜପୁର ଠାରୁ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଉଠିଗଲା । ଯାଜପୁରକୁ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ସହିତ ମିଶାଇ ଦିଆଗଲା ଓ ଏହା ଗୋଟିଏ ଅନୁବିଭାଗର ପଦବୀ ଲାଭ କଲା ।

ତେଣୁ ଯାଜପୁରର ରାଜନୈତିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ସବୁ ଯୁଗରେ ସ୍ଥାବିର ହୋଇଛି । ଐତିହାସିକ ବିବର୍ଣ୍ଣନ ଫଳରେ ଏହାର ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହୋଇଛି ସିନା, ନଚେତ ଏହି ଗୁରୁତ୍ଵ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜନମାନସରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଓ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆସିଛି ।

ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଯାଜପୁର :

୧୯୪୨ ର ଅଗଷ୍ଟ ବିପ୍ଳବ ବେଳେ ଯାଜପୁର ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୋଭାଗରେ ଥିଲା । ସେହି ଅବସରରେ କେବଳ ଏହି ଅନୁବିଭାଗରେ ଅଗଷ୍ଟ ମାସର ଦ୍ଵିତୀୟ ସପ୍ତାହକ ମଧ୍ୟରେ ୭୧ ଗୋଟି ଚମ୍ପୁବାଦକ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା । ୨୬ ଜଣ ପୁଲିସ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ପୋଷାକ ପୋଡ଼ି ଦିଆ ଯାଇଥିଲା, ଛଅ ଗୋଟି ଜଳକର ଅଫିସରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଗୁରିଗୋଟି ଡାକଘର, ପାଞ୍ଚଗୋଟି ନିମ୍ନକି ଘର, ଛଅଗୋଟି ଜମିଦାରୀ କଚେରୀ ଓ ଗୁରିଗୋଟି ଡାକବଙ୍ଗଳା ଘର, ଜନତା ଦ୍ଵାରା ଭସ୍ମୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ କଟକରେ ଆନ୍ଦୋଳନର କେନ୍ଦ୍ର କାୟାଳୟ ଥିଲା ଓ ଯାଜପୁରରେ ଗୋଟିଏ ଶାଖା ଦସ୍ତର ଥିଲା । ସେତେବେଳର ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଛାତ୍ର କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ବୟସ ବାଳ ବିହାରୀ ଦାସ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ଶାଖା ଅଫିସ ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସୂତ୍ର ରକ୍ଷା କରି ଥିବାରୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରିଥିବା ଅପରାଧରେ ଦୁଇବର୍ଷ କାରାଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରିଥିଲେ ।

କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବେଆଇନ ଘୋଷିତ ହୋଇ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧି କାରା-ଗୃହ ହୋଇଥିବାରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ରମାଦେବୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଓ ପରିଚାଳିତ ବରୀର କଂଗ୍ରେସ ଆଶ୍ରମ ଓ ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମ କେନ୍ଦ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ସରକାର ଦଖଲ କରି ନେଲେ । ଏଥିରେ ଜ୍ୟୋଧାନିତ ହୋଇ ଆନ୍ଦୋଳନ-କାରୀମାନେ ଅଗଷ୍ଟ ୧୬ ତାରିଖ ଦିନ ଏହି କେନ୍ଦ୍ର ଗୁଡ଼ିକରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଫଳରେ ବରୀରେ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଏ ଲେମହର୍ଷଣକାରୀ ଅତ୍ୟାଚାର ହୋଇଥିଲା । ଜ୍ୟୋଧାଙ୍କ ଜନତା ବଡ଼ଚଣାର କଚେରୀ ଘରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ପୋଲିସ ଚୌକୀଦାର ଓ ଦଫାଦାର ମାନଙ୍କ ପୋଷାକ ପତ୍ର ପୋଡ଼ି ଦେଲେ । ନାଳବନ୍ଧ, ଟେଲିଗ୍ରାଫ ଓ ଟେଲିଫୋନ ତାର କାଟି ଦେଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ

ଶାସନ ଏକ ପ୍ରକାର ଭୁଷୁଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ସରକାର ପ୍ରତିହିଂସାପରାୟଣ ହୋଇ ଗୁଳି ଚାଳନା କଲେ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପରେ ପିତୃଶୀ ଟିକସ (Punitive Tax) ବସାଇଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ୨୭ ତାରିଖ ଦିନ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ପୁଲିସ୍ ହିସାବତରେ କେତେକ ଲୋକଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରି ନେଉଥିବା ବେଳେ ବିପ୍ଳବୀମାନେ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାରୁ ଗୁଳି ଚାଳନା ହୋଇଥିଲା । ଏଥିଯୋଗୁ ଜନତା କ୍ରୋଧୋନ୍ମୁତ ହୋଇଗଲା ।

ଅଗଷ୍ଟ ୨୭ ତାରିଖ ଦିନ ପ୍ରାୟ ଦଶହଜାର ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଶୋଭା-ଯାତ୍ରାରେ ଯାଇ ଏସ୍. ଡି. ଓ. କ୍ସ ଦସ୍ତର ଉପରେ ଚଢ଼ଇ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ସଶସ୍ତ୍ର ସିପାହୀମାନେ ଜଗି ରହିଥିଲେ । ଏତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖୁ ସେମାନେ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁତ ହୋଇଗଲେ । ସେମାନେ ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀ ମାନଙ୍କୁ ଡରାଇବେ କ'ଣ ବିପ୍ଳବୀମାନେ ନିର୍ଭୟରେ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଗୁଳିରା ଛାଡ଼ି ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ସହଯୋଗ କରିବା ଲାଗି ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବ-ରାଇଲେ । କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ବିରୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧିଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଉଡ଼ାଟାହାକରୁ ଡିନାମାଇଟ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଶୋଭାଯାତ୍ରୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ପ୍ରାଣ ବିକଳରେ ପଳାଇ ଗଲେ ସିନା, ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଲୋକ ସହର ବାହାରେ ଶୋଭାଯାତ୍ରା କରି ରାମବାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲେ ଓ ସେଠା ତାଳଘରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେଲେ । ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର ମାନେ କହୁଛି ଯେ ଯାକପୁର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୁଡ଼ାଏ ଆକାଶମାର୍ଗରୁ ଡିନାମାଇଟ ନିକ୍ଷେପ କରି ବିପ୍ଳବୀ ମାନଙ୍କୁ ଘଉଡ଼ାଇ ଦିଆ ଯାଇ ନଥିଲା ।

ଭରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଜାକପୁରର ଜାଜୁଲ୍ୟମାନ ଐତିହ୍ୟ ସବୁ ଏହି ଅନୁବିଭାଗର ରଜନୀତିଜ୍ଞମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ରଜନୀତିରେ ଯେ ଉପଯୁକ୍ତ ଆସନ ପାଇ ନାହାନ୍ତି, ଏହାକୁ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ସ୍ୱାଧୀନତାପରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୀତିରେ ଯାକପୁର —

ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ମାତ୍ର ଛଅଗୋଟି ଜିଲା ଥିଲା ଓ ଓଡ଼ିଶା ବିଧାନ ସଭାର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ୬୦ ଥିଲା । ୧୯୪୮ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲା ଦିନ ତେଲଙ୍ଗି ଗୋଟି ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟର ଓ ୧୯୪୯ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲା ଦିନ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ମିଶ୍ରଣ ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ଆୟତନ ଓ ଲୋକସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶା ଡେରଗୋଟି ଜିଲାରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲା ଓ ବିଧାନ ସଭାର ସଭ୍ୟସଂଖ୍ୟା ହେଲା ୧୪୦ । ୧୯୫୨ ନିର୍ବାଚନ ବେଳେ ଯାକପୁର ସାତଗୋଟି ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା; ୧୯୫୭ରୁ ଏହାର ସଂଖ୍ୟା ଛଅକୁ କମାଇ ଦିଆଯାଇଛି ଏବଂ ୧୯୭୧ ଜନଗଣନା ପରେ ବିଧାନ ସଭାର ସଭ୍ୟସଂଖ୍ୟା ୧୪୭କୁ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲେହେ ଯାକପୁରର ସଭ୍ୟସଂଖ୍ୟା ଛଅରେ ରହିଛି ।

ଭରତୀୟ ସଂବିଧାନରେ ସାବାଳକ ଭେଟପ୍ରଥା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି । ନିର୍ବାଚନୀୟ ଗଜନୀତିରେ ଭେଟଦାତା ମାନେ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ନ ହେଲେ କୌଣସି ଗଜନୀତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ନିର୍ବାଚକ ମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ନୂତନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କଲେ କଣେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉନ୍ନୋଦୟ ବା ଉନ୍ନତି-ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିପାରେ କିନ୍ତୁ ଅନୁବିଭାଗର ସାମୁହିକ ଗଜନୈତିକ ଗୁରୁତ୍ବ ବ୍ୟାହତ ହେବା ସୁନିଶ୍ଚିତ । ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ସମର୍ଥକ ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ହୁଏତ ଥରକୁ ଥର ଦଳବଦଳ କରିଛନ୍ତି କିମ୍ବା ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି । ଦଳବଦଳ ଯୋଗୁ ଗଜନୈତିକ ଛିରତା ସନ୍ଧିର୍ଭ୍ୟ ହୋଇଛି ଏବଂ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଫଳରେ ସମର୍ଥକ ଭେଟ-ଦାତା ଓ ସମର୍ଥିତ ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଧାରାବାହିକ ଅନୁରକ୍ତି ଅବ୍ୟାହତ ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ଏହି ମାନଦଣ୍ଡ ଅନୁସାରେ ସର୍ଗତ ଗଦାଧର ଦରଜ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଲଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସେ ଜୀବନ ତମାମ ଦଳବଦଳ କରି ନାହାନ୍ତି କେବଳ ଥରେ ମାତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାହା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶୁଭଙ୍କର ହୋଇଛି । ତେବେ ଯାଜପୁର ଯେ ସୁବିଧାବାଦୀ ଗଜନୀତିର ପୋଷକତା କରିଛି, ଏହାକୁ ଅସୀକାର କରି ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ଘନ ଘନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଫଳରେ ଭେଟ ଦାତା ମାନଙ୍କର ପତିଆରା ନାହିଁ ଯେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ସରକାରୀ କର୍ତ୍ତୃତ୍ବ ପ୍ରକ୍ଷୋଭ କରି ସେମାନଙ୍କର କିଛି ଉପକାର କରି ପାରିବେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଗଜନୀତି ମଧ୍ୟ ସୁବିଧାବାଦୀ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଗତି କରିଛି । ତୁଙ୍ଗନେତା ରୂପେ ପରିଚିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗଜନୀତିର ଦଳ ଓ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । କ୍ଷମତା ଲଭ ସେମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଧ୍ୟେୟ ହୋଇଛି ଯାହା ଫଳରେ ଗତ ୨୬ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଦଳ କ୍ଷମତାକୁ ଆସୁ ନା କାହିଁକି, ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକ କ୍ଷମତାସୀନ ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଏହି ‘ସାଙ୍ଗୀତିକ-ଚୌକି’ ଖେଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜନୀତି ବଦଳିଯିବା ବେଳକୁ ଯାଜପୁରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମତାଳ ରକ୍ଷା କରି ନପାରି ପ୍ରତିନିଧିମାନେ କ୍ଷମତାରୁ ବର୍ଜିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କଟକ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜନୈତିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ବ୍ୟାବସାୟିକ ଗଜ-ଧାନୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର କ୍ଷମତା ଗଜନୀତି ମଧ୍ୟ କଟକୀକୃତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ବୀରେନ ମିତ୍ର ଓ ନବକୃଷ୍ଣ ଚକ୍ରଧରୀ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଲୋକ । ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ଓ ନୀଳମଣି ରାଉତରାୟ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲା, ନନ୍ଦିନୀ ଶତପଥୀ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା, ବିଶ୍ବନାଥ ଦାସ, ବିଜୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ବିନାୟକ ଆରାଧି ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା, ସଦାଶିବ ତ୍ରିପାଠୀ କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲା ଓ ଗଜେନ୍ଦ୍ର ନାୟକ ସିଂହଦେଓ ବଲଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାର ଅଧିବାସୀ । କେବଳ ବିନାୟକ ଆରାଧି, ସଦାଶିବ ତ୍ରିପାଠୀ ଓ ସିଂହଦେଓଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ କଟକ ବାସୀ

ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ବିନାୟକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ସଦାଶିବ ତ୍ରିପାଠୀ ଘଟଣା ପ୍ରବାହରେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ, ସିଂହଦେଓ କୋଶଳ ଗଜା ଓଡ଼ିଶା ଦଖଲ କରିବା ପରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦଳର ଆକସ୍ମିକ ଚିନ୍ତା ଯୋଗୁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ଲଭ କରିଥିଲେ । ଯାଜପୁରର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ କଟକାଶ୍ରୟୀ ହୋଇ ଗୁପଗୋଷ୍ଠୀ ସୃଷ୍ଟି କରି ନପାରିଲେ ସେମାନେ ଗଜନୀତିରେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ପାଇବା କଷ୍ଟକର ହେବ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳରେ ଗୋଟିଏ ନୀତି ଅନୁସାରେ ସଭ୍ୟ ମନୋନୟନ ହୋଇନାହିଁ । କେତେବେଳେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସମ୍ରାମରେ ଯୋଗଦାନ, କେତେବେଳେ କାରବରଣ, କେତେବେଳେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଆସ୍ଥା, କେତେବେଳେ ଦଳୀୟ ନେତାଙ୍କ ଗୁପ ଓ କେତେବେଳେ ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ମନୋନୀତ ହୋଇଛନ୍ତି । ୧୯୬୨ରେ ଯାଜପୁରର ଛଅଜଣଯାକ ସଭ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ଦଳର ଥିଲେ ବୋଲି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶାନ୍ତନୁ କୁମାର ଦାସ ମନ୍ତ୍ରୀପଦ ଲଭ କରିଥିଲେ; ୧୯୬୭ରେ ଯାଜପୁର ଛଅଜଣଯାକ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ଜନତାଦଳରୁ ପଠାଇଛି, ତେଣୁ ଚଳିତ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳରେ ଯାଜପୁର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଆଶା କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ କିନ୍ତୁ ଏ ଆଶା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ; କାରଣ ୧୯୬୧ରେ ୮୧ ଜଣ କଂଗ୍ରେସ ବିଧାନ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯାଜପୁରର ଭଗଥିଲା ୬ ବା ଶତକର ସାତ ଭଗରୁ ସାମାନ୍ୟ ଅଧିକ । ୧୯୭୨ରେ ୧୧୦ ଜଣ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯାଜପୁରର ଅବଦାନ ଛଅଜଣ ବା ଶତକର ସାତେ ପାଞ୍ଚଭଗ । ଏଣେ ପୁଣି ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ତିନିଗୋଟି ବିବଦମାନ ନୀତିର ସମାକରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ପ୍ରଥମରେ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ସଭ୍ୟସଂଖ୍ୟା ବିଧାନସଭା ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ଶତକର ୧୦ରୁ ଅଧିକ ୧୫ ଜଣରୁ ବେଶୀ ହେବନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଜନତା ଦଳରେ ଯୋଗଦେଇଥିବା ଲୋକଦଳ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଜନସଭା, ସମାଜବାଦୀ ଓ ସରଠନ କଂଗ୍ରେସ ଏହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ରହିବ । ଶେଷରେ ପ୍ରତି ଜିଲ୍ଲାକୁ ଅନ୍ତତଃ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ପ୍ରତିନିଧି ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳରେ ରହିବେ । ଏତଦ୍ୱ୍ୟତୀତ ହରିଜନ ଓ ଆଦିବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ସମସ୍ୟା ରହିଛି । ଚଳିତ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରୁଛନ୍ତି ଜଣେ ସମାଜବାଦୀ, ଜଣେ ଲୋକଦଳ ସଭ୍ୟ ଓ ଆଉଜଣେ ଲୋକଦଳର ହରିଜନ ସଭ୍ୟ । ଶେଷୋକ୍ତ ସଭ୍ୟ ପଦଟି ଯାଜପୁରକୁ ମିଳି ପାରିଥାନ୍ତା କିନ୍ତୁ ଯାଜପୁରରୁ ନିର୍ବାଚିତ ଦୁଇଜଣ ଯାକ ହରିଜନ ସଭ୍ୟ ଦଳ-ବଦଳ-କାରୀ ଓ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି । ଏପରିକି ଜଣେ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟଦାର ପଦରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଯାଜପୁରର ଦଳୀୟ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ ହୋଇ ଆସିଛି :—

ପ୍ରଥମ ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୫୨)

କଂଗ୍ରେସ-୫, ପ୍ରଜାସମାଜବାଦୀ-୧ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ-୧ ମୋଟ ୭

ଦ୍ଵିତୀୟ ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୫୭)

କଂଗ୍ରେସ-୫ ଓ ପି: ଏସ୍: ପି:-୧

ମୋଟ ୭

ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୬୧)

କଂଗ୍ରେସ-୬

ଚତୁର୍ଥ ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୬୭)

ଜନ କଂଗ୍ରେସ-୩ ଓ ସମାଜବାଦୀ-୩

ମୋଟ ୬

ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୭୧)

ଶାସକ କଂଗ୍ରେସ-୧, ଉତ୍ତଳ କଂଗ୍ରେସ-୪ ଓ ସମାଜବାଦୀ-୧ ମୋଟ ୬

ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୭୪)

କଂଗ୍ରେସ-୩, ଉତ୍ତଳ କଂଗ୍ରେସ-୨ ଓ ସାମ୍ୟବାଦୀ-୧ ମୋଟ ୬

ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ନିର୍ବାଚନ (୧୯୭୭)

ଜନତା ୬

ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ଶିତ ହିସାବରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ପରି ଯାଜପୁରର କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଦଳପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ନାହିଁ । ସାମୁହିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିରୁଦ୍ଧ କଲେ କୌଣସି ଦଳ ଯାଜପୁରର ଭେଟବାତାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆତ୍ମା ରଖିପାରିବ ନାହିଁ । ୧୯୬୧ରେ ବିଜୁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଟାଇଲ ଘର ଓ ନଳକୂଅ ଭେର ଓ ୧୯୭୭ରେ ଜନତା ଭେର ଯାଜପୁରବାସୀଙ୍କୁ ପ୍ରଭବିତ କରିଥିଲା କିନ୍ତୁ ୧୯୭୧ରେ ଅତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଭାବରେ ଯାଜପୁର ଲହିର-ଭେରକୁ ଆଡେଇଦେଇ ପାରିଥିଲା ଏବଂ ବିଜୁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଯୋଗୁଁ ଗୁରିଜଣ ଉତ୍ତଳ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରତିନିଧିକୁ ପଠାଇଥିଲା । ସେ ଗୁରିଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମାତ୍ର ଦୁଇଜଣ ୧୯୭୭ରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ହରିଜନ ସଭ୍ୟ ଓ ସେ ଦଳୀୟ ରାଜନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଶିକାର ହୋଇଛନ୍ତି ।

ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିରୁଦ୍ଧ କଲେ ରାଜନୈତିକ ଅସ୍ଥିରତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ	୧୯୫୨	୧୯୫୭	୧୯୬୧	୧୯୬୬	୧୯୭୧	୧୯୭୪	୧୯୭୭
ସୁଜିହା		କଂଗ୍ରେସ	କଂଗ୍ରେସ	କମଳକଂଗ୍ରେସ	କଂଗ୍ରେସ		ଜନତା
ପଶ୍ଚିମ:ଯାଜପୁର(କୋରେଇ)	କଂ	କଂ	କଂ	କଂ	ଶା. କଂ	ଉ. କଂ	ଜନତା
ପୂର୍ବ ଯାଜପୁର (ହ)	କଂ	କଂ	କଂ	କଂ	ଉ. କଂ	ଉ. କଂ	ଜନତା
ବଡ଼ଚଣା	କଂ	କଂ	କଂ	ପି:ଏସ୍.ପି	ଉ. କଂ	କମ୍ୟୁ	ଜନତା
ଧର୍ମଶାଳା	ପି:ଏସ୍.ପି	କଂ	କଂ	ପି:ଏସ୍.ପି	ପି:ଏସ୍.ପି	ସୋ	ଜନତା
ବିଂଝାରପୁର	କଂ	ପି:ଏସ୍.ପି	କଂ				
ବିଂଝାରପୁର (ହ)	କଂ	—	—	ପି:ଏସ୍.ପି	ଉ. କଂ	କଂ	ଜନତା

କୌଣସି ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ଗତ ଚିରିଶବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଦଳସ୍ବତ୍ବ ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିର୍ବାଚନରେ କୌଣସି ଜଣେକାନ୍ତ୍ର ଜୟଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ବତ୍ବ ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ତାଙ୍କ ଦଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହିତ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀର ଦଳୀୟ ଅନୁରକ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରନ୍ତା । ତାହା ମଧ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ ବୋଲି ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ହିସାବରୁ ଜଣା ପଡ଼ିବ :-

ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ	୧୯୫୨	୧୯୫୭	୧୯୬୧
ସୁକିନ୍ଦା	ପୀତାମ୍ବର କୁପତି ସାଧୀନ	ମାୟାଧର ସିଂହ କଂଗ୍ରେସ	ବାଇଧର ସିଂହ କଂଗ୍ରେସ
ପଶ୍ଚିମ ଯାଜପୁର (କୋରେଇ)	ଗଦାଧର ଦତ୍ତ କଂଗ୍ରେସ	ଗଦାଧର ଦତ୍ତ କଂଗ୍ରେସ	ମଦନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ କଂଗ୍ରେସ
ପୂର୍ବ-ଯାଜପୁର (ହ)	ଶାନ୍ତନୁ କୁମାର ଦାସ କଂଗ୍ରେସ	ଶାନ୍ତନୁ କୁମାର ଦାସ କଂଗ୍ରେସ	ଶାନ୍ତନୁ କୁମାର ଦାସ କଂଗ୍ରେସ
ବଡ଼ଚଣା	ନବକୃଷ୍ଣ ଚଉଧୁରୀ କଂଗ୍ରେସ	ଯଦୁମଣି ମଙ୍ଗରାଜ କଂଗ୍ରେସ	ଧନଞ୍ଜୟ ଲେଙ୍କା • କଂଗ୍ରେସ
ଧର୍ମଶାଳା	ପରମାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ପି.ଏସ୍.ପି	ମଦନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ କଂଗ୍ରେସ	ଗଦାଧର ଦତ୍ତ କଂଗ୍ରେସ
ବିଂଧାରପୁର	ପଦ୍ମନାଭ ରାୟ କଂଗ୍ରେସ	ବାଙ୍କବିହାରୀ ଦାସ ପି.ଏସ୍.ପି	ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ନାୟକ କଂଗ୍ରେସ
ବିଂଧାରପୁର (ହ)	ନବକିଶୋର ମଲିକ କଂଗ୍ରେସ	---	---

୧୯୬୭	୧୯୭୧	୧୯୭୪	୧୯୭୭
ଅନଙ୍ଗମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀ	ସନାତନ ବେଓ	ସନାତନ ଦେଓ	ଆନନ୍ଦମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀ
ଜ କଂ	ଉ କଂ	କଂ	ଜ
ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼େଇ	ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼େଇ	ଅଶୋକ ଦାସ	ଅଶୋକ ଦାସ
ଜ କଂ	ଶା କଂ	ଉ କଂ	ଜ
ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଦାସ	ଜଗନ୍ନାଥ ମଲିକ	ଜଗନ୍ନାଥ ମଲିକ	ଜଗନ୍ନାଥ ମଲିକ
ଜ କ	ଉ କ	ଉ କ	ଜ
ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ମାନଗୋବିନ୍ଦ ସାମଲ	ଦୁଃଶାସନ ଜେନା	ମାନଗୋବିନ୍ଦ ସାମଲ	
ସୋ	ଉ କ	କମ୍ୟ	ଜ
ପରମାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି	ବାଳବିହାରୀ ଦାସ	ବାଳବିହାରୀ ଦାସ	ରବି ଦାସ
ସୋ	ସୋ	କ	ଜ
---	---	---	---

ବୈଷ୍ଣବଚରଣ ମଲିକ ପବିତ୍ରମୋହନ ଜେନା ବୈଷ୍ଣବଚରଣ ମଲିକ ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଦାସ
 ସୋ ଉ କ କ ଜ

ଉଲ୍ଲିଖିତ ବିବରଣୀରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ, କେବଳ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଦାଧର ଦତ୍ତ କେବେହେଲେ ଦଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିନାହାନ୍ତି । ଏହି ଶ୍ରେଣୀରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଦନ ମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ନଚେତ୍ ଶ୍ରୀ ବାଳବିହାରୀ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଦାସ, ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼େଇ ଓ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମଲିକଙ୍କ ପରି ଜଣାଶୁଣା ରଜନୈତିକ ନେତାମାନେ ଦଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇନାହାନ୍ତି ।

ଆୟୁକ୍ତ ଗଦାଧର ଦତ୍ତ ବୋଧ ହୁଏ ଉଚ୍ଚ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ୧୯୬୧ରେ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଧର୍ମଶାଳାକୁ କ୍ଷୟଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ୧୯୬୭ରେ ସେ ନିଜ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ପଶ୍ଚିମ ଯାଜପୁରକୁ ଫେରିଯାଇ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଅବଶ୍ୟ ବିଜୁ-ବାରେନ-ସଦାଶିବ ସରକାରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଯୋଗୁ କଂଗ୍ରେସ-ବିରୋଧୀ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଜନ କଂଗ୍ରେସ ସପକ୍ଷରେ ଜନମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା, ଫଳରେ ନବାଗତ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼େଇ ଜନକଂଗ୍ରେସ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହିସାବରେ ପୁରୁଖା ରଜନୀତିଙ୍କ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଶ୍ରୀପୁତ୍ର ଦତ୍ତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିପାରିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ନାୟକ ଓ ଶ୍ରୀ ବାଙ୍କବିହାରୀ ଦାସ ପରାଜିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଯାଜପୁର ନବାଗତ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରି ଆସିଛି, ସେମାନେ ଦଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିପ୍ରତି ନଜର ଦେଇନାହିଁ । ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼େଇ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମଲ୍ଲିକ ଓ ଶ୍ରୀ ଅଶୋକ ଦାସଙ୍କୁ ରଖାଯାଇ ପାରେ । ନିର୍ବାଚିତ ହେବା ବେଳକୁ ସେମାନେ ବୟସ ହୋଇ ନଥିଲେ କିମ୍ବା ସେମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଅଭିଜ୍ଞତା ନ ଥିଲା, ତଥାପି ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀର ଭେଟରମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ହୋଇ ରଜନୀତିକ ରଞ୍ଜମଣ୍ଡଳରେ ଅବଦାନ ଦେବା ଲାଗି ସେମାନଙ୍କୁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଦୁଃଖର କଥା, ସେମାନେ ନିଜ ନ୍ୟାୟ୍ୟ ଦାବୀ ହାସଲ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି ।

ଅପର ପକ୍ଷରେ ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାମ କରି ବୟସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ନିଜ ଅଭିଜ୍ଞତା ବଳରେ ପ୍ରାଦେଶିକ ସ୍ତରରେ ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ସ୍ଥାନ ହାସଲ କରିପାରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ନବାଗତ ହେଲେ ବି ଯାଜପୁର ସେମାନଙ୍କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରିଛି । ଯାଜପୁରରୁ ଆସି କଟକରେ ଆଇନବ୍ୟବସାୟ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗିରିଧାରୀ ଧଳ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରୁଦ୍ରଚରଣ ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ଗଦାଧର ଜେନା, ଶ୍ରୀ ଗୁରୁଚରଣ ଜେନା, ଶ୍ରୀ ନବକିଶୋର ଦାସ ପ୍ରମୁଖ ରଜନୀତିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହ କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ନିର୍ବାଚକମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି । ଏପରିକି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୋତିଲାଲ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଶ୍ରୀ ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭ ପଟ୍ଟନାୟକ ‘ମଧ୍ୟ ଧର୍ମଶାଳାବାସୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି’ ।

ତେବେ ଯାଜପୁରର ଶ୍ରୀ ବିପିନବିହାରୀ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଭଗ୍ୟ ଅନୁତପୂର୍ବ । ସମାଜସେବୀ ଭାବରେ ତାଙ୍କର କୁଆଡ଼େ ଖ୍ୟାତି ଅଛି । ବିଧାନ ସଭାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ବୃହତ୍ତର ପରିସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଜନସେବା କରିବା ଲାଗି ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିର୍ବାଚନରେ ଉତ୍ସାହ କରି ଆସିଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ କେବେ ହେଲେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ୧୯୫୨ରୁ ୧୯୭୧ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ଭଗ୍ୟକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଯାଜପୁର ଭେଟରମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଧାରଣା କରିହେବ:—

ଶ୍ରୀ ବିପିନବିହାରୀ ମହାନ୍ତି: —

ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ	ଭେ	ଟ	ସଂ	ଖ୍ୟା	
	୧୯୫୨	୧୯୫୭	୧୯୬୧	୧୯୬୭	୧୯୭୧
ପଶ୍ଚିମ ଯାଜପୁର (ସା)	୬୩୪୬	—	—	—	—
ବିଂଧାରପୁର (ସା)	—	୨୪୮୪	—	—	—
ପଶ୍ଚିମ ଯାଜପୁର (ପି, ଏସ:ପି)	—	—	୧୭୩୧	—	—
ପଶ୍ଚିମ ଯାଜପୁର (ସା)	—	—	—	୨୦୫୦	—
ପଶ୍ଚିମ ଯାଜପୁର (ସା)	—	—	—	—	୫୫୪

ବିପିନ ବାବୁ ନିଜ ରାଜନୈତିକ ଭବିଷ୍ୟତ ଅନୁସରଣ କରି ଦଳ ଓ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ଭିତ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି ସେ ନିର୍ବାଚକମାନଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିନାହାନ୍ତି । ବରଂ ଜମଗଣ ରାଜନୀତି ଛାଡ଼ିଦେବା ଲାଗି ଭେଟରମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସଂକେତ ପାଇ ଆସିଛନ୍ତି ।

ଯାଜପୁର ଅନୁଭବର ନେତୃତ୍ତ୍ୱାଧୀନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ବାଚନରେ ଭଗନେଇ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିବା ନିମ୍ନଲିଖିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ନାମକୁ ଅବଦୁଲ୍ କରଯାଇପାରେ—

୧- ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନାରାୟଣ ପତି— ଦୁଇଥର ପ୍ରଜା ସମାଜବାଦୀ ଓ ଥରେ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରାର୍ଥୀରୂପେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ପରସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

୨- ଶ୍ରୀ ପନି ପାଲ— ତିନିଥର ସ୍ୱାଧୀନ ଓ ଥରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପ୍ରାର୍ଥୀରୂପେ ପରାଜିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

୩- ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ— ତିନିଥର ପି. ଏସ୍. ପି ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ ଥରେ ମାତ୍ର ଜୟଭର କରିଥିଲେ ।

୪- ଶ୍ରୀ ବନମାଳୀ ପଣ୍ଡା— ଦୁଇଥର ଗଣତନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ ପ୍ରାର୍ଥୀ ରୂପେ ପରାଜିତ ।

୫- ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଦାସ— ଥରେ ମାତ୍ର ପି.ଏସ୍.ପି ପ୍ରାର୍ଥୀ ରୂପେ ପରୀକ୍ଷିତ ।

୬- ଶ୍ରୀ ଦୁଃଶାସନ ଜେନା— ଗୁରୁଥର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପ୍ରାର୍ଥୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ଥରେ ମାତ୍ର ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

୭- ଶ୍ରୀମତୀ ସାବିତ୍ରୀ ମିଶ୍ର— ଥରେ ମାତ୍ର ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରାର୍ଥୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ପରୀକ୍ଷିତ ।

ଯାଜପୁର ଶିକ୍ଷାବିତ୍‌ମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗଜନୀତିରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଦେଇ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ମହାପାତ୍ର ଥରେ ଲେଖାଏ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ଓ ହାରି ଯାଇଛନ୍ତି । କେବଳ ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଦେଓ ଗୁରୁଥର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ଦୁଇଥର ଜିତିଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟିକ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ପଣ୍ଡା ଆତ୍ମଭେଦେ ଗଜନୀତି କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇ ୧୯୭୧ରେ ଏସ୍.ଏସ୍.ପି ପ୍ରାର୍ଥୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବିଜୟୀ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼ାଈ ୧୫୦୧୬ ଭୋଟ ପାଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଶ୍ରୀ ପଣ୍ଡା ମୋଟେ ୬୬୪ ଭୋଟ ପାଇବାକୁ ଆଉ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ତରକୁ ଆସିବା ଲାଗି ମନ ବଳାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ଉପସଂହାର—

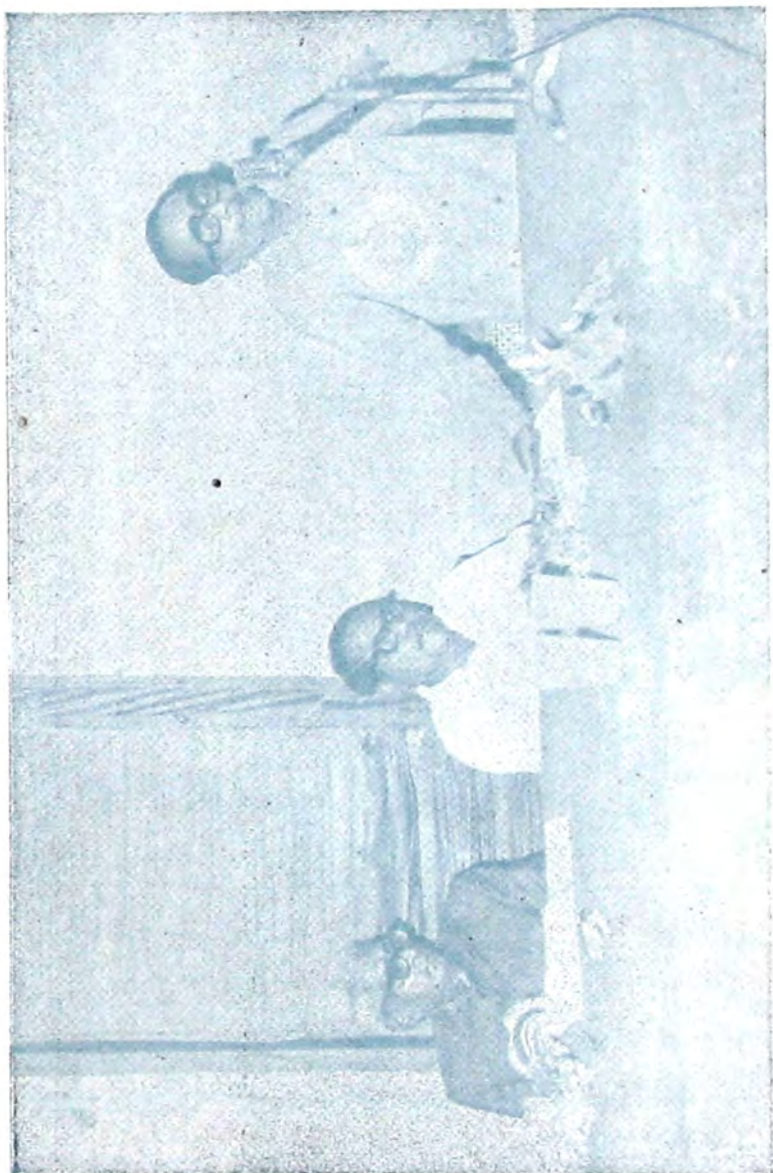
ଉପଯୁକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଯେ କେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବ ଯେ ନିଜ ଐତିହ୍ୟ ଓ ଅବଦାନ ପରିମାପରେ ଯାଜପୁର ପ୍ରାଦେଶିକ ଗଜନୀତିରେ ତାହାର ଯଥୋଚିତ ଅଂଶ ପାଇ ନାହିଁ । ଏଥି ପାଇଁ ନାନା କାରଣର ଅବତାରଣା କରାଯାଇ ପାରେ; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗରିଷ୍ଠତମ କାରଣ ହେଲା, ଓଡ଼ିଶା ଗଜନୀତିର ଉତ୍ସବ ଯାଜପୁର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାକା କରି ପାରି ନାହିଁ । ଭରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ଦିନଠାରୁ ଯେଉଁ ନେତାମାନେ ଗଜନୀତିର ପୁରୋଦଗରେ ରହି ଆସିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଓ ଆଭିଜାତ୍ୟ ବିଚାରକଲେ ଯାଜପୁରର ଗଜନୈତିକ ନେତାମାନେ ତତ୍ସହିତ ଖାପଖାଇ ନାହାନ୍ତି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିକଟତର ହେବାଭଳି କୌଣସି ବୈଧାନିକ ଯାଜପୁରରୁ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ୧୯୬୭ରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଅନଙ୍ଗମଞ୍ଜରୀ ଓ ୧୯୭୭ରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଆନନ୍ଦମଞ୍ଜରୀଙ୍କୁ ବାଦଦେଲେ କୌଣସି ନାରୀ ମଧ୍ୟ ବିଧାନ-

ସଭାକୁ ଯାଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ଇତିହାସରେ ଦେଖାଯାଇଛି ଯେ ବିଧାନସଭା ବା ସରକାରୀ ଦଳରେ କୌଣସି ଅପ୍ରୀତିକର ପରିସ୍ଥିତି ଉପୁଜିଲେ ତାକୁ ସମ୍ମାନିତା ଲାଗି ଯାକପୁରର ଏମ୍.ଏଲ୍.ଏ. ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସରଳ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀ ମଦନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ଘଡ଼େଜ, ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମଲ୍ଲିକ ଓ ଶ୍ରୀ ଅଶୋକ ଦାସଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ବିନିମୟରେ ମୁଖ୍ୟ ଛାଟିଆ ବା କାର୍ପଟଦାର ପଦ ଯାକପୁରର ପ୍ରାୟ ଏକଗୁଡ଼ିଆ ହୋଇଛି କହିଲେ ଚଳେ କିନ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରୀପଦ ମିଳିନାହିଁ । ୧୯୬୧ରେ ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ନାୟକ, ୧୯୬୭ରେ ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଦାସ, ୧୯୭୨-୭୩ ଓ ୧୯୭୪-୭୫ରେ ଶ୍ରୀ ବାଳବିହାରୀ ଦାସ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ସିନା, ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଗଠନ କରି ତୁଙ୍ଗ ନେତା ରୂପେ ବିବେଚିତ ହେବା ଲାଗି ସୁଯୋଗ ପାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ରାଜନୀତିକୁ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭିତ୍ତିରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଏକ ବାସ୍ତବ ବ୍ୟାପାର, ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଆଞ୍ଚଳିକତା ଯେ ସୀମିତ ଦେଖିପାରି, ଏ କଥା ଭୁଲିଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ।

—ପ୍ରଫେସର ଡଃ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ

॥ ଖମ ବାଣିଜ ବିରଜା ବସୁତା ମାତା : ଯ ଧିବସ ॥

ବାମନ : ମୁଖ୍ୟବତୀ—ଆ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର, ସରପତି—ଆ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ, ଉପ-ସରପତି—ଆ ପୀତାମ୍ବର ପ୍ରଧାନ ।

ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ ଯାଜପୁର

ମନ୍ଦିରମାଳିନୀ ପବିତ୍ର ଭଜନ ଭୂମିର ଗୁରୋଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନ ଯଥା ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ର ବା ଭୁବନେଶ୍ୱର, ନୀଳାଚଳ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର ବା ପୁରୀ, ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ର ବା ଯାଜପୁର, ଅର୍ଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ର ବା କୋଣାର୍କ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ସମୂହର ନୟନା-ଭିରମ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭସ୍କର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଲଭ କରି ଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କ୍ଷାନ୍ତେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ଦିର ସମୂହର ବାରମ୍ବାର ତୃଷ୍ଣାବଳେପ କରଯାଇ ଥିବାରୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକର ଭସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଲେକ-ଲେଚନର ଅଗୋଚରରେ ରହିଯାଇଛି । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଅଧିକାଂଶ ଦେବାଳୟର ଭସ୍କର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଲିଙ୍ଗରଜ, ପାର୍ବତୀ, କପାଳିନୀ, ଗୌରୀ, ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର ଓ ଇନ୍ଦ୍ରେଶ୍ୱର (ରଜା ରଣୀ) ମନ୍ଦିରର ଅତୁଳନୀୟ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ କଳା ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ଭୂପସୀ ପ୍ରଶଂସା ଲଭି କରୁଅଛି । କୋଣାର୍କର ବେଙ୍ଗାଭୂମିରେ ଏକ ସମୟରେ ସଗର୍ବରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଉତ୍କଳ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ମନ୍ଦିରର ବିମାନ ଓ ନାଟ୍ୟଶାଳାର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଏବଂ ସଂରକ୍ଷିତ ଜଗମୋହନର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭସ୍କର୍ଯ୍ୟର ତମଜାରିତା ଏବଂ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମଗ୍ର ଜଗତ୍ ବିଦିତ । ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ବା ଯାଜପୁର ଅତୀତରେ ଗୌରବ, ବିଭବ ଓ ପବିତ୍ରତା ବୃଷ୍ଟିର ସର୍ବାଗ୍ରଗଣ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୟବିପର୍ଯ୍ୟୟ ବଶତଃ ବାରମ୍ବାର ବିଧମ୍ନୀ ମାନଙ୍କ ପ୍ରବଳ ଆକ୍ରମଣ ଫଳରେ ଉତ୍ତର ଭରତର ମଥୁରା ପରି ଏହାର ମହନୀୟ ଅପୂର୍ବ କାରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ କୀର୍ତ୍ତିକଳାପର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ମାତ୍ର ଇତସ୍ତତଃ ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହୁଏ । ତଥାପି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଧ୍ୱଂସସ୍ଥୂପ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ କେତେକର ଭସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ, ସେଗୁଡ଼ିକର ଖୋଦନ ଶୈଳୀର କମନୀୟତା ଓ ଅନନ୍ୟ-

ସାଧାରଣ ଚିରତମତ୍‌କାରିତା ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବର ଅଂଶୁଦ । ସେ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣ ସର୍ବାଦୌ କରବ୍ୟ ।

ବିରଜାତୀର୍ଥ —

ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଜପୁର ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ବିରଜାତୀର୍ଥ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମହା . ଭରତ ବନପର୍ବର ୮୫ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପୂର୍ବଭରତେ ଲୌହିତ୍ୟା (ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର) ଗଙ୍ଗାସାଗର ସଙ୍ଗମ, ପ୍ରଭୃତିର ନାମଲେଖ ପରେ ବିରଜାତୀର୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

“ତତୋ ବୈତରଣୀଂ ଗତ୍ବା ସର୍ବପାପ ପ୍ରମୋଚନମ୍

ବିରଜାତୀର୍ଥ ମାସାଦ୍ୟ ବିରଜତି ଯଥା ଶଶୀ”

ଅର୍ଥାତ୍ ବିରଜାତୀର୍ଥରେ ପହଞ୍ଚି ସର୍ବ ପାପହାରିଣୀ ବୈତରଣୀରେ ସ୍ନାନ କଲେ ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଷା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦିଶେ । ଉକ୍ତ ବନପର୍ବର ଅନ୍ୟତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛିଯେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପ୍ରଭୃତି ପୁଅ ପାଣ୍ଡବ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସହିତ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶକୁ ଆଗମନ କରି ପୁଣ୍ୟତୋୟା ବୈତରଣୀରେ ସ୍ନାନ ତପଶାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରିଥିଲେ । ‘ବ୍ରହ୍ମପୁରଣ’ ମତରେ ଯଜ୍ଞକର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିରଜାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ । ଯଥା “ବିରଜେବିରଜା ମାତା ବ୍ରହ୍ମଣା ସଂପ୍ରତିଷ୍ଠିତା” ପ୍ରାଚୀନ ‘କୁର୍ବ୍ଜିକା ତନ୍ତ୍ର’ ରେ ‘ବିରଜା’ ଓ ‘ବିମଳା’ କୁ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରାଯାଏ । ଯଥା—

“ନାରୀକେଳଞ୍ଚ ବିରଜା ଉତ୍ତୀୟାନଂ ମହେଶ୍ୱରି

କମଳା ବିମଳା ଚୈବ ତଥା ମାନ୍ନିଷ୍ଠତୀପୁରୀ ”

ପ୍ରାଚୀନ ‘ଜ୍ଞାନାର୍ଣ୍ଣବ’ ତନ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ୫୦ ଟି ପୀଠ ମଧ୍ୟରେ ‘ବିରଜା ପୀଠ’ ଏକତମ । ‘ଭୁଦ୍ରଯାମଳ ତନ୍ତ୍ର’ରେ ଦେବୀଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣାକୁ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପଡ଼ିଥିବାର କଥିତ ଅଛି । ‘ବୃହନ୍ନୀଳ ତନ୍ତ୍ର’ ରେ ‘ବିରଜାପୁର କ୍ଷେତ୍ର’ର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ‘ପ୍ରାଣତୋଷିଣୀ ତନ୍ତ୍ର’ ରେ ଯାଜପୁରରେ ବିରଜାଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଯଥା:— “ବିରଜା ଯାଜପୁର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ଉଦ୍ରେଣୀ ଭଦ୍ରକର୍ଣ୍ଣିକା”

‘ପୀଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟ’ ବା ‘ମହାପୀଠ ନିରୂପଣ’ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ମତରେ ଉକ୍ତ ଦେଶର ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେବୀଙ୍କ ନାଭି ପତିତ ହୋଇଥିଲା । ଏ ଦେଶର ଦେବୀ ବିମଳା

ଓ ଭୈରବ ଜଗନ୍ନାଥ” ଏହି ପରି ମହାରାଜତ ବିଭିନ୍ନ ପୁରଣ ଓ ତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶାନ୍ତ ଓ ତାତ୍ତ୍ୱିକ କ୍ଷେତ୍ରରୂପେ ବିରଜାତୀର୍ଥର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ପରିକାଶିତ” (୨)

ବିରଜା ମନ୍ଦିରର ପ୍ରାଚୀନତା—

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଲେଖା ସମୂହ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶ୍ରୀକ୍ଷୀୟ ଷଷ୍ଠଶତାବ୍ଦୀ ମୂର୍ବର ‘ବିରଜାନଗର’ ଉତ୍କଳର ରାଜଧାନୀ ରୂପେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲା । ପୃଥିବୀ ମହାରାଜ ନାମକ ଜନୈକ ନର ପତିଙ୍କ ପାରଳା ଖେମଶିଳ୍ପ ପ୍ରାସ୍ତ ଏକ ତାମ୍ରଶାସନରେ ‘ବିରଜାନଗର’ ର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା “ସ୍ତ୍ରୀ ବିଜୟ ସଦାବାସତ୍ ବିରଜା ନଗରପିବାସକାତ୍” ଏହା ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ବର ୪୯ ବର୍ଷରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଲିପିତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ଦାନପତ୍ରକୁ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଏ । (୩)

ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ବିରଜାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଉକ୍ତ ନଗର ନାମିତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମୟ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବ ତେଣୁ ଉତ୍କଳର ଏକ ସ୍ଥାପାନତମ ମନ୍ଦିର ରୂପେ ନିର୍ବିବାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ପ୍ରାଚୀନ ବିରଜା ମନ୍ଦିର ଧ୍ବଂସ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ବିରଜା ଦେବୀଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଦ୍ୱିହସ୍ତା, ସିଂହ-ବାହିନୀ ମହିଷମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦୁର୍ଗା । ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଧାରଣ କରିଥିବା ଶୂଳରେ ସେ ମହିଷର ଶରୀରକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରୁଛନ୍ତି । ବାମହସ୍ତରେ ସେ ମହିଷର ଲଙ୍ଗୁଳ ଟାଣୁଛନ୍ତି । ଦେବୀଙ୍କ ବାମପାଦ ମହିଷର ମସ୍ତକରେ ନିବଦ୍ଧ । ବାହନ ଭଳର ସିଂହ ମହିଷର ଦକ୍ଷିଣ କାନୁକୁ କାମୁଡ଼ି ଧରିଅଛି । ଦେବୀ କିରୀଟ ମୂକୁଟ, ରତ୍ନହାର, କଙ୍କଣ, ଖଡ଼୍ଗ, କଟାସୂତ୍ରରେ ଭୂଷିତ ।

ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିର ସ୍ଥାପନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପର୍ଶତଃ ଐତିହାସିକ ରମାପ୍ରସାଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଲେଚନା ପ୍ରଣିଧାନ ଯୋଗ୍ୟ । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ବୁଦ୍ଧୋଦ୍ଧତ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭ୍ରମରଠାରେ ଥିବା ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର ଏକ ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ବିରଜାଙ୍କ ଅନୁରୂପ ଏକ ମହିଷମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦୁର୍ଗା ଚତୁର୍ଭୁଜା ଭକ୍ତ ଯୁଗରେ ବିଦିଷ୍ଠା (ଭିଲସା) ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଉଦୟ ଗିରିରେ ଖୋଦିତ ଦୁର୍ଗା ବିଗ୍ରହ ଦଖଲୁକା । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ‘ଦେବୀ-ମହାତ୍ମ୍ୟା’ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିଖିତ ସମସ୍ତ ସାମାଜିକ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ଗୃହୀତ

ହୋଇଛି । ସେଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛିଯେ ଦେବୀଙ୍କ ଆକାଶ ବ୍ୟାପୀ ରୂପରେ ସହସ୍ରଭୁଜ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ରୂପରେ ସେ ଭୃଗୁଜ, ଚନ୍ଦ୍ର, ଶଙ୍ଖ, ବଜ୍ର, ଧନୁ, ଶର, ବଜ୍ର, ଘଣ୍ଟା, ଦଣ୍ଡ, ଅସ୍ତ୍ରଶ, ଡାଲ, ଅସି ପ୍ରଭୃତି ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ବରହ ପୁରାଣରେ ଦେବୀ ବିଂଶଭୁଜା, ଓ ବାମନ ପୁରାଣରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଭୁଜା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଗ୍ନିପୁରାଣ, ମହାପୁରାଣ, ହେମାଦିକୃତ ‘ବ୍ରତଖଣ୍ଡ’ ରେ ଅଷ୍ଟ ଭୁଜା ବା ଦଶ ଭୁଜା ଦେବୀଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରି ସେ ନିମ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

“The two armed Durga appears to me the earliest form of the Goddess conceived by her votaries and Viraja represents the earliest phase of the cult of the Goddess. Jajpur therefore, may on this ground be recognised as an old centre of the cult of Viraja or Durga.”

“ମୋ ମତରେ ଉପାସକ କର୍କିତ ଦୁର୍ଗା ବିଗ୍ରହ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉକ୍ତ ଦୁର୍ଗା ବିଗ୍ରହ ପ୍ରାଚୀନତମ । ଉକ୍ତ ବିରଜା ମୂର୍ତ୍ତି ଦେବୀ ପୂଜା ପଦ୍ଧତିର ସର୍ବାଦ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିମତ୍ତ ସ୍ୱରୂପ । ଏହି କାରଣରୁ ଯାଜପୁରକୁ ବିରଜା ବା ଦୁର୍ଗାପୂଜାର ଏକ ପ୍ରାଚୀନତମ କେନ୍ଦ୍ରରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରଯାଇପାରେ । ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ଲେଖି-ଛନ୍ତି ଯେ “ଉକ୍ତ ଦ୍ୱିଭୁଜ ମହିଷା-ମର୍ଦ୍ଦିନୀକୁ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗ ସମ୍ଭବତଃ ଗୁପ୍ତପୂର୍ବ ଯୁଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରଯାଇପାରେ ।”

“The two-armed type of Mahishamardini carries us back to an early period, probably to pre-Gupta period ” (୪)

ଜୈମିନିଭ୍ୟୁ କାଳର କୀର୍ତ୍ତିସମୂହ—

ଶ୍ରୀଷାୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ପ୍ରବଳପରଜନ ଜୈମିନି ସମ୍ରାଟ୍ ମାନେ ଆଜାଜବୀ-ମହେନ୍ଦ୍ର ବିଷ୍ଣୁତ୍ ଭଜନ ଭୂମିର ରଜଧାନୀ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ

ଜୈମିନି ୬୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିବା ମୋ ଦ୍ୱାର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଦୁଇଶତାଧିକ ବର୍ଷ ଉଚ୍ଚ-
କରେ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ରାଜଧାନୀର ନାମଥିଲା ‘ଗୁହଦେବ ପାଟକ’
ବା ଗୁହେଶ୍ବର ପାଟକ ଏବଂ ଏହା ନିକଟରେ ମହାକିନୀ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ
ହେଉଥିଲା ।

ଜୌମ ବଂଶୀୟା ମହାରାଣୀ ଭୃତୁବନ ମହାଦେବୀଙ୍କ ୧୧୦ ଜୌମ
ସମ୍ବତ୍ ବା ୭୨୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଏକ ତାମ୍ର ଶାସନର ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ
ପରିଖାବୃତ ଏହି ରାଜଧାନୀ ଆକାଶଚୂର୍ଯ୍ୟା ଶୁଭ୍ରହର୍ମ୍ୟ ମାଳାଦ୍ବାର ଶୋଭିତ ହୋଇ
ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ ଯଥା-

“ଓଁ ସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟୋମବି ତୁମ୍ଭିଃ ସ୍ତ୍ରିୟଶୋଭସି ପ୍ରତିସ୍ତୁତିଃ
ସୌଧେଲ୍ଲୋକଲମ୍ପା ଗୁମର ଚୟେଃ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରବର୍ଷେରିବ
ବସେଶାପି ସୁଧାସିତେନ ପରିଖା ଲେଖାସ୍ତି ଶେଷତ୍ସିଷା
ରତୁର୍ବର୍ଣ୍ୟ ସୁସଂଜ୍ଞତା ଦପିତୁତଃ ଶ୍ବୈତେକ ବଶିଷ୍ଠୟଃ” (୫)

ଶୁଭ୍ରତାରେ ସ୍ତ୍ରିୟଶୋଭା ଯାହା ସହିତ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରୁଥିବା ଏବଂ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରକାଶ-
କାରି ପୁନ୍ଦର ଉତ୍ତୀନ ଗୁମର-ମାଳା ଦ୍ବାରା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିବା ଆକାଶଚୂର୍ଯ୍ୟା ସୌଧ
ରାଜିଦ୍ବାର ଏହି ନଗର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଥିଲା । ଶେଷ ନାଗ ପୃଥିବୀକୁ ବେଷ୍ଟନ କଲପରି
ଏହି ନଗରର ସୁଧା-ଧବଳିତ ପ୍ରାକାର ପରିଖାଆବୃତ ଥିଲା । ଏହା ଚତୁର୍ବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ବାରା
ଅଧ୍ୟୁଷିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ବେତବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏଠାରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲଭ
କରିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ପରିଖାବୃତ୍ତ ଏହି ଦୁର୍ଗ-ନଗର ଉତ୍କଳ ଶୁଭ୍ର ହର୍ମ୍ୟମାଳା ଦ୍ବାରା
ଶୋଭିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହି ଦାନପତ୍ରରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଲେଖା ହୋଇଛି ଯେ ଭୃତୁବନ ମହା-
ଦେବୀଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଉନ୍ନତକେଶରୀ, ଗୟାତ୍ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନରପତିବୃନ୍ଦ
ଜ୍ଞାନନ୍ଦରେ ସ୍ବର୍ଗାରୋହଣର ସୋପାନ ବନ୍ଧ ସ୍ବରୂପ ବିବିଧ ମଠ, ବିହାର-ପ୍ରାସାଦ
ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ମାଣରେ ଦେଶର ସମସ୍ତ ରାଜକୋଷ ଶୂନ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଯଥା

‘ଉନ୍ନତକେଶରୀ - ଗୟାତ୍-ପୁରଃସରେଷୁ x x x ଧର୍ମୋପକାରିଣୀ
କ୍ଷତ୍ରା ଶେଷ-ଦେଶ କୋଷେଷୁ ଜ୍ଞମେଶ ନିରନ୍ତର ବିରଚିତ ବିବିଧ ମଠ-ବିହାର-

ପ୍ରାସାଦ ପ୍ରବନ୍ଧେଃ “ପୁରୁଷର, ପୁରୁଷେହିତ ସୋପାନ ବନ୍ଧେହିତ ମଣ୍ଡିତ-ମହା ମଣ୍ଡଳେଷୁ” (୧) ଉପରେ ଉଦ୍ଭୂତି ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବିରଜା ନଗରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିବିଧ ମଠ, ବୌଦ୍ଧ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିହାର ଏବଂ ଦେବତା ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବହୁ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଭୌମ ସମ୍ରାଟ୍ ଶୁଭାକର ଦେବଙ୍କ ୧୪୧ ଭୌମ ସମ୍ରାଟ୍ ବା ୭୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାମ୍ରଶାସନରେ ଏହା ‘ଧନଦଧାମ୍ନଃ’ ବା ‘କୁବେରପୁରୀ’ ସହିତ ତୁଳିତ ହୋଇଛି । (୨) ଉକ୍ତ ବଂଶୀୟ ଶିବଙ୍କର ଦେବଙ୍କ ୧୪୯ ସମ୍ରାଟ୍ ବା ୭୬୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାଳଚେର ତାମ୍ରଶାସନରେ ଏହି ନଗରର ଉକ୍ତ ସୌଧାବଳିର ଶିଖର ସମୂହରେ ରଚିତ ନାନାରଙ୍ଗର ରତ୍ନରୁ ଜାତ ତେଜପୁଞ୍ଜ ଦ୍ଵାରା ଅଭିନବ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଉ ଥିବାରୁ ଏହା ‘ଇନ୍ଦ୍ରପୁରୀ’ ଅମରବତୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଧାରଣ କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଯଥା—

“ଓଁ ସ୍ଵସ୍ତ୍ୟକ୍ ସୌଧ ଶିଖରବଳି ବିପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣେ
ରୁକ୍ଷର୍ଷ୍ମା ବିବିଧରତ୍ନମରୀଚିକାକୌଃ
ଭୁ-ଭୂତ୍ ପ୍ରତାପ ବିଦିତାମର ରଜଦର୍ବେ
ଇନ୍ଦ୍ରାୟୁଧୈ ରଞ୍ଜିନବୈରିବ ରଜ ମାନାତ୍” (୮)

ଭୌମ ରଜତୁକାଳରେ ନିର୍ମିତ ‘ବିବିଧରତ୍ନ ମରୀଚିକାକ’ ରେ ଉଦ୍ଭବିତ, ‘ବ୍ୟୋମ-ବିରୁମ୍ଭି ସୌଧାବଳି’ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର କରଳ ଗର୍ଭରେ ଲୀନ । ସେଗୁଡ଼ିକର ଧ୍ଵଂସ-ସ୍ତୂପ ମମୁହୁର ଅବସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ୟାବଧି ଚିହ୍ନିତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ମାଧବେଶ୍ଵର ମନ୍ଦିର —

ଯାଜପୁରସ୍ଥ ଭଗ୍ନ ହଂସେଶ୍ଵର ମନ୍ଦିର କାଳରେ ଖଚିତ ଏକ ଖଣ୍ଡିତ ଶିଳା ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଭୌମକୁଳରେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମାନ ଯଶଃ ଶୁଭକାର ନାମକ ଏକ ନରପତି ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରଣୀ ଜଗନ୍ନାଥୀନୀ ଶ୍ରୀ ମାଧବୀ ଦେବୀ ମାଧବେଶ୍ଵର ନାମକ ଶିବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ଏହାର ପରିରକ୍ଷନା ଭାର ପ୍ରଜ୍ଞାବାନ୍-ମାନଙ୍କ ଅଗ୍ରଣୀ ଜନୈକ ଶୈବ ଆରାଧ୍ୟକ୍ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ଏହି ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ବାପୀ ଖୋଳାଇ ଥିଲେ ।

ଶିବଙ୍କ ପୂଜା, ଚନ୍ଦ୍ର, ନୈବେଦ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ ନିର୍ମଳ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଏକ ହାଟ ବସାଯାଇଥିଲା । (୯) ଏହି ଖଣ୍ଡିତ ଲେଖା ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରଥମ ଶୁଭକର ଦେବ (ପରମ ସୌଗତ) ବା ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଗଣୀ ପରମ ମାହେଶ୍ୱରୀ ଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭରତରେ ସ୍ୱନାମାନୁସାରେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣର ପରମ୍ପରା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ବକାତକ ବଂଶୀୟ ପୃଥିବୀ ସେନ ‘ପୃଥିବୀଶ୍ୱର’ ମିହିର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ‘ମିହିରେଶ୍ୱର’ ଏବଂ ଶ୍ରୀପୁରର ପ୍ରାଚୀନ ସୋମବଂଶୀୟ ଇଶାନ ଦେବ ‘ଇଶାନେଶ୍ୱର’ ଓ ନନ୍ଦ ଦେବ ‘ନନ୍ଦେଶ୍ୱର’ ନାମକ ଶିବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିବା ସେମାନଙ୍କ ଲେଖାକୁ ଜଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ ଶୁଭକର ଦେବ (ପ୍ରଥମ) କ ନେଉଳପୁର ତାମ୍ରଶାସନ ୫୪ ସମ୍ପତ୍ (୧୦) ବା ୬୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଗଣୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ମାଧବେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରକୁ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ସସ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଗୁମୁଣ୍ଡା ମନ୍ଦିର—

ଯାଜପୁରର ଭୂଲେଚନ ମନ୍ଦିର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷ୍ଟାକତରେ ଥିବା ଏକ ଗୁମୁଣ୍ଡା ମୂର୍ତ୍ତିର ପାଦପୀଠରେ “ସିଦ୍ଧଂ ଗଙ୍ଗା ବସ୍ତାଦେବ୍ୟାଃ କାର୍ତ୍ତିଃ ଏହି ଲେଖା ଖୋଦିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗଣୀ ବସ୍ତଦେବୀ ଉକ୍ତ ଗୁମୁଣ୍ଡା ବିଗ୍ରହକୁ ଏକ ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ; ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ହଂସେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଶିଳା ଲେଖାର ଅନୁରୂପ । ତେଣୁ ବସ୍ତ ଦେବୀକୁ ଜୌମବଂଶୀୟା କଣେ ଗଣୀ-ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମୀଚୀନ ।

ଜୌମ ଋକ୍ତରେ ଗୁମୁଣ୍ଡା ପୂଜା ବିଶେଷ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜନ କରି ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ ବଂଶୀୟା ଗଣୀ ମୋହିନୀ ଦେବୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥ ବିନ୍ଦୁ-ସାଗର ଦକ୍ଷିଣ ତୀରରେ ସ୍ୱନାମରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ସେଠାରେ ଗୁମୁଣ୍ଡା ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହାର କିର୍ତ୍ତିତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଗୌତାଳ ମନ୍ଦିରରେ କପାଳିନୀ ନାମକ ଉଗ୍ରରୂପା ଗୁମୁଣ୍ଡା ବିଗ୍ରହ ଗ୍ରାମର ଇଷ୍ଟଦେବତାରୂପେ ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏକାମ୍ର ପରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶାକ୍ତପୀଠ ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜୌମ ଋକ୍ତ କାଳରେ ଗୁମୁଣ୍ଡାପୂଜା ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲଭ କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

କୁସୁମେଶ୍ବର ମନ୍ଦିର—

ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ‘ବିରଜାମହାତ୍ମ୍ୟ’ ରେ ‘କୁସୁମେଶ୍ବର’ ‘ଲଳିତେଶ୍ବର’ ଓ ‘ଦଣ୍ଡୀଶ୍ବର’ ନାମକ ତିନୋଟି ଶିବାଳୟର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି (୧୧) ଭୌମ ରାଜବଂଶରେ ଦୁଇଜଣ ‘କୁସୁମହାର’ କ ନାମମିଳେ । (୧୨) ଶୁଭକର ଦେବ (ଦ୍ବିତୀୟ) ଓ ଶୁଭକର ଦେବ (ତୃତୀୟ) ଉଭୟଙ୍କ ଦ୍ବିତୀୟ ନାମ ଥିଲା ‘କୁସୁମହାର’ ‘ପ୍ରଥମ କୁସୁମହାର ‘ପରମ ସୌମତ’ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ବିତୀୟ ‘କୁସୁମହାର’ ‘ପରମ ମାହେଶ୍ବର’ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରଜ୍ଜମଶାଳୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତାଳତେର ତାମ୍ରଶାସନର ସମୟ ୧୪୧ ସମ୍ବତ୍ ବା ୭୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଲଳିତେଶ୍ବର ମନ୍ଦିର—

ଭୌମ ବଂଶରେ ଶାନ୍ତିକର (ପ୍ରଥମ) ଓ ତୃତୀୟ ଶିବଙ୍କର ‘ଲଳିତ ହାର’ ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । (୧୩) ପ୍ରଥମ ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ ଏବଂ ଦ୍ବିତୀୟ ‘ପରମ ମାହେଶ୍ବର’ ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ‘କୁସୁମହାର’ କ ତୁଲ୍ୟ ସ୍ବନାମରେ ‘ଲଳିତେଶ୍ବର’ ଶିବାଳୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ତାଳତେର ଦାନ ପତ୍ରର ସମୟ ୧୪୯ ସମ୍ବତ୍ ବା ୭୬୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ତେଣୁ ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ସମସାମୟିକ ।

ଦଣ୍ଡୀଶ୍ବର ମନ୍ଦିର—

ପରମ ମାହେଶ୍ବରୀ ଦଣ୍ଡୀ ମହାଦେବୀ ଭୌମ ବଂଶୀୟ ଜଣେ ପରଜ୍ଜମ ଶାଳିନୀ ରାଣୀଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ବରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାମ୍ରଶାସନ ସମୂହରେ ୧୮୦ ରୁ ୧୮୭ ସମ୍ବତ୍ ଉତ୍କଳାର୍ଷ । ୧୪) ଅତଏବ ୭୯୪ରୁ ୮୦୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ସେ ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାଧବୀ ଦେବୀଙ୍କ ପରି ସ୍ବନାମରେ ଏକ ଶିବାଳୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥିଲେ ।

ଯଜ୍ଞବରାହ ମନ୍ଦିର—

ମହାଦେବୀ ବିରଜାଙ୍କ ପରି ଯାଜ୍ଞପୁରର ଯଜ୍ଞବରାହ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର ବିଶେଷ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଥିଲା । ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ ତୀର୍ଥ ସମୂହର ମହାତ୍ମ୍ୟ ଜ୍ଞାପକ ‘କର୍ପଳସଂହିତା’

ରେ 'ବରହରୂପୀ ଭଗବାନ୍' 'କ୍ରୋଡରୂପୀ ଜଗନ୍ନାଥ', 'କ୍ରୋଡତୀର୍ଥ' (ବରହତୀର୍ଥ) ର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । (୧୫) ଏହାଙ୍କ ପ୍ରାଚୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖାଗତ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ମିଳେ ।

ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତିକର ଦେବଙ୍କ 'ଧର୍ମନୁଷ୍ଠାନ ତାମ୍ର ଶାସନ'ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହା 'ବିରଜସଃ' ବା ବିରଜା ରଜଧାନୀଠାରୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେବାମନ ସ୍ୱାମୀଶର୍ମା ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପବିତ୍ର ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ଦିନ ତାଳଚେର ବିଷୟସ୍ଥ କାକୁର ନାମ ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ପୁନର୍ବାର ଶ୍ରାବଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ବିନ୍ଦୁସରଠାରେ ଉକ୍ତ ବାମନ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିଲେ ।

(କ) ଯଥା ବାମନ ସ୍ୱାମି-ଶର୍ମାଣୋ ବରହତୀର୍ଥେ ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟାୟାଂ ସର୍ବବାଧା-ବହଃ ଶାସନୀକୃତ୍ୟ ପ୍ରଦତ୍ତୋ ଅସ୍ତାତିଃ ।

(ଖ) ଅଥାନ୍ୟଦେ କା ମୁକାତ୍ x x ଶ୍ରାବଣ୍ୟାଂ ସୋମଗ୍ରହେ ବିନ୍ଦୁ ସରସି ଉଚ୍ଚଶ୍ରୀ ବାମନ ସ୍ୱାମିନେ ପ୍ରଦତ୍ତୋଽସ୍ତାତିଃ (୧୬) + (୧୭) କ୍ୟୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ୮୧୮, ୮୨୭, ଓ ୮୩୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶ୍ରାବଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟକୁ ବରହ ତୀର୍ଥ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲଭ କରିଥିବାରୁ 'ଯଜ୍ଞବରହ' ମନ୍ଦିରକୁ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଯୁଗର କୀର୍ତ୍ତିରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ ଉକ୍ତ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦିରର ସଂସ୍କାର ସାଧନ କରିଥିଲେ ।

ସପ୍ତମାତୃକା ପୂଜା -

ଯାଜପୁରସ୍ଥ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣକାଳ ନିରୂପଣ ପାଇଁ ସପ୍ତମାତୃକା ପୂଜାର ପ୍ରାଚୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ଆବଶ୍ୟକ । ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସଂକଳିତ ଅମରସିଂହଙ୍କ 'ନାମଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନମ୍' ବା ଅମରକୋଷରେ ସପ୍ତମାତୃକାଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । (୧୮) କିନ୍ତୁ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଜଦ୍ୱ କରୁଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକ୍ୟବଂଶୀ ନରପତି ମାନେ ନିଜ ନିଜକୁ ସପ୍ତମାତୃକାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିପାଳିତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା 'ହାରିତୀପୁତ୍ରାଣାଂ ସପ୍ତମାତୃକାଭି ର ଭବର୍ଦ୍ଧତାନାଂ' । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଶାକ୍ତ ଗୁରୁ ଦେବୀମହାତ୍ମ୍ୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମତ । (୧୯) ଏଥିରେ

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ, ମିଳେ “ବ୍ରାହ୍ମୀ ମାହେଶ୍ୱରୀ ଚୈବ କୌମାରୀ ବୈଷ୍ଣବୀ ତଥା
ବାରାହୀଚ ତଥେନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଗୁମୁଣ୍ଡା ସପ୍ତମାତରଃ” ।

ଞ୍ଜୟାୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥ ପରଶୁରାମେଶ୍ୱର
ମନ୍ଦିରର ଭିତ୍ତର କାନ୍ଥରେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନତମ ସପ୍ତମାତୃକା ବିଗ୍ରହ ଖୋଦିତ ହୋଇ
ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଅଛି । ତୁଳନାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା
ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ବିବରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଦେଲା ।

୧ । ବୀରଭଦ୍ର-ବୃଷଭ ବାହନ, ଚତୁର୍ଭୁଜ, ନି. ଦ ହସ୍ତରେ ଅକ୍ଷମାଳା, ଭ. ଦ ହସ୍ତ
ଭଗ୍ନ, ନି: ବା ହସ୍ତଜଂଘ ଉପରେ ରଖିଛନ୍ତି । ଭ: ବା ହସ୍ତରେ ତ୍ରିଶୂଳ ।

୨ । ବ୍ରହ୍ମାଣୀ- ତିନୋଟି ମୁଣ୍ଡ ଦେଖାଯାଇଛି । ବାହନ ହଂସ, ଭ. ଦ ହସ୍ତରେ
ଅକ୍ଷମାଳା, ନି. ଦ ହସ୍ତରେ ବୀଜପୁରକ, ନି: ବା ହସ୍ତରେ କମଣ୍ଡଳୁ । ଭ: ବା
ହସ୍ତରେ ପୁଷ୍ପ !

୩ । ମାହେଶ୍ୱରୀ- ବାହନ ନାହିଁ । ଭ. ଦ: ହସ୍ତରେ ଅକ୍ଷମାଳା, ନି: ଦ ହସ୍ତରେ
ବୀଜ ପୁରକ, ନି: ବା ହସ୍ତରେ ତ୍ରିଶୂଳ, ଭ: ବା ହସ୍ତରେ ପଦ୍ମପୁର ।

୪ । କୌମାରୀ- ଦ୍ୱିହସ୍ତା, ବାହନ ନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ପାତ୍ର, ବାମ ହସ୍ତରେ
ଦଣ୍ଡ ।

୫ । ବୈଷ୍ଣବୀ- ଭ, ଦ ହସ୍ତରେ ଚକ୍ର । ନି: ବା ହସ୍ତରେ ଶଙ୍ଖ ଅନ୍ୟ ବୁଦ୍ଧହସ୍ତ
ଭଗ୍ନ ।

୬ । ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ- ଦ୍ୱିହସ୍ତା, ବାହନ ନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ପାତ୍ର । ବାମ ହସ୍ତରେ
ବକ୍ର ।

୭ । ନାରସିଂହୀ ବା ବାରହୀ- ମୁଖ ଭଙ୍ଗି ଯାଇଛି, ନି: ଦ ହସ୍ତରେ ମହା ,
ଭ: ଦ ହସ୍ତରେ ପୁଷ୍ପ । ଭ: ବା ହସ୍ତରେ କୁଠାର; ନି: ବା ହସ୍ତରେ ପାତ୍ର ।

(୮) ଗୁମୁଣ୍ଡା- ବିକଟ ବଦନା, କ୍ଷୀଣାଙ୍ଗର ମାଂସପେଶୀ ପ୍ରକଟିତ । ବାହନ
ପେଟକ; ନି: ଦ ହସ୍ତରେ ପାତ୍ର । ଭ: ଦ ହସ୍ତରେ କୁଠାର, ଭ: ବା ହସ୍ତରେ ତ୍ରିଶୂଳ
ନି. ବା ହସ୍ତରେ ନୃକପାଳ ।

(୯) ଗଣେଶ- ଭ. ଦ ହସ୍ତରେ ଅକ୍ଷମାଳା, ନି: ଦ ହସ୍ତରେ ଭଗ୍ନଦନ୍ତ, ଭ. ଦ
ହସ୍ତରେ କୁଠାର; ନି: ବା ହସ୍ତରେ ଲତ୍ତ; ଭ: ବା ହସ୍ତରେ କୁଠାର ଶୁଣ୍ଠ ବାମାବର୍ତ୍ତ ।

ମହ୍ୟ ପୁରଣରେ ବୀରେଶ୍ବରଙ୍କର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳେ ।

ବୀରେଶ୍ବର ଷ୍ଟ ଭଗବାନ୍, ବୃଷାରୂପେ ଜଟାଧର ।

ବୀଣାହସ୍ତ ଓ ଶୂଳୀତ ମାତୃଣା ମଗ୍ନତୋ ଭବେତ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍, ବୃଷାରୂପ, ଜଟାଧର, ବୀଣାତ୍ରିଶୂଳଧାରୀ ଭଗବାନ ବୀରେଶ୍ବର ମାତୃଗଣଙ୍କ ଅଗ୍ରାସୀନ ହେବେ । (୨୦ କ)

ଉକ୍ତ ମହ୍ୟ ପୁରଣ ମତରେ ବିନାୟକ ମାତୃଗଣଙ୍କ ଅତିମ ବା ଶେଷରେ ପ୍ରକଟିତ ହେବେ ।

“ସୁରଭଂପୁଷ୍ପ ଭୂଷଣଂ ବର୍ଣ୍ଣନୀଧୂଜ ସଂଯୁକ୍ତଂ

ବିନାୟକଞ୍ଚ କୂର୍ବୀତ ମାତୃଣା ମର୍ତ୍ତିକେ ସଦା’ (୨୦ଖ)

ପରଶୁରାମେଶ୍ବର ମନ୍ଦିର ଖୋଦିତ କୌଣସି ମାତୃକା କୋଳରେ ଶିଶୁ ନାହିଁ ।

ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭୌମ ଋଜତ୍ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ଭୁବନେଶ୍ବରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପୀଠ କପାଳିନୀ ମନ୍ଦିରର ଗର୍ଭଗୃହ କାଳରେ ଭୀଷଣାକୃତି, ଅଷ୍ଟ-ଭୁଜା, କୋଟରସି, ମୁଣ୍ଡମାଳାଧାରିଣୀ, ନିର୍ମାଂସା, କ୍ଷୀଣୋଦର ଶବାବୃତ୍ତା ଉନ୍ମୁଷ୍ଟା ବିଗ୍ରହ ଅଧିଷ୍ଠିତ । ପାଦପୀଠର ଦକ୍ଷିଣରେ ପେଟକ; ବାମରେ ଶିବା ପ୍ରଦର୍ଶିତ । ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପ୍ରାୟ ଛଅଫୁଟ ଉଚ୍ଚ । କାଳରେ ଛମାନୁୟରେ କ୍ଷୁଦ୍ରାକାର ବୀରଭଦ୍ର , ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, ମାହେଶ୍ବରୀ, କୌମାରୀ, ବୈଷ୍ଣବୀ, ବାଘହୀ, ଜୟାଣୀ ଓ ଅପର ଦିଗରେ ଗଣେଶ ବିଗ୍ରହ ଖଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୂର୍ତ୍ତିର ଶିରେପରିହର ମଞ୍ଜଳ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏବଂ କୌଣସି ମାତୃକା ସନ୍ତାନ ଧାରିଣୀ ନୁହନ୍ତି ।

ବଲ୍ଲଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲର ଟିଟଲଗଡ଼ ସବଡ଼ିଭିଜନସ୍ଥ ଘୋଡ଼ାଲ ନାମକ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରାମର ଉପକଣ୍ଠରେ ଏକ ଶୈଳଖଣ୍ଡ (୩୦ × ୯) ରେ ନଅଟି ବିଗ୍ରହ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଖର, ବର୍ଷା ଓ କାକର ଖାଇ ସେମାନେ ବିରୂପ ହୋଇଗଲେଣି । ପ୍ରମୁଦଭବିତ୍ ବେଗଲର ସାହେବ ୧୮୭୪ରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନବଗ୍ରହରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । (୨୧) ମୁଁ ୧୯୫୩ରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଭଲଭବରେ ପରୀକ୍ଷା କରି ବୀରଭଦ୍ର , ସପ୍ତମାତୃକା ଓ ଗଣେଶଙ୍କ

ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥିଲି । ଏହି ବିଗ୍ରହ ଗୁଡ଼ିକ ଷଷ୍ଠ ବା ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାର ମନେ ହୁଏ ।

ସପ୍ତମାତୃକାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାପନା ମନ୍ଦିର —

ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସପ୍ତ-ମାତୃକା-ପୂଜାର ଲୋକ ପ୍ରସିଦ୍ଧତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହିପରି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମନ୍ଦିର ୧୯୧୨ ରେ ମନମୋହନ ଗାଙ୍ଗୁଲି ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ସିଂହ-ଦ୍ୱାରର ଅଦୂରରେ ଦେଖିଥିଲେ । (୨୨) ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହାର ପତା ମିଳୁ ନାହିଁ । ବିଗ୍ରହ ସକଳ ଅପହୃତ ବା ଅପସାରିତ ।

କଳାହାଣ୍ଡି ଉତ୍ତର ପ୍ରନ୍ତବ୍ୟ ବିଭାଗର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ୧୯୪୬-୪୭ରେ ତେଲ ନଦୀ କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବେଲଖଣ୍ଡ ଗ୍ରାମରେ ଭୂ-ଖୋଦନ କରାଇ ଏକ ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲି ॥ ସେଠାରେ ମାଟିଭିତରୁ ମନ୍ଦିରର ଏବଂ ବୀରେଶ୍ୱର, କୌମାରୀ, ମାହେଶ୍ୱରୀ, ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, ବୈଷ୍ଣବୀ, ବାରହୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଓ ଋମୁଣ୍ଡା ବିଗ୍ରହ ମାନଙ୍କର ନିମ୍ନାଂଶ ମାତ୍ର ମିଳିଲା । ପରେ ବାରହୀ, ଋମୁଣ୍ଡା, ବ୍ରହ୍ମାଣୀ ଓ କୌମାରୀଙ୍କ ଉପର ଅଂଶ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି । ଯାଜପୁରର ବିଗ୍ରହ ସମୂହ ପରିମାତୃଗଣ ସନ୍ତାନ ଧାରିଣୀ (୨୩) । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହାହିଁ ଏକ ମାତ୍ର ସପ୍ତ ମାତୃକା ପୀଠ ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ୱର ସରୋବର ତୀରବର୍ତ୍ତୀ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନ୍ଦିରରେ ବୀରେଶ୍ୱର ସପ୍ତମାତୃକା ଓ ଗଣେଶ ପୂଜିତ ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ମାତୃଗଣ ସନ୍ତାନ-ବସ୍ତ୍ର । ମକର ତୋରଣ ନଥିବାରୁ ଏମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ।

ଅଳକା ନଦୀ କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସାଠଲପୁର ଗ୍ରାମରେ ୧୯୫୮ ରେ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ପରମାନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ ଓ ମୁଁ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଭଗ୍ନ ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲୁ । ବେଲଖଣ୍ଡ ପରି ଏଠାରେ ସମସ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିର ଉପର ଅଂଶ ଉଜ୍ଜିଯାଇଛି । ମାତୃଗଣର କ୍ରମ ହେଉଛି ବୀରେଶ୍ୱର, କୌମାରୀ, ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, ମାହେଶ୍ୱରୀ, ବାରହୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ବୈଷ୍ଣବୀ, ଋମୁଣ୍ଡା ଓ ଗଣେଶ । ମାତୃକାମାନେ ସନ୍ତାନ ଧାରିଣୀ ।

ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର—

ଯାଜପୁରର ମୂର୍ତ୍ତିମଣ୍ଡପ ନାମରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ପୂର୍ବେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ସପ୍ତମାତୃକା ବିଗ୍ରହ ସମୂହ ଆକାରର ବିଶାଳତା ଓ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ କମନୀୟତା ଯୋଗୁଁ ସମଗ୍ର ଭାରତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ୮୯ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ହୋଇ ଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ ହୋଇଥିବ । କିନ୍ତୁ ଭଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯୋଗୁଁ ଏହି ପୀଠ ନଷ୍ଟ ଭୂଷ ହୋଇଯାଇଛି । ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶାର ଶେଷ ସ୍ୱାଧୀନ ଗଜପତି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ଯାଜପୁରର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗୋହିର ଚିକିରି ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରସ୍ତ ଓ ନିହତ ହେବାପରେ ବଙ୍ଗ ସୁଲତାନଙ୍କ ବିଜୟୋଳତ ସେନାପତି କଳାପାହାଡ଼ ଓ ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀ ଆଲି ବୋଖାରି ପ୍ରବଳ ଅତ୍ୟାଚାର ଯାଜପୁରର ବହୁ କୀର୍ତ୍ତି ଧୂଳିସାତ୍ କରିଦେଲେ । ସେହି ସମୟରେ ମାତୃଗଣକୁ ସ୍ଥାନ-ରୂପିତ କରଗଲା । ପାଞ୍ଚଟି ମୂର୍ତ୍ତି ଉଚ୍ଚାଯାଇ କମାଣର ଗୋଳା କରଗଲା । ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ତଳକୁ ଗଡ଼ାଇ ଦିଆଗଲା । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ପରେ ବୋଖାରି ସାହେବଙ୍କ ଏକ କବର ତିଆରି କରଗଲା ।

ପ୍ରଥମେ ବୋଖାରି ସାହେବଙ୍କ କବର ନିକଟରେ ଅଳିଆଗଦାରେ ପଡ଼ିଥିବା ମୂର୍ତ୍ତି ସମୂହ ସମୟରେ ୧୮୨୫ ରେ ଷାଲିଂ ସାହେବ ଏକ ବିବରଣ ଦେଇଥିଲେ । (୨୪) ୧୮୩୭ରେ କିଟୋ ସାହେବ ଯାଜପୁରର ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ସମୂହ ପରିଦର୍ଶନ ସମୟରେ ମୂର୍ତ୍ତି ସମୂହ ସେହିପରି ପଡ଼ିଥିଲେ । (୨୫) ୧୮୬୬ ରେ ଯାଜପୁରର ଏସ୍.ଡି.ଓ ଆର୍ମେଣ୍ଟଙ୍କ ସାହେବ ପ୍ରାୟ ୨୦୦ ବର୍ଷ ପରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଅଳିଆ ଗଦାରୁ କାଢି ନିଜ ବଜାରରେ ଯନ୍ତ୍ରରେ ରଖିଥିଲେ ।

ଗୁମୁଷ୍ଟା— ଉଚ୍ଚ ୯,୧’’ ଓସାର ୬’ ଚତୁର୍ଭୁଜା, ବିଶ୍ୱ ପଦ୍ମାସ-ଗରେ ଆସୀନା, ଅସ୍ତ୍ରକଳାଳସାର; ବିକଟ ବଦନା ବେକରେ ହାତମାଳ ଝୁଲୁଛି । ସମସ୍ତ ଭୁଜ ଭଗ୍ନ ମୁଗୁନିପଥରେ ତିଆରି ।

ଉଦ୍‌ଯୋଗୀ—ଆକାର (୮’ ୮’’ x ୫’-୯’’) । ପାଦ ପୀଠରେ ହସ୍ତୀ; ଦ୍ୱିହସ୍ତୀ, ହସ୍ତ-ଦ୍ୱୟ ଭଗ୍ନ । ଦେବୀ କିରୀଟ, ମୁକୁଟ, କର୍ଣ୍ଣପାଶ, ରତ୍ନହାର; କଳଶ, କଟୀସୂତ୍ର ନୃପର, ପାଉଳ, ହାତଖତୁ, ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡିତ । ଦେବୀଙ୍କ ଶାଢ଼ୀ ଅତି

ଚମତ୍କାର । ଏହାର ପଣତ (ପ୍ରାତଃଭଗ) ଆସନ ତଳକୁ ଝୁଲୁଛି । କୋକର ଶିଶୁ
ବିଗ୍ରହ ଭଗ୍ନ ।

ବାରାହୀ — ଆକାର (୮ଫୁଟ ୧୦ଇଞ୍ଚ × ୬ଇଞ୍ଚ) । ଦକ୍ଷିଣ ପାଦ ମହିଷ ଉପରେ
ସ୍ଥାପିତ । ମୁଖ ଓ ତିନୋଟି ହସ୍ତ ଭଗ୍ନ । ନିମ୍ନ ବାମହସ୍ତରେ ଶିଶୁ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ।
ଶିରୋପରି କୁର୍ଚ୍ଚିତ କେଶ ଗୁଚ୍ଛ । ଉଦ୍ରାଣୀଙ୍କ ପରି ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । (୨୬)

ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଘାଟର ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର—

ବୈତରଣୀ ତୀରବର୍ତ୍ତୀ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଘାଟର ଏକ ମନ୍ଦିରରେ ପୂର୍ବେ
ସପ୍ତମାତୃକା ବିଗ୍ରହ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ମୂସଲମାନ ଆକ୍ରମଣ ପରେ
ବୋଧହୁଏ ସେମାନଙ୍କୁ ନଦୀ ଗର୍ଭରେ ଲୁଚ୍ଚାୟିତ ରଖାଯାଇ ଥିଲା । ମୂସଲମାନ
ରାଜତ୍ୱକାଳରେ କାକଟପୁରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ପ୍ରାଚୀନଦୀରେ ଏବଂ ଅଙ୍ଗରପୁର
ଶାସନର ବିଶ୍ୱାଳ ଗୋପୀନାଥ ବିଗ୍ରହକୁ ଭର୍ଗବୀ ନଦୀରେ ପୋତି ଦିଆଯାଇ
ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଷ୍ଟାଲିଂ ସାହେବଙ୍କୁ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କଟକର ଜଣେ
ମହାଜନ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ବାଲିରୁ ବାହାର କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପୂର୍ବକ
ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏଠାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୁମୁଣ୍ଡା, ବାରହୀ, ଉଦ୍ରାଣୀ,
ବୈଷ୍ଣବୀ, କୌମାରୀ ଓ ମାହେଶ୍ୱରୀ ବିଗ୍ରହମାନ ସଂରକ୍ଷିତ । ବୈଷ୍ଣବୀ ଓ
କୌମାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶିବଦୂତୀଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ରଖାଯାଇଛି । ମୁଗୁନି ପଥରରେ
ଖୋଦିତ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ୬ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ଓ ୩ଫୁଟ ଓସାର । (୨୭)

ଗୁମୁଣ୍ଡା— ମୁଖମାଳା ଧାରିଣୀ ଗୁମୁଣ୍ଡା ମୂର୍ତ୍ତିର ଚକ୍ଷୁ କୋଟରସ୍ଥ । କେଶପାଶ
ତାଳୁକ୍ତିତ; ବିକଟବଦନ, ପ୍ରଶସ୍ତ ମୁଖ, ଲେଳ-ଜିହ୍ୱା, କୁର୍ଷି ସଂକୁଚିତ, ଶରୀର
ମାଂସ ହୀନ ଓ କଙ୍କାଳସାର, ନୃମୁଣ୍ଡ କଙ୍କଣ ରୂପେ ପରିହିତ । ଉ. ଦ ହସ୍ତରେ
ଖଡ୍ଗ; ନି. ଦ ହସ୍ତରେ ଖର୍ପର, ଉ. ବା ହସ୍ତରେ ଖଡ୍ଗାଙ୍ଗ, ନି. ବା ହସ୍ତରେ ଛିନ୍ନ
ମସ୍ତକ । ଦେବୀ ଶବାବୁଡ଼ା ଏବଂ ବିଶ୍ୱପଦ୍ମାସୀନା । ଏହିମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣରେ ଉଚ୍ଚଳାୟ
ଭସ୍ମାର୍ଯ୍ୟର ପରକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଛି । ବିଗ୍ରହ ଦର୍ଶନରେ ଚିତ୍ତରେ ଭୟ ଜାତ
ହୁଏ ।

ବାବୁହୀ— ବାରାହୀକ ମୁଖ ଓ ତିନୋଟି ହସ୍ତ ଭଗ୍ନ । କେବଳ ନିମ୍ନ ବାମ ହସ୍ତରେ ଶିଶୁଟିଏ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ପାଦ ପାଠରେ ଖୋଦିତ ମହିଷଟି ଅସ୍ତ୍ରଶୃଙ୍ଗ ଓ ଜୀବତ ରହିଛି ।

କୌମାରୀ—ବିଶ୍ଵ ପଦ୍ମାସନାରେ ଆସୀନା କୌମାରୀ ପ୍ରସନ୍ନ-ବଦନା ଓ ରୂପ ଲବଣ୍ୟ ସଂପନ୍ନା ଓ ପାନ ଭରଜା । ମୁକୁଟ, କିରୀଟ, କର୍ଣ୍ଣପାଶ, ତ୍ରିସରି ରତ୍ନହାର, ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, କଙ୍କଣ, କେୟୁର, କଟୀସୂତ୍ର, ନୂପୁର, ପାଉଜ ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ଦେବାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରୁଛି । ଦେବାଙ୍କ ଭ: ଦ ହସ୍ତରେ ଦଣ୍ଡ, ନି: ଦ ହସ୍ତରେ ଅଭୟମୁଦ୍ରା, ଭ: ବା ହସ୍ତରେ ହିଁଶୂଳ, ନିମ୍ନ ବାମ ହସ୍ତରେ ସତୃଷ୍ଣ ନୟନରେ ମାତୃ ସ୍ତନ ଆଡ଼କୁ ଗୁହଁଥିବା ଏକ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ଶିଶୁ । ପାଦ ପାଠରେ ଝରକାମ, ଅତି ସୁନ୍ଦର । ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ଭସ୍ମାର୍ଯ୍ୟର ଏକ କୁଳତ ନିଦର୍ଶନ ।

ଶିବଦୂତୀ— ଶିବଦୂତୀ ବୃଦ୍ଧାଙ୍କ ପରି ଦୁଇଗୋଡ଼ ମାଡ଼ି ବସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣ ହାତ ଦକ୍ଷିଣ ଆଶୁ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଚକ୍ରିପା ଉପରେ ଓ ବାମ ହସ୍ତ ବାମ ଆଶୁ ଉପରେ ରହିଛି । ମୁଖ ମଣ୍ଡଳ ଶୁଷ୍କ ଓ ଶ୍ରୀହୀନ । ଚକ୍ଷୁ କୋଟରଗତ । କେଶପାଶ ଜଟାପରି ହୋଇଛି । ସ୍ତନଯୁଗଳ ନିମ୍ନକୁ ଲମ୍ବମାନ, କୁଣ୍ଠି ସଂକୁଚିତ । ଶୁଥତର୍ମା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ ପତ୍ରହାର କଙ୍କଣ, ଖତୁ, ଗୋଡ଼ଖତୁ, ପାଉଜି ପ୍ରଭୃତି ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । ଶକ୍ତା ଅତି ନିପୁଣ ଭାବରେ ଜଣେ ରୁକ୍ଷା ଧନାତ୍ୟ ବୃଦ୍ଧାର ରୂପ ପ୍ରକଟିତ କରିଛନ୍ତି ।

ପଦ୍ମପାଣି ବୋଧୁସନ୍ତ୍ରୀ— ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୌମ ଯୁଗଳ ସମସ୍ତ ବୌଦ୍ଧକୀର୍ତ୍ତି ଅଧୁନା ଲୁପ୍ତ । କେବଳ ଗୁପ୍ତଯୁଗର ଏକ ବିଶାଳକାୟ ପଦ୍ମପାଣି ବୋଧୁସବ୍ଦ ମୂର୍ତ୍ତି ଏସ. ଡି. ଓ କ ବଙ୍ଗଳାରେ ସଂରକ୍ଷିତ । ପାଦପାଠ ଓ ପାଦ ଯୁଗଳ ବ୍ୟତୀତ ଏହା ୧୬ ଫୁଟ ୫ଇଞ୍ଚ×୫ଫୁଟ ୨ଇଞ୍ଚ ଲମ୍ବ । ୧୮୬୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଯାଜପୁରର ଆସିଷାଞ୍ଜ କଲେକ୍ଟର ମିଷର ଜି, ସିନ୍ଧୁଟନ ଯାଜପୁର ସହର ଅନ୍ତର୍ଗତ ‘ଶାନ୍ତ-ମାଧବ’ ନାମକ ସ୍ଥାନରୁ ମାଟି ଖୋଳି ଏହାକୁ ବାହାର କରିଥିଲେ । ସେ ଏହା ସଂପର୍କରେ ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ବିବରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । (୨୮) ମେଠାରୁ ଏହା ଏସ. ଡି. ଓ. କ ବଙ୍ଗଳାକୁ ଅଣାଯାଇ ଥିଲା । ତିନିବର୍ଷ ପରେ ଏହାର ତଳ ଅଂଶ ମିଳିବାରୁ ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ରଖାଗଲା । ମୂର୍ତ୍ତିଟି ବଉଳମାଳା

ପଥରେ ଖୋଦିତ । ମୁଖ ଖଣ୍ଡିତ, ଶିରୋପରି ଧ୍ୟାନୀବୃଦ୍ଧଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି । କେଶ-
ପାଶକୁ ମଝିରେ ଏକ ଖୋସା କରି ଦୁଇ ଦିଗକୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କୃତକ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି ।
କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ, କିରୀଟ, ହାର, କଟୀସୂତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡିତ । ବାମ ହସ୍ତରେ
ସନାଳ ପଦ୍ମ । ଉଗ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଥିବା ପଦ୍ମ ମଧ୍ୟ ଭର୍ତ୍ତି ଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଦକ୍ଷିଣ
ଆଶ୍ଚ ନିକଟରେ ପଦ୍ମନାଳର ମୂଳ ଅଂଶ ଥିବାରୁ ଏ ହସ୍ତରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ପଦ୍ମଥିଲା ।
ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବା ସମୟରେ ଏହି ବିଶାଳ, କମନୀୟ
ଭସ୍ମ୍ୟ ମଣ୍ଡିତ ପଦ୍ମପାଣି ବୋଧସ୍ବରୂ ବିଗ୍ରହ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । (୨୯)

ସୋମବଂଶର କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ

ଦଶାଶ୍ବମେଧ ଘାଟ—

ପରମପାବିନୀ ଗଙ୍ଗାକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବାରଣସୀ ବା କାଶୀକ୍ଷେତ୍ରର ଦଶାଶ୍ବ-
ମେଧ ଘାଟ ପରି ଉତ୍କଳ-କାନ୍ଧବୀ ପୁଣ୍ୟତୋୟା ବୈତରଣୀ ବିଧୌତ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରର
ଦଶାଶ୍ବମେଧ ଘାଟ ସମଗ୍ର ଭରତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହା ନିର୍ମାଣର ଆବଶ୍ୟକତା ହୃଦୟ-
ଜ୍ଞମ କରିବା ପାଇଁ ଭରତର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ପ୍ରତି ସିଂହାବଲେକନ ଆବଶ୍ୟକ ।
ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଅଶ୍ବମେଧ ଋକ୍ସୂୟ ପ୍ରଭୃତି ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ ଅଶେଷକ
ଋକ୍ତୁ କାଳରେ ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ ହୋଇଗଲା । ମଗଧରେ ଶ୍ରୀ: ପୂର୍ବତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ
ଆର୍ଯ୍ୟପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶୀୟ ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ସୁଙ୍ଗ ଦୁଇଟି ଅଶ୍ବମେଧ
ଯଜ୍ଞ ସଂପନ୍ନ କରି ‘ଦ୍ବିରଶ୍ବମେଧ ଯାଜ୍ଞୀ’ ପଦବୀ ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର
ପ୍ରାଧାନ୍ୟକ୍ଷୁଣ୍ଠ କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟଥିଲା । ତାଙ୍କର ପତାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ବୌଦ୍ଧକେତୁ ‘ରକ୍ଷିପରଜ’ ବା ସାରନାଥ ଅଞ୍ଚଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ
ନିର୍ମିତ ଶ୍ରୀଷ୍ଠ ପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଋକ୍ତୁ କରୁଥିବା ‘ଭରଣିବ’ ବଂଶୀୟ ନରପତି
ଗଣ କାଶୀରେ ଦଶାଶ୍ବମେଧ ଯଜ୍ଞ ସଂପନ୍ନ କରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦଶାଶ୍ବମେଧ ଘାଟ ନିର୍ମାଣ
କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ଲେଖରେ ‘ଦଶାଶ୍ବମେଧାବ-କୃଥ ସ୍ଥାନାନାଂ ଭର-
ଣିବାନାଂ ପଦବୀ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗୁପ୍ତସମ୍ରାଟ୍ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ‘ଅଶ୍ବମେଧ ଯଜ୍ଞ କରି-
ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ରାରେ ‘ଅଶ୍ବମେଧପରାଜନ’ ଉତ୍କର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ରାଟ୍
କୁମାରଗୁପ୍ତ ‘ଅଶ୍ବମେଧ ମହେନ୍ଦ୍ର’ ଲେଖାକିତ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ତଳାଇ ଥିଲେ ।

ଆନ୍ତରବିଷ୍ଣୁକୃଷ୍ଣୀ ବଂଶୀୟ ମାଧବବର୍ମନଙ୍କ ଦାନପତ୍ରରେ ‘ଅଗ୍ନି-
ଷୋମ ସହସ୍ରଯାଜ୍ଞୀ ଏକାଦଶାଶ୍ବମେଧା ବକୃଥ-ବିଧୌତ-ଉଗତ୍-କଳୁଷ’ ଲିଖିତ

ହୋଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ । କର୍ଣ୍ଣାଟ ଅଞ୍ଚଳର କାଦମ୍ବ-ଶାୟ ଋଜା ମୟୂର ଶର୍ମା
ଅଷ୍ଟାଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ସଂପନ୍ନ କରିଥିଲେ ।

ଋତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ପରି ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ
ରଜତ୍ୱ କରୁଥିବା ମାଧବ ବର୍ମନ୍ କଳିଯୁଗରେ ବହୁକାଳରୁ ଲୁପ୍ତ ଅଶ୍ୱମେଧାଦି ଯଜ୍ଞ
ସମ୍ପନ୍ନ କରିଥିବା ତାଙ୍କ ତାମ୍ର ଶାସନରୁ ଜଣାଯାଏ । ତାଙ୍କ ବଂଶଧର ଧର୍ମରଜ
ନିଜକୁ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ କୁଳ-ତିଳକ ମହାମୁଖ ବାଳପେୟାଶ୍ୱ ମେଧାବ-ଭୃଥସ୍ଥାନ + +
ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୋଣସି ଲେଖକର ପ୍ରମାଣ ନମିଳିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର
ଉତ୍କଳ, କୋଶଳ ଓ କଳିଙ୍ଗରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ପରମ ଉନ୍ନାତକ, ମହା-
ରଜାଧିରଜ ସୋମକୃତ ତିଳକ, ପରମମାହେଶ୍ୱର ଯଯାତି (ପ୍ରଥମ) କ ଦ୍ୱାର
ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିର୍ମିତ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଘାଟ ତାଙ୍କଦ୍ୱାର ଅନୁଷ୍ଠିତ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ-
ଯଜ୍ଞର ସାକ୍ଷୀ ସ୍ୱରୂପ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ ।

ପୁଣ୍ୟ ନୀଳାଚଳଧାମରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ,
ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କଳ ଲିଙ୍ଗରଜ ମନ୍ଦିରର ଦୂରଦର୍ଶୀ ପ୍ରତିଯୋଜକ ମହାନଦୀ
କୂଳରେ ସ୍ଥାନୀୟ ସ୍ୱାରକ ସ୍ୱରୂପ ‘ଯଯାତି ନଗର’ ନାମକ ନୂତନ ରଜଧାନୀର
ସ୍ଥାପୟିତା, ପ୍ରବଳ ପରଜ୍ଞମ ଯଯାତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ କେନ୍ଦ୍ର ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ
ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଗୁନରୁଦ୍ଧାନ ପାଇଁ ଦଶାଶ୍ୱ ଯଜ୍ଞ ସଂପନ୍ନ କରିଥିବା
କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସେହି ଐତିହାସିକ ଘଟଣାର ସ୍ମୃତି ବହନ କରିଥିବା ସ୍ମୃତିକିତ ।

ପରଂପରା କ୍ରମେ ଉଚ୍ଚାରିତ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଆଶୀର୍ବାଦନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ
ଉତ୍କଳରେ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ସଂପାଦନ ପାଇଁ ବେଦ ବେଦାଙ୍ଗ-ବିତ୍ ନୈଷ୍ଠିକ
ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଅଭବ ଘଟିବାରୁ ଯଯାତି କାନ୍ୟକୂବ୍ଜ ବା କନୌଜ ଅଞ୍ଚଳରୁ ସତ୍-
କର୍ମ ନିରତ ସର୍ବବିଦ୍ୟାପାରଗ, ଯଜ୍ଞ କର୍ମ-ନିପୁଣ ଦଶ ସହସ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆଣିଥିଲେ ।
ଯଥା “ଓଁ ବ୍ରହ୍ମ-ଉବନ-ସୌଧ-ସୋପାନ-ସରଣି - ସକଳ ଜନ -ବାଞ୍ଛା-ମଣି, ନିଶିତ-
ପୁଣ୍ୟାରଣି-ଶ୍ରୀ ବୈତରଣୀ ଜଳ-ପଟଳ-ସ୍ନାନ-ପାନାବଗାହ-କ୍ଷୟିତା ଶେଷ କଳୁଷାଣାଂ,
ପ୍ରତିଦିନ-ହବିଷ୍ମତ-ଧୂମାବଳି-ଶ୍ୟାମଳିତ-ନଭୋମଞ୍ଜଳାନାଂ ପ୍ରତ୍ୟହ-ପୁରୋତା ଶାଶନା-
ତଃ କରଣ ନିର୍ମଳାନାଂ, ଅନୁଦିନ-ଯଜନ ଯାଜନା-ଧ୍ୟାନ-ଅଧ୍ୟାୟନ-ଦାନ-ତ୍ରୈଭୁବ

ସମ୍ବଳଣ ନିରତାନାଂ ଅନବରତ-ବେଦ-ବେଦାନ୍ତ-ନ୍ୟାୟ-ସାଂଖ୍ୟ-ବ୍ୟାକରଣ ସାହି-
ତ୍ୟାଦିହାସ-ସୁମାଧି-ଗ୍ରନ୍ଥ-ପାଠ-ବିଭୀର ନିପୁଣାନାଂ ଦଶସହସ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣାନା
ମାର୍ଗିଷଃ ସତ୍ୟା ଉଚନ୍ତି ।

ଯାଜ୍ଞସ୍ମରତ ନାଭିଗନ୍ଧାଠାରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପିଣ୍ଡଦେବା ସମୟରେ
ସେହି ସ୍ଥୁତର ଅତୀତରେ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ କନୌଜ ଦେଶାଗତ ଦଶ ସହସ୍ର
ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ । ଯଥା—

“କନୌଜ ଦେଶାତ୍ ସ୍ୱୟ ମାହୁତା ଯେ
ଦଶାଶ୍ୱମେଧାୟ ପୁର ବିଧାତା
ମର୍ତ୍ତ୍ୟସ୍ଥିତା ସ୍ୱର୍ଗ ଗତାଃ ବିପ୍ରାଃ
ତେଭ୍ୟଃ ଦ୍ୱିଜେଭ୍ୟଃ ପ୍ରଦଦାମି ଗର୍ଭ୍ୟମ୍ ॥

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ରଚିତ କାଳରୁ (୧୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ୧୦୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ
ମାମୁଦ ଗଜନୀକ ଆକ୍ରମଣପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ବା କନୌଜ
ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ ପୁନରୁଦ୍ଧାନର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । କନୌଜ କହିଲେ ସେ ଯୁଗରେ
ପ୍ରକାରନ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ଦେଶକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ମଧ୍ୟଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ କୋଳାସ୍ତ୍ର,
ତକାଦ୍, ଅଯୋଧ୍ୟା, ଶ୍ରାବସ୍ତି, ହସ୍ତିନାଦ, ଅହିଚ୍ଛତ୍ର, ମଥୁରା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରୁ ଆଗତ
ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶୂଳି, ତୁଙ୍ଗ, ଭଞ୍ଜ, ସୋମ ଓ ଗଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍କଳୀୟ ରାଜ-
ଦଂଶୀଙ୍କ ଠାରୁ ଭୂମିଦାନ ପାଇ ଉତ୍କଳରେ ସ୍ଥାୟୀ ଅଧିବାସୀ ହୋଇଥିବା ଶତ ଶତ
ଦାନପତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପଥବିଭାଗ (ସାଗରସ୍ଥ, କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ,
ମିଥିଳା, ଗୌଡ଼, ଉତ୍କଳ) ଅନୁଯାୟୀ ମଧ୍ୟଦେଶାଗତ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କନୌଜ
ବ୍ରାହ୍ମଣରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଗୌଡ଼ ଓ କାମ ରୂପ (ଆସାମ) ର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରାହ୍ମଣ-
ମାନେ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜାଗତ ଥିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଛି । ତେଣୁ ସେ ଯୁଗର ଘଟଣା-ପର-
ପର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ମଧ୍ୟଦେଶୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କନୌଜ ଦେଶାଗତ
ବୋଲି ଅଭିହିତ ହେବା ଆଶି ଚିନ୍ତନ ସର୍ବଥା ସତ୍ୟାହିତ ।

ଶୁଭପ୍ରମୁ ବା ଗରୁଡ଼ପ୍ରମୁ—

ବିରଜା ମନ୍ଦିରର ଅଦୂରରେ ସଗର୍ବରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଶୁଭପ୍ରମ ବା ଗରୁଡ଼ ପ୍ରମ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହାର ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ପ୍ରଥିତଯଶା ମୌର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଶୋକ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରସାରର ସୁଚିଚିହ୍ନ ସ୍ଥରୂପ ସୀୟ ବିଗ୍ରହ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପିତ ଓ ବିଶାଳ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ ମାନ ସ୍ଥାପନ କରି ସେଗୁଡ଼ିକରେ ‘ଧର୍ମଲିପି’ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଦୀର୍ଘ ୨୨୦୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଭଗ୍ନ ଓ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଗଲଣି । ଅଳ୍ପ କେତେକ ବିହାର ପ୍ରଦେଶର ଚମ୍ପାରଣ ଜିଲ୍ଲାର ଲଭରିଆ ଅରଗଡ଼; ଲଭରିୟା । ନନ୍ଦନଗଡ଼, ଗମପୁରୀ, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ସାରନାଥ, କୋଶମ୍ବ (କୌଶାମ୍ବୀ) ଭୁମେଷ୍ଟି, ନିଖଲସାଗର, ମିରଟ ଓ ଟୋପ୍ରା, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ସାଞ୍ଚୀ; ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶର ଅମରବତୀଠାରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ବିଦ୍ୟମାନ । (୩୦)ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଥିବା ଅଶୋକସ୍ତମ୍ଭର ନିମ୍ନାଂଶପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭସ୍ମରେଶ୍ୱର ଶିବଲିଙ୍ଗ ରୂପେ ପୂଜିତ ହେଉଅଛି । ଅଶୋକ ସ୍ତମ୍ଭ ସମୂହ ମଧ୍ୟରେ ଲଭରିୟା ନନ୍ଦନ ଗଡ଼ଠାରେ ଥିବା ସିଂହସ୍ତମ୍ଭ ଅଦ୍ୟାବଧି ଅସ୍ପଷ୍ଟଶ ରହିଛି ।

ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟରୁ ପରଜମ ଶାଳୀ ନରପତି ମାନେ କୟସ୍ତମ୍ଭ ଓ ଶୁଭପ୍ରମ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରୋତିଷ୍ଠିତ କରିବା ଏକ ପରମ୍ପରାରେ ପରିଣତ ହେଲେ । ଏହି ପରମ୍ପରା ଅନୁସରଣ କରି ମହାରାଜାଧିରାଜ ଯଯାତି ଲୁପ୍ତ ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ କରି ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ସ୍ୱାରକ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ଗରୁଡ଼ପ୍ରମ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସ୍ଥାପତ୍ୟ ତଥା ଭସ୍ମରୁ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ତିନିପରି ପଥରରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ବର୍ଗାକାର ପୀଠ ଦେହରେ ଉଚ୍ଚତା

୫ଫୁଟ $8\frac{1}{9}$ ଇଞ୍ଚ) ଖମ୍ବଟି ବସା ଯାଇଥିଲା । ପୀଠ ଉପରେ ସ୍ତମ୍ଭର ମୂଳ ୧ଫୁଟ

୫ ଇଞ୍ଚ) ବର୍ଗାକାର । ତା ଉପରେ ୧୯ଇଞ୍ଚ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖମ୍ବଟିର ମୂଳ ଅଷ୍ଟକୋଣୀ, ମଧ୍ୟଭାଗର ବ୍ୟାସ ୩ଫୁଟ ୫ଇଞ୍ଚ ଓ ଉଚ୍ଚତା ୧୯ଫୁଟ ୭ଇଞ୍ଚ ଏବଂ ଏହା ଷୋଳ କୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ । ଶୀର୍ଷଭାଗର ପ୍ରଥମ ଗୁରି ଫୁଟରେ କାର୍ଯ୍ୟମୁଖ ଓ ମାଳା କାମ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ତାଉପରେ ୨ଫୁଟ ଉଚ୍ଚର ଗୁରି ଆଡ଼କୁ

ପାଖୁଡ଼ା ମେଲିଥିବା ଏକ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ପଦ୍ମ ସ୍ତମ୍ଭର ଚମତ୍କାରିତା ବୃଦ୍ଧି କରୁଛି ।
 ଏହା ଉପରେ ୨ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ବର୍ଗାକାର ପୀଠରେ ଗରୁଡ଼ ବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ।
 ସ୍ତମ୍ଭର ଉଚ୍ଚତା ଭୂମି ପରମ୍ପରା ଥିଲା ୩୩ ଫୁଟ ୮ ୧/୨ ଇଞ୍ଚ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ତମ୍ଭ
 ୯

ଉପରେ ଗରୁଡ଼ ନାହିଁ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ କଳାପାହାଡ଼ଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଲୁହା
 ଝିଞ୍ଜିରିରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା କେତେକ ହାତୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହାକୁ ତଳେ ପକାଇ
 ଦେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଠାର ପୀଠ ତତାଯାଇ ତିନି
 ସରି ପଥରରେ ୧୨ଟି ବନ୍ଧ କରାଗଲା । ବହୁ ଝିଙ୍କା ଝିଙ୍କି କରିବାରୁ ଶୀର୍ଷ ଭାଗରେ
 ଥିବା ଗରୁଡ଼ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଗରୁଡ଼ ବିଗ୍ରହଟି ଅନ୍ୟ ଏକ
 ମନ୍ଦିରରେ ରଖାଯାଇଛି । ଏହାର ଏକ ଚିତ୍ର ୧୮୩୮ରେ କିଟୋ ଅଙ୍କନ କରି ତାଙ୍କ
 ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ "An elegantly executed figure of
 Garuda of black chlorite. It rests on a shaft exactly
 similar in dimensions to the Subhastambha and may
 probably have belonged to it" (୩୯)

ଅର୍ଥାତ୍ ଗରୁଡ଼ ମୂର୍ତ୍ତିଟି କଳା ମୃଗୁନି ପଥରରେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ
 ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଶୁଭସ୍ତମ୍ଭର ସମାନ ଆୟତନ ବିଶିଷ୍ଟ ଶୀର୍ଷ-
 ଭାଗରେ ସ୍ଥାପିତ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହା ପୂର୍ବେ ଶୁଭ ସ୍ତମ୍ଭର ଅଂଶବିଶେଷ ଥିଲା ।
 ପ୍ରାଚୀନ ଭରତୀୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭସ୍ମାୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଖ୍ୟାତ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଫରଗୁସନ
 ସାହେବ ଲେଖିଛନ୍ତି "ଶୁଭସ୍ତମ୍ଭର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶର ଅନୁପାତ ଅତି ଚମତ୍କାର ଏବଂ
 ଏହାର ବହୁବିଧ ଭସ୍ମାୟରେ ବିଶେଷ ନୈପୁଣ୍ୟ ପ୍ରକଟିତ "Its propositions
 are beautiful and its details in excellent taste" (୩୯)

ଏହାର ଅନୁକରଣରେ ପ୍ରାୟ ୩୦୦ ବର୍ଷପରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଶ୍ରେଷ୍ଠ
 ସମ୍ରାଟ୍ ନରସିଂହ ଦେବ ସ୍ୱକୃତ କୋଣାର୍କର ଉତ୍କଳ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ
 ଅରୁଣସ୍ତମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ସିଂହଦ୍ୱାର ସମ୍ମୁଖରେ
 ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ଉଭୟର ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ସମାନ । କିନ୍ତୁ ଅରୁଣ ସ୍ତମ୍ଭ ସରୁ । ଏହାର
 ବ୍ୟାସ ମୋଟେ ୨ ଫୁଟ । କିନ୍ତୁ ଶୁଭ ସ୍ତମ୍ଭର ବ୍ୟାସ ୩ ଫୁଟ ୫ ଇଞ୍ଚ

ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫ ଗୁଣରୁ ଅଧିକ । ଏହାର ଆନୁପାତିକ ପୃଥୁଳତା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଦ୍ଧକ ଓ ଦୃଷ୍ଟିଭେଦକ । ଗୁପ୍ତତା ଲକ୍ଷଣେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାୟ ୧୫ ଗୁଣରୁ ଅଧିକ ଗୁଣରୁ ଅଧିକ ପାଦ ପୀଠ ଅସ୍ଥାଶୟ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଶୁଭ୍ରାଶୟ ମୂଳପୀଠ ଉଦ୍ଭାସାର ଥିବାରୁ ଏହାର ଆୟତନ ଓ ଉଦ୍ଭାସ ଅଜ୍ଞାତ । ଶୁଭ୍ରାଶୟ ମୂଳ ଖଣ୍ଡିତ ଓ ଚୂଳ-ସ୍ଥାନଭୂଷ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶରେ ଉଦ୍ଭାସର ଉଦ୍ଭାସର ଚରମ ଉଦ୍ଭାସ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି ।

ମୁଖଲିଙ୍ଗ— ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଶତ ଶତ ଲିଙ୍ଗ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅସ୍ଥାଶୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଲିଙ୍ଗରେ ମୁଖ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବିରଳା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବରହନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକ ମୁଖଲିଙ୍ଗ ଦେଖାଯାଏ । ହରଡେଶ୍ୱର ଓ ତ୍ରିଲୋଚନେଶ୍ୱର ମୁଖଲିଙ୍ଗ ବିଶିଷ୍ଟ । ତ୍ରିଲୋଚନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଥିବା ଏକ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଚତୁର୍ମୁଖ । ଏହି ମୁଖଲିଙ୍ଗ ସମୂହ ବିରଳାକ୍ଷେତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ । ଏ ସଂପର୍କରେ ବୈତରଣୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଥିବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶୈବ କ୍ଷେତ୍ର ‘ସୀତାବିଞ୍ଚି’ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏଠାରେ ସୁପ୍ତନାଥ ନାମକ ଶୈବ ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ‘ମୁଖଲିଙ୍ଗ’ ପୂଜିତ ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରାଚୀନ ଲେଖିକା ଫଳକ ଗୁଡ଼ିକର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ଚତୁର୍ମୁଖ ଖୋଦିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଏପରି ଲିଙ୍ଗ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ତେଣୁ ବିରଳାକ୍ଷେତ୍ର ଓ ସୀତାବିଞ୍ଚିରେ ‘ମୁଖଲିଙ୍ଗ’ ଓ ‘ଚତୁର୍ମୁଖ ଲିଙ୍ଗ’ଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ଦ୍ୱାରା ଏ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରୁ ଶୈବ ପୀଠ ରୂପେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଅଠର ନଳା— ବିରଳାକ୍ଷେତ୍ର ନିକଟରେ ପ୍ରବାହିତ ଅଧୁନା ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ମହାକିନୀ ନଦୀ ଉପରେ ନିର୍ମିତ ସେତୁ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯାଜପୁରର ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ । ପୁରୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ‘ଅଠରନଳା’ ନାମାନୁସାରେ ଲେଖକ ଏହାକୁ ଅଠରନଳା ବୋଲି କହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତରେ ଏଥିରେ ଏଗାରଟି ନଳା ଅଛି । ଏହା ୨୧୦ ଫୁଟ ଲମ୍ବ ଓ ୩୧ ଫୁଟ ଓସାର । ମଝି ୫ଟି ଫୁକାର ଅଧିକ ଓସାର ଓ ଉଚ୍ଚ । ଦୁଇ ପାଖରେ ଥିବା ତିନୋଟି ଲେଖାଏଁ ଫୁକାର ଅଳ୍ପ ଓସାର ଓ ଉଚ୍ଚ । ତେଣୁ ସମଗ୍ର ସେତୁଟିର

ମଧ୍ୟଭାଗ ଉଚ୍ଚାହୋଇ ଦୁଇ ଦିଗକୁ ଗଢାଣିଆ ହୋଇଛି । ପୀଢ ଦେଉଳ ତିଆରି ହେଲପରି ସରିକିସରି ଭିତରକୁ ମାଡ଼ି ଆସୁଥିବା ପଥର ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଏ ମୁଣ୍ଡରୁ ସେ ମୁଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାଠ ପୂର୍ବ ଲମ୍ବ ଧାଡ଼ିଏ ମୁଦ ପଥର ଖଞ୍ଜା ଯାଇଥିଲା । ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟରେ ପ୍ରବାହିତ ଗଙ୍ଗୁଆ ନଦୀଉପରେ ଏପରି ୪ଟି ପ୍ରାଚୀନ ସେତୁ ଥିଲା । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ଅଛି । ଶିଶୁପାଳ ଗଡର ପଶ୍ଚିମଦ୍ୱାର ସେତୁ ଲୁହ; ଏହି ବାଟରେଥିବା ଅନ୍ୟ ସେତୁର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଦେଖାଯାଏ । ଏହାକୁ ଗଙ୍ଗାୟୁଗର କୀର୍ତ୍ତିରୂପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ବିରଜାକ୍ଷେପ ବା ଯାକପୁରର ମହାତ୍ମ୍ୟ

କପିଳ ସଂହିତା—ଉତ୍କଳରେ ଗଙ୍ଗାବଜ୍ର କାଳରେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରର ମହାତ୍ମ୍ୟ ଜ୍ଞାପକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯଥା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ମହାତ୍ମ୍ୟ, ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ, ଏକାମ୍ର ପୁରଣ ଅର୍କ କ୍ଷେତ୍ର ମହାତ୍ମ୍ୟ, ବିରଜାମହାତ୍ମ୍ୟ କପିଳ ସଂହିତା ପ୍ରଭୃତି ସଂକଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ‘କପିଳ ସଂହିତା’ କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଉତ୍କଳର ପଞ୍ଚତୀର୍ଥର ମହାତ୍ମ୍ୟ ନିହିତ ହୋଇଛି । କପିଳମୁନି ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପାର୍ବତୀ କ୍ଷେତ୍ର ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ବିରଜା ସାଧକ ମାନଙ୍କ ହିତାଧିନୀ ଉତ୍କଳରେ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ବରହ ରୂପୀ ଭଗବାନ ବା ଜଗନ୍ନାଥ ବିଦ୍ୟମାନ । ପାର୍ବତୀଶ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଆଖଣ୍ଡଳେଶ୍ୱର ରୂପରେ ଏଠାରେ ମୂର୍ତ୍ତିମତ । ଅତ୍ରତ୍ୟ ମୁଣ୍ଡେଶ୍ୱର ବିରଜାଦେବୀଙ୍କ ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ଉଦାନାଭି ତ୍ରିଲୋଚନେଶ୍ୱର, କପିଳ ତୀର୍ଥ, ସୋମେଶ୍ୱର, ସୋମତୀର୍ଥ ଅନ୍ୟାନ୍ୟତୀର୍ଥ; ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତୀର୍ଥ, ଜୋଡ଼ତୀର୍ଥ; ସୁକତୀର୍ଥ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର, ସିଦ୍ଧତୀର୍ଥ, ପ୍ରଭୃତି ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଅବଶ୍ୟ ଦୃଷ୍ୟ ।

ବିରଜା ମହାତ୍ମ୍ୟ— ‘ବିରଜା ମହାତ୍ମ୍ୟ’ ରେ ବିରଜାତୀର୍ଥର ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ଦିର ଓ ତୀର୍ଥର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ମିଳେ । ଏଠାରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡରୁ ଜାତ ଇଶାନେଶ୍ୱର ଯଜ୍ଞାଗ୍ନିସଂଭୂତା କ୍ଷେତ୍ରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ବିରଜା (ଦୁର୍ଗା)ଦେବୀ, ଏବଂ ବିରଜାଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣରେ ସୋମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । ସୋମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ

ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ଅଧିଷ୍ଠିତ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚକ୍ରଦ୍ୱାର ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡିତ ଗୟାସୁରର ନାଭି
 ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ନାଭିଗୟାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଘଟିଲା । ମହାକିନୀ, ବୈତରଣୀ
 ଓ ଏକ କୂପର ସଂଗମସ୍ଥଳ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତୀର୍ଥନାମରେ ଅଭିହିତ । (ସପ୍ତରେଖା)
 ସ୍ଥାନରେ ସପ୍ତମାତୃକା ବିଦ୍ୟମାନ । ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ତୀର୍ଥ ହେଉଛି ଗୋକର୍ଣ୍ଣତୀର୍ଥ
 ଶିବଗର୍ଭ, ସୋମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ସୋମତୀର୍ଥ, କପିଳେଶ୍ୱର, ଋମେଶ୍ୱର, ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱର
 ପ୍ରାଣାୟାମେଶ୍ୱର, ଚର୍ଚ୍ଚେଶ୍ୱର, ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର, ଅଗଷ୍ଟ୍ୟେଶ୍ୱର, ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର, ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର,
 ଉତ୍ତରେଶ୍ୱର, କେଦାରେଶ୍ୱର, ଯଯାତୀଶ୍ୱର ବାସୁକେଶ୍ୱର, । ତତ୍ପରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ
 ତପସ୍ୟାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଗଙ୍ଗାଙ୍କର ବୈତରଣୀରୂପେ ଆବିର୍ଭାବ ଓ ମହାକିନୀ
 ସହିତ ସଂଯୋଗ ବିଷ୍ଣୁଚକ୍ରବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହାପରେ ସିଦ୍ଧବିନାୟକ,
 କାଶ୍ୟପେଶ୍ୱର, କ୍ଷେତ୍ରନାଥ, ମାଧବ, ବିମୁକ୍ତେଶ୍ୱର, ଜଟେଶ୍ୱର, ଶୃଙ୍ଗେଶ୍ୱର, ବହ୍ମାଶ୍ୱର
 ହାଟକେଶ୍ୱର, ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର, ମରୁତେଶ୍ୱର, ଭୁବେନେଶ୍ୱର; ଋମେଶ୍ୱର, ସକଳେଶ୍ୱର
 ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ମହାକିନୀ କୁଳରେ ଯମେଶ୍ୱର, ଧର୍ମେଶ୍ୱର, ବୃଷ୍ଟି-
 ଧୃକେଶ୍ୱର, ଦକ୍ଷେଶ୍ୱର, ଘେନିଶୀଶ୍ୱର, ତିଳଚକ୍ରେଶ୍ୱର, ଭୃଙ୍ଗୀଶ୍ୱର, ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱର, ଗଙ୍ଗେ-
 ଶ୍ୱର, ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର । ଯାଜପୁରର ବରହ ମୂର୍ତ୍ତି ଯଜ୍ଞବରହରୂପେ ଆଖ୍ୟାତ ! ଇନ୍ଦ୍ର
 ମହାକିନୀ ନଦୀ କୁଳରେ ଆଖଣ୍ଡଳେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ
 ବ୍ୟତୀତ ଚନ୍ଦ୍ରେଶ୍ୱର, ତାରକେଶ୍ୱର, ଜାତ୍ୟେଶ୍ୱର, ସର୍ବେଶ୍ୱର କୁସୁମେଶ୍ୱର, ଅଗ୍ନୀଶ୍ୱର,
 କୁମାରେଶ୍ୱର, ବ୍ରହ୍ମକୃଷ୍ଣ, ଉର୍ଗବେଶ୍ୱର, ନାରଦେଶ୍ୱର, ଯମେଶ୍ୱର, ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା
 ବିଆଯାଉଛି ।

ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ର ତିନିନଦୀ, ତିନିଦେବୀ, ଅଷ୍ଟଚଣ୍ଡୀ, ତ୍ରୟୋଦଶରୁଦ୍ର, ଦ୍ୱାଦଶ
 ମାଧବ, ସପ୍ତରେଖା, ସପ୍ତଧାର ପାଇଁ ବିଖ୍ୟାତ । ପ୍ରାଚୀ କୁଳବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ
 ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବଙ୍କ ସହ ବୈତରଣୀ କୁଳରେ ଦ୍ୱାଦଶମାଧବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ।
 ସେମାନେ ହେଲେ ଆଦିମାଧବ, ଅନନ୍ତ ମାଧବ, ଭୋଗମାଧବ, ଚମ୍ପକ ମାଧବ, ରମା
 ମାଧବ, ପ୍ରସନ୍ନ ମାଧବ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାଧବ, ସୁଦର୍ଶନ ମାଧବ, ଦନାର୍ଦ୍ଦନ ମାଧବ
 ନରକାନ୍ତକ ମାଧବ, ବାସୁଦେବ ମାଧବ, ଗୋବିନ୍ଦ ମାଧବ । (୩୪)

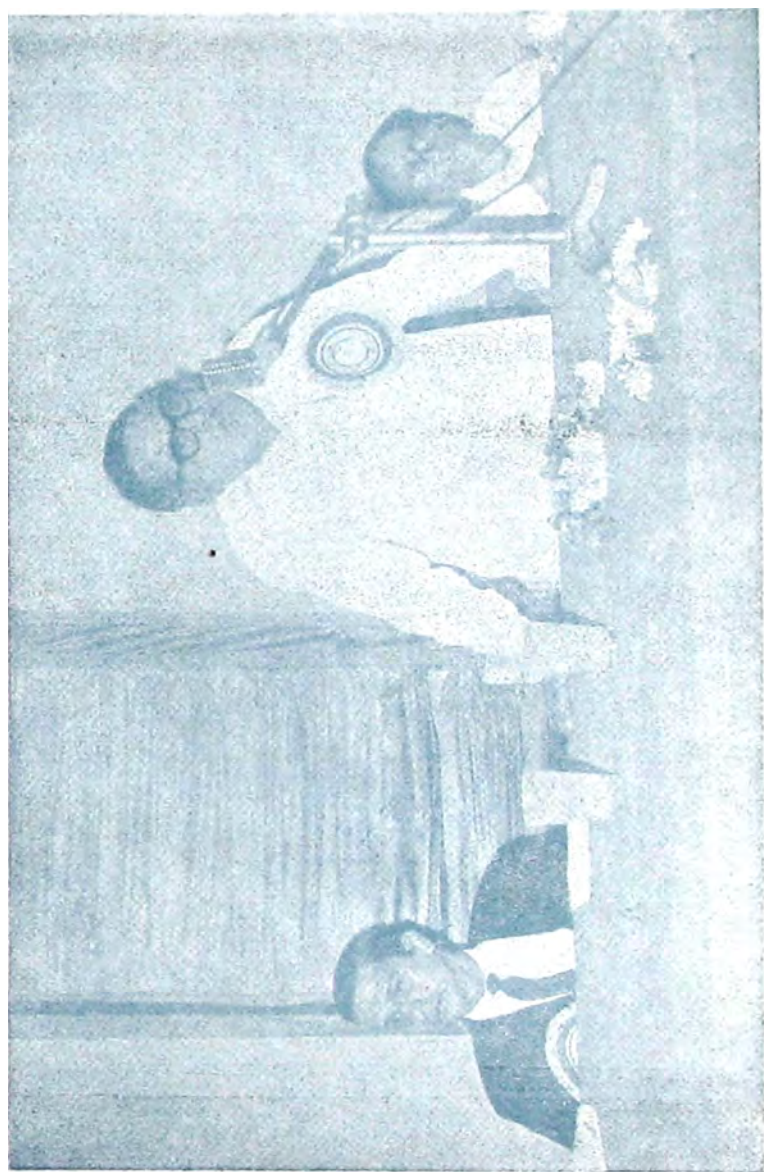
ତୁଳନାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବଲ୍ଲଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଗଣାପୁର ଝରିଆଲର ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ପୀଠ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ନିର୍ମିତ ହେଲେପଣି ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଅତୁରରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ମିଳୁନାହିଁ । ଯଯାତିଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଏଠାରେ ଯଯାତୀଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଉଦ୍ଭୋଜିତ ହୋଇଥିଲା । ଉଭୟ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଏକାଗ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାନ ନାମଧାରୀ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶିବାଳୟ ଓ ତୀର୍ଥର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର, ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର, ସିଦ୍ଧତୀର୍ଥ, ସୋମେଶ୍ୱର, ସୋମତୀର୍ଥ, ଈଶାନେଶ୍ୱର, କପିଳେଶ୍ୱର, କପିଳତୀର୍ଥ, ଋମେଶ୍ୱର, ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର, ବ୍ରହ୍ମକୃଷ୍ଣ, ଉତ୍ତରେଶ୍ୱର, କେଦାରେଶ୍ୱର, ସିଦ୍ଧବିନାୟକ, ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର, ଯମେଶ୍ୱର, ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର, ଅଷ୍ଟଚଣ୍ଡୀ । ଏହି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ ଦାଶ ଗଙ୍ଗସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଯତିଷ୍ଠାତା ଗ୍ରେଜଗଙ୍ଗଦେବ ବା ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କ ଏକ ଲେଖା ବିରଜା ମନ୍ଦିରରେ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିବାରୁ, ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓ ଧଉଳୀପରି; ସେଠାରେ ‘ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର’ ନିର୍ମାଣକରିଥିବା ସର୍ବଥା ଗ୍ରହଣୀୟ । ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରର ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବର ଅବସ୍ଥିତି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇ-
ଥିବା ମୋତେ ଜଣାନାହିଁ ।

ଭଗ୍ୟବିପର୍ଯ୍ୟୟ ବଶତଃ ଯାଜପୁରର ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିସମୂହ ଧୂସ୍ରବିଧୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଭସ୍ମାୟତ୍ତି ଅପସାରିତ ବା ଭୁଗର୍ଭରେ ଲୁଚ୍କାୟିତ ହୋଇଥିବା ସୁନିଶ୍ଚିତ । କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା କୋଣାର୍କ, ଲଳିତଗିରି ଓ ରତ୍ନଗିରିଠାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗଦ୍ୱାରା ବାରିପଦା, ଖିରିଙ୍ଗ, ବେଲଖଣ୍ଡି, କେନ୍ଦୁଜି, ନିଆଳି, ବାଲେଶ୍ୱର, ସାଲେପୁର, ଖଡ଼ିଆଳରେ ସ୍ଥାପିତ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପରି ଏଠାରେ ଏକ ପ୍ରାତୁତାତ୍ତ୍ୱିକ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ବା (Archaeo-logical Museum) ଅତିରେ ସ୍ଥାପିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏ ଦିଗରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ସ୍ଥାନୀୟ ନେତୃବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ମୋର ବିନୀତ ଅନୁରୋଧ ।

ଓଁ ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତିଃ; ଶାନ୍ତିଃ, ଶାନ୍ତିଃ ।

ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର

ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗର ଅବସରପାତ୍ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ

॥ ଶ୍ରୀ ରାଧିକା ବିରଜା ବସୁତା ମାତା : ଉଦ୍‌ଘାଟନ ॥

ବାମକୁ : ମୁଖ୍ୟବ୍ରତା-ଡଃ କୁଞ୍ଜବ୍ରତା ମିଶ୍ର, ସଭାପତି-ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାମ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ, ଉପ-ସଭାପତି-ଶ୍ରୀ ପୀତାମ୍ବର ପ୍ରଧାନ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନରେ ଯାଜପୁର

ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହୋଦୟଙ୍କୁ ଓ ‘ବିରଜା ବନ୍ଧୁତାମାଳା’ ପାଇଁ ବକ୍ତା ମନୋନୟନ ସଂସଦର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ମୋତେ ଅନ୍ୟତମ ବକ୍ତାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ, ମୋର ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉଛି । ଭରତ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ବିଶିଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ, ପଣ୍ଡିତ ଓ ବିଦ୍ଵାନମାନେ ଏହି ବନ୍ଧୁତାମାଳାରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି, ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଉପରେ ଆଗରୁ ଆଲୋଚ୍ଚପାତ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଣ୍ଡଳୀରେ ବସିବା ପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ମୋତେ ଆପଣମାନେ ଅଭିଭୂତ କରି ପକାଇଛନ୍ତି । ‘ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନରେ ଯାଜପୁର’ ବିଷୟରେ ମୁଁ ମୋର ଉତ୍ତର ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ମୋର ପୂର୍ବ ବିଦ୍ଵାନ ମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଗଣ୍ୟକାର କରିବି । ସେମାନଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧାନ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଗବେଷଣା ପାଖରେ ନତମନ୍ତ୍ରକ ହୋଇ ମୁଁ ଗଗବେଦର ରକ୍ଷିକସହ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବି ।

ଇଦଂ ନମା ରଖିତ୍ୟଃ

ପୂର୍ବଜେଭ୍ୟଃ ପୂର୍ବେଭ୍ୟଃ ପଞ୍ଚିକୃତ୍ଭ୍ୟଃ ।

କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଅନୁସନ୍ଧାନ ବିନା ମୋର ଏହି ଉତ୍ତର ସମ୍ଭବପର ହୋଇନଥାନ୍ତା । ବେଦ ଓ ବୈଦିକ ରଖିକ୍ତ ସ୍ମରଣ କଲବେଳେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କ ଆଗରେ ମୋର ବେଦ ସମକ୍ଷୀୟ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମକ୍ଷୀୟ ମତଦୁଇଟି ପ୍ରଥମରୁ କହିଦିଏ । ଏମତ ଦୁଇଟିକୁ ଜିନ୍ଧୁ ମୁଁ ଯୁକ୍ତିଦେଇ ଏଠାରେ ପ୍ରମାଣ କରିବି ନାହିଁ, ଦୁଇଟିକୁ ମୂଳଭୂମି କରି ମୁଁ ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ଆପଣ ମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଏଠାରେ ରଖିବି ।

ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଦର୍ଶନ ବା ଜୀବନଦର୍ଶନ ବା ମତ ବେଦରେ ରହିଛି ବୋଲି ମୁଁ ଭବୁ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଲୋକ ସମୂହର ସକଳ ପ୍ରକାର ଧର୍ମଧାରଣା,

ଆରୁ, ବିରୁର ଓ ଦର୍ଶନର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଥିରେ ଅଛି । ତେଣୁ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ମତ ଓ ଦର୍ଶନକୁ ନେଇ ପୃଷ୍ଠାପରେ ଉଷ୍ୟକାରମାନେ ଆସି ସେମାନଙ୍କ ମତର ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକତା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ମତର ସାହାଯ୍ୟ ନେଲେ । ତେଣୁ ଭରତବର୍ଷର ସକଳ ପ୍ରକାର ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନର ଆଧାରଛକୀ ବେଦ । ତଥାକଥିତ ଆତ୍ମିକ ଦର୍ଶନ ସମୂହ ସନାତନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ, ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ବେଦର ଗ୍ରାମାଣିକତାକୁ ମାନୁଥିବା ବେଳେ, ପରେଷ୍ଠ ରୂପେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନାତ୍ମିକ ଦର୍ଶନ ମାନେ ମଧ୍ୟ ବେଦ ନିକଟରେ ରଣୀ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭରତ ବର୍ଷରେ କୌଣସି ମତ ଅବୈଦିକ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ ନକହି ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୈଦିକ କହିବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତି ସଙ୍ଗତ । ସେହିପରି ବୁଦ୍ଧ ପାଷାଣମାନଙ୍କୁ ଭୁଲ କଥାକହି ନରକ ପଥକୁ ନେବାକୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି କହିବା ମଧ୍ୟ ଅଯଥାର୍ଥ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ଅବତାର ସ୍ୱୀକାର କରି ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନକୁ ପାଷାଣ ଦର୍ଶନ କହିବାର କୌଣସି ଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତତା ସମାଲୋଚକ ଆଖିରେ ରହିବ ନାହିଁ । ବେଦର ବିଭିନ୍ନ ବିରୁର ଧାରାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ ମୂଳରୁ ରହିଛି । ବିଭିନ୍ନ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଧର୍ମ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲକମାନେ ବେଦର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ; ଅଙ୍ଗକୁ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ପୂର୍ବ ମୀମାଂସା, ଭରର ମୀମାଂସା ମଧ୍ୟରେ ଯେତିକି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ; ମାଧ୍ୟମିକ ଦର୍ଶନ ଓ ବେଦାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସେତିକି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ । ଏହିପରି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ବେଦର ଅଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ହୋଇ ରହିଛି, ଯେପରି ସଂହିତା ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉପନିଷଦ ଗୁଡ଼ିକର ଆକ୍ଷେପ ଓ ଉତ୍ତରା ଯାହା ଗୀତାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା :

“ତ୍ରୈଗୁଣ୍ୟ ବିଷୟା ବେଦା ନିତ୍ରୈଗୁଣ୍ୟୋ ଭବାଜ୍ଞାନ” । ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦର ନାରଦ ସକଳ ବେଦକୁ ଆୟତ୍ତ କରି ମଧ୍ୟ ଶୋକାତୀତ ହୋଇ ନପାରି ଆତ୍ମବିଦ୍ୟା ଲଭ ପାଇଁ ସନତ୍କୁମାରଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟରେ ବେଦ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ଜାତିର ଋତନ; ବୋଲି ମୋର ମତ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ରହୁଥିବା ସକଳ ପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କ ମତର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଘଟିଛି । ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ବିକାଶ, ପ୍ରସାର, ଖଣ୍ଡନ ମଧ୍ୟ ବେଦର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଅର୍ଥବେଦର ପୈପଲଦ ଶାଖା ଓଡ଼ିଶାର ବାଲେଶ୍ୱର ପ୍ରକୃତି ଜ୍ଞାନ ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଛି । ଏହି ପୈପଲଦ

ଶାଖାରୁ ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାପିନୀ ଉଭୟ ହୋଇ ପରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଆଧାର ସ୍ରୋତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହିପରି ଗର୍ବେଦନ୍ତ ଗର୍ଭ ସୂକ୍ତ ଓ ବେଦର ଦେବାସୂକ୍ତ ମଧ୍ୟ ମିଳୁଛି ଯାହାକୁ ଶାକ୍ତ ମତର ବୈଦିକ ଭସ୍ମ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ବେଦର କହୁ ଜାଗାରେ ଓ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର ଉପନିଷଦରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ ହୋଇଛି । ମଣିଷ ଇତିହାସରେ ସତ୍ୟତା, ଦର୍ଶନ, ଧର୍ମ ପ୍ରଭୃତିର ଜନ୍ମ ବିକାଶ ଓ କ୍ଷୟ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରକାର ଅନୁଯାୟୀ ଘଟୁଥିବାହେତୁ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା ପ୍ରତି ଭରତବର୍ଷରେ ଏତେସମ୍ମାନ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା । ଅତିପ୍ରାଚୀନ ମାନବ ଜାତିରେ ଏତେ କଥା ଘଟିଯାଇଛି ଯେ ଆଉ କିଛି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂଆ କଥା ଘଟିବ, ସେ ବିଶ୍ୱାସ ଭରତୀୟମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ସତ୍ୟତା ଗୁଡ଼ିକୁ ସରଳ ଗୌଣ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ ନକରି ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ରୂପେ, ଯାହା ସତ୍ୟ, ତ୍ରେତା ଦ୍ୱାପର ଓ କଳି, ଗୁରୋଟି ଯୁଗ ଦେଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ତେଣୁ ଭରତୀୟ ଭୂଖଣ୍ଡର ମୂଳଜାତି ବା ରହୁଥିବା ମାନବ ମାନଙ୍କର ଅଭିଲେଖ ହେଉଛି ବେଦ । ସେଥି ପାଇଁ ସେହି ଜାତି ପରି ବେଦ ମଧ୍ୟ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ଭରତର ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଧାରା ଏଥିରେ ସନ୍ନିହିତ ଥିବା ହେତୁ ଏଥିରେ ବହୁ ବିରୋଧାତ୍ମକ ତତ୍ତ୍ୱ ରହିଛି । ଏହି ବିରୋଧାତ୍ମକ ତଥ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚାର ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀ ନେଇ ସମନ୍ୱୟ କରିବାର ପ୍ରୟତ୍ନ ବ୍ୟାସ କରିଥିଲେ । ସେ ସେଥିପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ । ବେଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମତଗୁଡ଼ିକର ଅନୁସରଣକାରୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସଂଘର୍ଷ ଘଟିଛି । କିନ୍ତୁ ଶବ୍ଦ କ୍ରିତ ସେହି ମନାନ୍ତର ବୋଧେ ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରୁ ଶାରୀରିକ ସ୍ତରକୁ ଖସି ଆସିଛି । ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ସହାବସ୍ଥାନ କରିଥିବା ହେତୁ, ଗୋଟିଏ ଲୋକ ସମାଜ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଏହି ପ୍ରକାର ସତ୍ୟ ଆଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପରେ ଅନ୍ୟ ଦେଶରୁ, ଭିନ୍ନ ସମାଜର ଲୋକ ଆସି ଯେଉଁ ଦୃଢ଼ ସୃଷ୍ଟିକଲେ, ତାହା ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ଆବଦ୍ଧ ନରହି ଶାରୀରିକ ସ୍ତରକୁ ଗୁଲି ଆସିଲା, ଓ ତାହାର ଉତ୍ତରକୁ କୁପରିଣାମ ଭରତୀୟ ଜନସମାଜ ତୁଳନାରେ ତା'ର କଳା, ଉପାୟ, ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ସାହିତ୍ୟ ବେଶୀ ଭେରିଲା । ବିଶେଷକରି ଆପଣ ମାନଙ୍କର ଯାଜପୁର ସେହି ମଂଘର୍ଷର ବିଷମୟ ପରିଣାମ ଯାହା ଭେଗ କରିଛି, ତାହାବର୍ଣ୍ଣନା କରିହେବ ନାହିଁ ।

ଆଜିକାଲି ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ଯାଜପୁର ବୋଲି ଯାହା ଉତ୍ତାରଣ କରୁଛନ୍ତି ତାକୁ ଖାର୍ବି ଯାଜପୁରର ଲୋକ ଯାଜିପୁର ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ଓ ଏ ଯାଜିପୁର ଯଜ୍ଞପୁରର ଅପଭ୍ରଂଶ ବୋଲି ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଏଠାରେ ଯଜ୍ଞର ଦାର୍ଶନିକ କି ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଅର୍ଥରେ ନୁହେଁ, ସାଧାରଣ ଅର୍ଥରେ ଯଜ୍ଞ କରଯାଉଥିଲା ଓ ସେ ଯଜ୍ଞ ନିଜେ ପିତାମହ ବ୍ରହ୍ମା କରିଥିଲେ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି । ଯାଜପୁରର ଆଉ ଗୋଟିଏ ନାମ ହେଉଛି ଯଯାତି ନଗର । କେଶରୀ ବଂଶର ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ଏହାକୁ ରଜଧାନୀ କରିଥିଲେ ଓ ବୈତରଣୀ ନଦୀ କୂଳରେ ଦଶରୂପ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇଟି କଥାରୁ ଯାହା ଜଣାପଡୁଛି, ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ବୈତରଣୀ ନଦୀ କୂଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରି ଅଂସନ୍ୟ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । କର୍ମକାଣ୍ଡର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଚଳନ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ହୋଇଥିଲା । ମହାଭାରତ ବନପର୍ବର ୧୧୪ତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ।

ରୁଷିଭିଃ ସମୁପାୟୁକଂ ଯାଜ୍ଞିୟଂ ଗିରି ଶୋଭିତମ୍,

ଭଗରଂ ତୀରମେତଦ୍ଭି ସତତଂ ଦୃଢ଼ ସେର୍ବତମ୍ । ୫ ।

ସମାନଂ ଦେବଯାନେନ ପଥା ସ୍ୱର୍ଗସୁପେୟୁଷଃ

ଅଥ ବୈରିଷୟେ ଧନ୍ୟଃପି ପୁର ଜଡ଼ୁଭି ରଜିରେ । ୬ ।

ଏ ନଦୀର ଉତ୍ତରତୀର ରକ୍ଷିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାର ଅଧ୍ୟୁଷିତ; ଯଜ୍ଞ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ଭୂମି ପର୍ବତ ଦ୍ୱାର ସୁଶୋଭିତ; ଓ ଦୃଢ଼ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାର ସର୍ବଥା ସମାକୁଳ । ଏହି ସ୍ଥାନ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାର ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦେବତା ବାସଭୂମି ସ୍ୱର୍ଗର ଦ୍ୱାର ପରି । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ପୁର କାଳରେ ରକ୍ଷିମାନେ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଯଜ୍ଞ ସଂଗଠିତ କର ଯାଇଥିବାର ଶୁଭ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପରେ ଯଯାତିଙ୍କ କାନରେ ପଡ଼ିଥିବ, ଯାହା ଫଳରେ ଅନେକ ଦିନର ବ୍ୟବଧାନ ପରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସେହି ପୁଣ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ନିଜର ରଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିବେ ଓ ଯଜ୍ଞ କରଯାଇଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ପୁଣିଥରେ ବିରଟାକାରରେ ଯଜ୍ଞ କରିଥିବେ । ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଯଜ୍ଞ ସ୍ୱତଃ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥରର ଯଜ୍ଞ ଅନେକ ଧାର୍ମିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କାରଣ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିବ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳ ଓ ଯଯାତିଙ୍କ ସିଂହାସନାରେହଣ କାଳ ଭିତରେ ଯାଜିପୁରର ଅନେକ ଧର୍ମ; ବିଗୁରଧାର

ବିକଶିତ ହୋଇ ଲୋକ ଜୀବନରେ ଏପରି ଅନେକ କଥା କରିଥିବେ ଯାହା ଯଯାତି ପସନ୍ଦ କରି ପାରିନଥିବେ । ସେହି ଧର୍ମ ଧାରଣା ଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିରୁଦ୍ଧ ଅଣାଯିବା ଉଚିତ ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛିଯେ ବ୍ରହ୍ମା ଯଜ୍ଞ କରିବା ପରେ ଗାର୍ହପତ୍ୟ ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ ଲୋପିପୁଷ୍ପ ସ୍ବରୂପ ବିରଜାଦେବୀ ଦଶଦିଗ ଉଭାସିତ କରି ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ଏପରି ଆକସ୍ମିକ ଆବିର୍ଭବରେ ସମସ୍ତେ ଚକିତ ଓ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇ ଦେବୀଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ପିତାମହ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସ୍ତୁତି ଓ ଭକ୍ତିରେ ଦେବୀ ସୁପ୍ରସନ୍ନା ହୋଇ ଏହି ଜ୍ଞାନରେ ଅର୍ପିତା ଦେବୀ ରୂପେ ତାଙ୍କର ସର୍ବ ଧ୍ୟ ରହିବ ବୋଲି ବର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ “ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ର ନାମରେ ଅଭିହିତ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଉପରେଷ୍ଠ ଯଜ୍ଞ ସମାପନ-ପର ଅବସ୍ଥାରେ ସ୍ଥାନ ସଜାଡ଼ି ଯିତାମହ ବ୍ରହ୍ମା ବିମ୍ବଦ୍ବଜା ମହାନିନୀଙ୍କୁ ତପଃ ପ୍ରଭାବରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅଶୀଭୁକ୍ତ କଲେ, ଯଜ୍ଞାରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଦେବତାମାନେ ଓ ରକ୍ଷିତାମାନେ ସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ସେହି ସେହି ସ୍ଥାନମାନ ସପ୍ତରେଖା ସ୍ବରୂପେ ପରିଚିତ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ହେଉ ପିତାମହ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କୃତଜ୍ଞତା ସଦାର୍ଶବ ଓ ଚୌଲେକନାଥ ହରି ସର୍ବଦା ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ରଖି ଏହିଠାରେ ଅଧିଷ୍ଠାନ କରିବେ ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ବର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ଅଧୀଶ୍ଵରୀ ଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ବିରଜା, ବିରଜା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ରଜ ଗୁଣ ରହିତା ।

ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ମହେଶ୍ଵର ଏହି ତିନି ଦେବଙ୍କର କଳ୍ପନା, ଗଙ୍ଗାକୁ ମହାବ୍ରହ୍ମା ଦେବା, ଯଜ୍ଞସହ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଯୁକ୍ତ କରିବା କଥା ପୌରାଣିକ ଯୁଗର ପ୍ରଭବ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉପରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ବୋଲି ପରିଷ୍କାର ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ରାଜୁତି ସମୟରେ ହିଁ ପୁରାଣମାନ ରଚିତ ହୋଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲ ବୋଲି ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କର ମତ । ତେଣୁ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ କାଳରେ ବୈତରଣୀ କୂଳରେ ଯାଜ୍ଞ ଯଜ୍ଞାଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ କର ଯାଇଥିବ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଓ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଏହାକୁ ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ଭୂମି କରି ନିଆଯାଇଥିବ । ମାମାଂସାର କର୍ମକାଣ୍ଡ ସହ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର କିଛି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ଯଦିଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯଜ୍ଞରେ ଜଣେ ବ୍ରହ୍ମା ବା ପୁରେହିତ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ରଜ୍ ବେଦରେ ଏହି ପୁରେହିତଙ୍କୁ ହୋତା, ସାମ ବେଦରେ ଉଦ୍ଗାତା, ଯଜୁର୍ବେଦରେ ଅଧ୍ବର୍ଯ୍ୟୁ ଓ

ଅଥର୍ବ ବେଦରେ ବ୍ରହ୍ମା କୁହାଯାଏ । ଏ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ବ୍ରହ୍ମା ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଅର୍ଥ-
 ଜ୍ଞାପକ କାରଣ ଅଥର୍ବ ବେଦର ବହୁଅଂଶ ଓଡ଼ିଶାର ବାଲେଶ୍ୱର, ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳ
 ମାନଙ୍କରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି । ସକଳ ଯାଗଯଜ୍ଞର ଶେଷଫଳ
 ସ୍ୱରୂପ ବିରଜାଙ୍କର ଆର୍ଦ୍ରତା ହୋଇଗବା ହେତୁ ବିରଜାଙ୍କ ପୂଜା ଆଗରୁ ଏଠାରେ
 ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ତାହାକୁ ପ୍ରଧାନ ବୈଦିକ ସ୍ରୋତକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ଯାଗ
 ଯଜ୍ଞର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥିଲା । କାରଣ ଯାଗଯଜ୍ଞରୁ ଯାହା ବାହାରିବ ତାହାକୁ
 ଗ୍ରହଣ କରିବା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସ୍ୱାଭାବିକ । ତେଣୁ ବିରଜାଙ୍କ ପୂଜା ଗୁପ୍ତକାଳ
 ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଓ ଗୁପ୍ତକାଳରେ ଯାଗ ଯଜ୍ଞାଦି କରି ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ପାଇଁ
 ଯାହା ପ୍ରୟତ୍ନ କରାଯାଇଛି ।

ଗୁପ୍ତକାଳ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚଥା ସମଗ୍ର ଭରତ ବର୍ଷରେ ଜୈନଧର୍ମ
 ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଯାଜପୁରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯୋଗୁ ସେଠି ମଧ୍ୟ ଅଧିବାସୀ
 ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ବ୍ୟାପିଥିବ । ବୈଦିକ ବିଶ୍ୱର ଧାର ହୋଇ-
 ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଆହୁରି ତତ୍ତ୍ୱ ଅଭିଜ୍ଞତା ସିଦ୍ଧ ମତ୍ତ ରକ୍ଷିତଶକ୍ତି ଦୃଶ୍ୟ
 ହୋଇ ସାରିଥିବ । ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ ଓ ଦକ୍ଷର କ୍ଷୟକାରୀ ପ୍ରଭବ ମଧ୍ୟ ସମାଜରେ
 ସେମାନେ ଦେଖିଥିବେ । ଏମାନଙ୍କର ପ୍ରଭବ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଯାଗଯଜ୍ଞ ସହ
 ପଞ୍ଚଦେବଙ୍କର ପୂଜା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବ । ସେହି ନ୍ୟାୟରେ ଆମେ ବିରଜାଙ୍କ ସହ
 ବ୍ରହ୍ମା; ବିଷ୍ଣୁ; ମହେଶ୍ୱର ରହିଥିବା କଥା ଭଲେଖି କରିଛୁ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ମତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା
 ପ୍ରସ୍ତୁତକମାନେ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକୁ ନଷ୍ଟ କରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ମନେ କରି
 ନଥିବେ । ଗୋଟିଏ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ବିଧିର ଧାରାର ସମସ୍ତେ ପରି ପ୍ରକାଶ ହେତୁ
 ସେହି ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକୁ ପୂଜା କରାଯାଇଥିବ, କେବଳ ପୂଜା ପଦ୍ଧତି ବଦଳି ଯାଇଥିବ,
 ସଂସାରକୁ ଦେଖିଥିବା ଢଙ୍ଗ ବଦଳି ଯାଇଥିବ । ତତ୍ତ୍ୱର ମହତାବ୍ ଯଥାର୍ଥରେ କହି-
 ଛନ୍ତି “ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ଓ ଜୈନଧର୍ମ—ଏମାନେ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ପୃଥକ୍ ନଥିଲେ, ଯେପରି ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ । ତିନିଙ୍କର ମୂଳ ଗୋଟିଏ
 ଥିଲା । କୌଣସି ପ୍ରଦେଶରେ କୌଣସି କାଳରେ କୌଣସି ଧର୍ମ, ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ବା
 ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲାବୋଲି କହିଲେ ଏହା କୁଝାଏ ନାହିଁ ଯେ ସେ ପ୍ରଦେଶରେ
 ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଧର୍ମ ନଥିଲା ।” (୧) ତତ୍ତ୍ୱର ମହତାବଙ୍କର ଏହିମତ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ଭାବେ

ସାର୍ ଗମକୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳ ଉଦ୍ଧାରକରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପୁଷ୍ପପୋଷକତା ପାଇଛି । “ଉପ-
ନିଷଦ ମାନଙ୍କରୁ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତାର ଧାରା ନିର୍ଗତ ହୋଇ ପୂର୍ବ ଭରତରେ ଜୈନ ଓ
ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ପରିଣତି ଲଭିଲେ, ତାହାହିଁ ସମସାମୟିକ ଭାବେ ପଶ୍ଚିମ ଭର-
ତରେ କୃଷ୍ଣ ବାସୁଦେବ ପୂଜାମୂଳକ ଭବବତ ଧର୍ମର ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା ।
ସାତ୍ ଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାଗବତ ଧର୍ମ ଚଳିଲା । ଶାକ୍ୟ ଜାତିରେ
ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜ୍ଞାତକ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା ।”

ଏଥିପାଇଁ ଯାଜପୁରରେ ଗୁପ୍ତଯୁଗର ପ୍ରଭବ ପଡ଼ିବା ପରେ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି
ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ରୂପରେ ପୂଜା ପାଇଥିବ । ଦୈନିକ ସଂସ୍କୃତିରେ ଦଶାବତାର ଏହିପରି
ସୃଷ୍ଟି । ସେଥିପାଇଁ “ଏକଂ ସଦ୍‌ବିପ୍ରା ବହୁଧା ବଦନ୍ତି” ବୋଲି ଋଷି ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା
କଲେ । ଯେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଆମର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନେ ନମସ୍କାର କରୁଥିଲେ ସେହି
ମୂର୍ତ୍ତିହିଁ ଆମେ ପୂଜା ପାଉଛୁ; ସେମାନେ ତାକୁ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ବୋଲି ନମସ୍କାର କରୁ-
ଥିବେ, ଆମେ ତାକୁ ହୁଏତ ମାଧବ ବୋଲି ପୂଜା କରୁଛୁ । ଭରତୀୟ ମାନଙ୍କର
ଏହି ବ୍ୟାପକ ସଂଶ୍ଳେଷାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣକୁ unity among diversity
ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବୋଲି ତତ୍ତ୍ଵର ଗ୍ରହାଣ୍ଟିଷ୍ଟନ୍ କହିଛନ୍ତି ।

ବିରଜାଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଗୁପ୍ତକାଳୀନ ବୋଲି ତତ୍ତ୍ଵର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର
ପାଣିଗ୍ରାହୀ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି; “ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ଯନ୍ତ୍ର ବିରଜା ଦେବୀହିଁ ସର୍ବ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ମନେ ହୁଅନ୍ତି । ତାଙ୍କ
ଧ୍ୟାନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଦ୍ଵିଭୁଜା ଦେବୀ ବାମ ହସ୍ତରେ ମହିଷ ରୂପୀ ଦାନବର
ପୁଚ୍ଛଧରି ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ତାର ଶରୀରକୁ ଶୁଦ୍ଧିକରି କରୁଛନ୍ତି । ମହିଷମର୍ଦ୍ଦିନୀଙ୍କ
ଯେତେ ପ୍ରାଚୀନ ମୂର୍ତ୍ତି ଅବଧି ଭରତରେ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି, ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ସର୍ବ
ପ୍ରାଚୀନ ହେଉଛି ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ନିର୍ମିତ ଭୁମରଠାରେ ଥିବା ଶିବ ମନ୍ଦିରର ମହିଷ-
ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ମୂର୍ତ୍ତି । ଏ ଦେବୀ ଚତୁର୍ଭୁଜା, ବିରଜାଙ୍କ ପରି ଦ୍ଵିଭୁଜା ନୁହଁନ୍ତି । ଏହି
ହେତୁରୁ ବହୁ ପୂର୍ବେ ଯୁଗତ ଗମାପ୍ରସାଦ ତତ୍ତ୍ଵ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ଯେ ବିରଜାଦେବୀଙ୍କ
ମୂର୍ତ୍ତି ଅନ୍ତତଃ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀର ମୂର୍ତ୍ତି । ”(୪) ତାହା ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଇ ପାରେ ।
କିନ୍ତୁ ତତ୍ତ୍ଵପୀଠ ରୂପେ ତାହା ଆଗରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବ । ଯାଜପୁରକୁ ନାଗିକ୍ଷେତ୍ର
ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଦକ୍ଷ ଯଜ୍ଞରେ ଝାସ ଦେଇଥିବା ସତୀଙ୍କର ନାଭି ବିଷ୍ଣୁ

ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଏଠି ପଡ଼ିଥିଲା ବୋଲି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି ଯେପରି ଯୋନି
 କାମାକ୍ଷୀ ପୀଠରେ ପଡ଼ିଥିଲା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ସୃଷ୍ଟ
 ହୋଇଥିବ । ଏହା ମୂଳରେ, ବୈଷ୍ଣବ ମତର ପ୍ରଚାର ସମାଜେତନା ଯୋଗୁଁ ତନ୍ତ୍ରବାଦ
 ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରୁ ଲେଖ ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ମାତୃପୂଜା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ଆରାଧନା ଏହି
 ସ୍ଥାନ ମାତୃଙ୍କରେ ରହି ଯାଇଥିବ ଓ ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ଲେପପାଇବା ଦରକାର ପଡ଼ିନଥିବ
 କାରଣ ସେତେବେଳକୁ ବୈଦିକ ସଂଶ୍ଳେଷାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଆସି ଯାଇଥିବ ।
 ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଭରତୀୟ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ । ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର
 ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ତନ୍ତ୍ର ଆସି ଯାଜିପୁରରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ଯାଇଥିବ । ତାହାପରେ ଏହି
 ବର୍ଣ୍ଣାତ ତନ୍ତ୍ର ପୀଠରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମ ଆସି ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବେ
 ଓ ମାତୃମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଆପଣାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିବେ । ସେହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଚାଲିଥିବା
 ବେଳେ ଗୁପ୍ତଯୁଗ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ କାଳ ଆସିଥିବ । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମକୁ
 ଭରତୀୟ ଅଧିବାସୀଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବିଶ୍ୱର କୋଣ ବୋଲି ନିଆଯାଇପାରେ ।

ପ୍ରଚଳିତ ତନ୍ତ୍ରମତ; ବୌଦ୍ଧମତ ଓ ଜୈନ ମତର ଖଣ୍ଡନ ପରେ ହିନ୍ଦୁ
 ମାନଙ୍କ କର୍ମକାଣ୍ଡ ସହ ପ୍ରଥମ ଦେବତା ପୂଜା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଗୋଟିଏ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ
 ବିଶ୍ୱରଭଙ୍ଗୀ ହେତୁ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସହନଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ । ତା'ର ସୂଚନା
 ଗର୍ଭାସୁର ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ମିଳେ ।

ସେ ଦୈତ୍ୟ ତପେ ବଳାୟାର
 ତେଜ ଭୂଷିତ ତା ଶରୀର
 ଜଗତ ଦହିପାରେ ସେହୁ
 ଦୈତ୍ୟ ଗରିଷ୍ଠ ମହାବାହୁ
 ସାଧ୍ୟ କରିବ ତିନିପୁର
 ସ୍ୱର୍ଗ ଯେ ସର୍ବ ଅଧିକାର
 ବିଶେଷ ଅହିଂସାହି ସେହି
 ଭଗ୍ନ ତପରେ ତପଦାହୀ (୫)

ତେଣୁ ବିଷ୍ଣୁ ଜଳରେ ତା'ରୁ ସତ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ତାକୁ ବଧ କଲେ ।
ଅସୁର କହିଥିଲା—

ଏ କାନ୍ଦା ପରେ ଉପକାରୀ
ଯେବେ ହୋଇବ ଦଳତ୍ୟାଗି
ତୁମ୍ଭର କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେଉ
ମୋର ଜୀବନ ପଛେ ଯାଉ । ୨।

ବିଷ୍ଣୁ ଚକ୍ରରେ ତାକୁ କାଟି ତିନିଖଣ୍ଡ କରି । ଦେଲେ କବି ହରେକୃଷ୍ଣ
ଲେଖୁଛନ୍ତି —

ତା ତଳେ ତା'ର ପାଦ ଢୁଇ
ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତେ ପଡ଼ଇ
+ + + +
ମଗଧ ଦେଶେ ଶିଖି ତା'ର
ପଡ଼ିଛି ଏ ଭୂମି ମଧ୍ୟରେ । ୩।
+ + + +

ଧାର୍ମିକ ଗୟାପୁରର ନାଭି ଅଂଶ ଯାକପୁରରେ, ମସ୍ତକ ଗୟାରେ, ପାଦ
ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲା । ଗନ୍ଧର୍ବର ନାମ ବୁଝିବା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।
ଅହିଂସ ଅସୁରଟି ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ । ଅତ୍ରାତ୍ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
ଭୁଲ ବୋଲି କୁହାଯାଉନି କିନ୍ତୁ ଅବାସ୍ଥିତ ବୋଲି ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।
ଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଆଶିବା ବଡ଼ କଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ ସମାଜ ପାଇଁ ଶୂନ୍ୟ-
ବାଦ ଗ୍ରହଣ ଅପେକ୍ଷା ସର୍ବତ୍ରିତ୍ ଆନନ୍ଦ-ବ୍ରହ୍ମ-ତତ୍ତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ ବେଶୀ କଲ୍ୟାଣକର ।
ତେଣୁ ଗୟାପୁର ଧାର୍ମିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚକ୍ରରେ ମରିବାକୁ ହୋଇଛି ।
ଗୟାପୁର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ଅନେକଙ୍କ ମତକୁ ମୁଁ ଠିକ୍‌ବୋଲି ଭବୁଛି ।
ଶୂନ୍ୟତ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମ ସର୍ବତମ୍ଭ ବୋଲି ଶୂନ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟ ଦିଆ ଯାଇଛି । ବୌଦ୍ଧଙ୍କ
ଶୂନ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ବେଦାନ୍ତର ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ଡକର ସି. ଭି. ଶର୍ମା କହୁଥିବା ବେଳେ

ତଦ୍ବର ଟି. ଆର: ଲି. ମୂର୍ଦ୍ଧି ଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଭିନ୍ନ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସି. ଡି. ଶର୍ମାଙ୍କୁ ଭରତୀୟ ସମାଜର ଆଦିମ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଳାପାହାଡର ଆକ୍ରମଣ ଓ ଯାଜିପୁର ବିଜୟ ଏକ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟିକଲ । ସେ ଏକ ଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତିର ଧାରାକୁ ଆଣି ଯାଜିପୁରକୁ ଆସିବାରୁ ତାଙ୍କ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ଯାଜିପୁରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ସହ ସମନ୍ୱୟର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବୈଦିକ ଥିଲା, ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭରତୀୟ ଥିଲା । କେଶୁ ତାଙ୍କର ଶିବପର ପରିଣତିରେ ହାତୀ ଉପରେ ସିଂହ ବସିଲା ନାହିଁ ବରଂ ହାତୀ ଓ ସିଂହ ଉଭୟେ ବିଲୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଯାଜିପୁରକୁ ସକଳ ମନ୍ଦିରର ଭଙ୍ଗି ଶ୍ରେକଙ୍କ ଧର୍ମ ଧାରଣାକୁ ଭଙ୍ଗି ଦେବାପାଇଁ କଳାପାହାଡ ବନ୍ଧ ପରିକର ଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଅଭୂତ ଭାବେ ମାତୃଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଓ ପୂଜା ମଝିରେ କିଛି ଦିନ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରେ ପୁଣି ଉଠିଲା । “କଳାପାହାଡର ଆକ୍ରମଣର ବହୁଦିନ ପରେ ବିରଜା ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ବିରଜା ମନ୍ଦିରସ୍ଥ ସୁବୁହତ୍ ବାମୀରୁ ବିଖଣ୍ଡିତ ଓ ବିକୃତ ଅବସ୍ଥାରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ଥିଲା, ଓ ଏହି ବିଖଣ୍ଡିତ ପ୍ରତିମାକୁ କଳସପୁର ଗ୍ରାମରେ ରଖା ଯାଇଥିଲା । ଏହି ବିଖଣ୍ଡିତ ପ୍ରତିମାକୁ କଳସପୁରରୁ ଆଣି ମୂଳ ସିଂହାସନରେ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳ ବିରଜା ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରତିନିର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ହେଉଥିଲା । ରଘୁବାହାଦୂର ‘ତରଧୁରୀ ନୃସିଂହ ଚରଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପିତାମହ ସୁଦର୍ଶନ ମହାପାତ୍ର ବିରଜା ଦେବୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ଓ ମରମତି କଲାବେଳେ ବିରଜା ଦେବୀଙ୍କର ‘ବିଖଣ୍ଡିତ ପ୍ରତିମାକୁ ତ୍ୟାଗକ ଅର୍ଘ୍ୟହୋତ୍ରୀ ନାମକ ଜଣେ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଶାରଦ ତାଙ୍କିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆଣି ପୁନର୍ବାର ଝଙ୍କି ମୂଳ ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।” ‘ସତ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ କଳାପାହାଡ଼ଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଆକ୍ରମଣ ଥିଲା । ଯାହା ଫଳରେ ପୂର୍ବ ଆକ୍ରମଣ ଗୁଡ଼ିକରୁ ତାହା ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ମୂର୍ଦ୍ଧିକୁ ମନ୍ଦିରକୁ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଦେଖିବା ବଦଳରେ ମୂର୍ଦ୍ଧିକୁ ମନ୍ଦିର ସମୂହକୁ ଭଙ୍ଗି ଦେବାର ଶେଷ ।

କରଯାଇ ଥିଲା । ଏହା କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ନୁହଁ, ଗୁଜରାଟର ଯତ୍ନ ଘଟିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯାଜ୍ଞପୁରରେ ଏହା ଯେପରି ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ପଟାନ୍ତର ମାହିଁ । ହଜାର ହଜାର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ମହିଳା ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷକୁ ଯେପରି ଧ୍ବଂସ କରା ଯାଇଛି, ସେହି କଥା ଭବିଷ୍ୟେ ପୁଣିଥରେ ଉଦ୍‌ଘାଟନରେ ଏହା 'ଘଟୁ ବୋଲି କେହି ଇଚ୍ଛା କରିବା ନାହିଁ । ଏହି ପରି ଧ୍ବଂସ ନଘଟୁ ବୋଲିତ ଏକ ସତ୍ୟ ବିପ୍ରାୟ' ବହୁଧା ବଦଳି'କୁ ବ୍ୟାପକ କରି ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଗମଧୁନ୍ ଗାଇଥିଲେ

ଭଣ୍ଡର ଆଲା ତେର ନାମ

ସବୁକୋ ସନ୍ମତି ଦେ ଭଗବାନ

ଯାଜ୍ଞପୁରର ଏହି ମୁଖ୍ୟ ଘଟଣାବଳୀ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଆମେ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଧାନ କାଳଗୁଡ଼ିକ ପାଇଥାଉ । ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନ କାଳ- ଏହି ସମୟରେ ଯାଜ୍ଞପୁରର ଅଧିବାସୀମାନେ, ତରମ ମତ୍ୟକୁ ମାତ୍ର ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରି ପୂଜା କରିଥିଲେ । ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୨୦୧୧ ବର୍ଷ, କି ଆହୁରି ପୂର୍ବର କଥା ହୋଇଥିବ । ସେଥିପାଇଁ ମହାଭାରତର ବନ ପର୍ବରେ ଲେଖା ଅଛି ।

ତତୋ ବୈତରଣୀ ଗଜେତ୍ ସର୍ବ ପାପ-ପ୍ରମୋଚନା-

ଶିରଜଂ ତାର୍ଥମାସାଦ୍ୟ ବିରଜତି ଯଥା ଶଶୀ

ପ୍ରତରେ ଚତ କୁଳଂ ପୁଣ୍ୟଂ ସର୍ବପାପଂ ବ୍ୟାଘୋହତି

ଗୋ ସହସ୍ର ଫଳଂ ଲବ୍ଧା ପୁନାତିସ୍ବକୁଳଂ ନରଃ

ସରଳାର୍ଥ ଏହା ପରେ ବୈତରଣୀ ନଦୀକୁ ଯାଅ । ଏହି ବୈତରଣୀ ନଦୀ ପାଖରେ ବିରଜାତାର୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ର ପରି ବିରଜମାନ ହୋଇଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଏଠାରେ କୂଳ ପୁଣ୍ୟ କରି ସର୍ବ ପାପ ଦୂର କରେ ଏବଂ ଗୋ ସହସ୍ର ଦାନର ଫଳ ଲଭ କରି ନିଜ ବଂଶକୁ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର କରେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରଧାନ କାଳ- ଏହି ସମୟରେ କୈନ ଓ କୌବ ଧର୍ମର ବିକାଶ ଘଟିଲା । ସେମାନେ ଆଗରୁ ପ୍ରତଳିତ ଥିବା ମାତୃ ପୂଜାକୁ ଆଦରି ନେଲେ । ତତ୍ପର ବିକାଶ ହେଲା । କଳିଙ୍ଗରେ କୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ମହାବୀରଙ୍କା ପୂର୍ବରୁ ପାର୍ଶ୍ବ-ନାଥଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ହୋଇଥିଲା । ମହାବୀରଙ୍କର ସାୟ ୨୫୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ପାର୍ଶ୍ବନାଥ

ବା ପାରଶ୍ରମାଥ ନାମରେ ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ଜୈନଧର୍ମ ସୃଷ୍ଟି କରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି
ଥିଲେ । ପାର୍ଶ୍ବନାଥ କଳିଙ୍ଗ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ବନୌଜ ରାଜାଙ୍କ ଝିଅ ପ୍ରଭାକୁ
ବିବାହ କରିଥିଲେ । ପରେ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ହୋଇ ସେ କଳିଙ୍ଗର ତାମ୍ରଲିପ୍ତ ଆସି ଜୈନ-
ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ‘ଭଦ୍ରପୁର ଗିରିର ରଣାହଂସପୁର, ଗୁମ୍ଫା, ଦେହରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ
ଗଣେଶ ଗୁମ୍ଫାରେ, କିଛି କିଛି ପାର୍ଶ୍ବଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତ ଖୋଦିତ ହୋଇରହିଛି । ଖଣ୍ଡ-
ଗିରିରେ ପରେଶନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ପରେଶ-
ନାଥଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଉତ୍କଳରେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରାଜଧାନୀ ନିକଟରେ ଖଣ୍ଡ-
ଗିରିରେ ଜୈନପୀଠ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ସେ ପୀଠ ରହିଛି ଏବଂ ମାଘ-
ସପ୍ତମୀରେ ଖଣ୍ଡଗିରିରେ ଅଧିବାସୀମାନେ ସେହି ମେଳା ଓ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗ
ଦିଅନ୍ତି ।’

“କଳିଙ୍ଗରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଥମେ ଅଶୋକଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ପଶିଲା । ରାଜଧାନୀ
ତୋଷାଳୀର ‘ପାହାଡ଼ ଧଉଳିଗିରିରେ’ ଏବଂ ‘ଦକ୍ଷିଣରେ କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ
ଯଉଗତରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଏକାଦଶ ଆଜ୍ଞା ଖୋଳା ହେଲା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କଳିଙ୍ଗରେ
ରାଜଧର୍ମ ରୂପେ ‘ରୁହିତ’ ହେଲା । ଲୋକଶିକ୍ଷା; ପ୍ରଜା ଚରିତ୍ରଗଠନ ଓ
ଧର୍ମପାଳନ ନିମନ୍ତେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସକଳ ମହନୀୟ ତତ୍ତ୍ବମାନ ଅଶୋକ
ଅନୁଶାସନମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । କଳିଙ୍ଗରେ
ଯେଉଁ ରାଜା ଓ ପ୍ରଜାମାନେ ଅଶୋକଙ୍କର ଶାସନାଧୀନ ହୋଇ ନଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନିମନ୍ତେ ଅନୁଶାସନମାନ ଖୋଳା ହୋଇଥିଲା । ଖଣ୍ଡଗିରି
ଓ ଭଦ୍ରପୁର ଗିରିର ଜୈନଗୁମ୍ଫା ଓ ଜୈନ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ବୌଦ୍ଧମାନେ କଟକ
ଜିଲ୍ଲାର କୁପାରି ଗିରିରେ ଗୁମ୍ଫାମାନ ଖୋଳାଇ ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ
ଦେଲେ । ୧୦ ।

ତାପରେ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଆସିଲା ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ପୁଣି ଜୈନଧର୍ମ
ବ୍ୟାପିଲା । ମଝିରେ ଚୈତ୍ର ବଂଶର ଶେଷରାଜା ପୁରଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ
ଓ ଶାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପରେ ଉତ୍କଳ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଅଧୀନକୁ
ଆସିଲା ଓ ସେମାନଙ୍କ ଯୋଗୁ ପୁଣି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । “.....ତିବ୍ବତ

ଦେଶୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ ପ୍ରାୟ ୨୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେକାଳର ପ୍ରଧାନବୌଦ୍ଧ ପୁରୋହିତ ନାଗାର୍ଜୁନ ଉତ୍କଳରାଜାଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତକରିଥିଲେ । ଏକ ହଜାର ଉତ୍କଳ ବାସୀ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଦିଗ୍‌ନାଗାର୍ଯ୍ୟ ନାମକ ଜଣେ ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରାୟ ୫୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉତ୍କଳ ରାଜାଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ବାସ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର “ପ୍ରମାଣ ସମୁଦୟ” ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହାର ବହୁକାଳ ପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନା-ସାଂ ଉତ୍କଳ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ବୌଦ୍ଧ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମ ଉଭୟ ସାମ୍ୟ ଓ ମୈତ୍ରୀ ଭାବରେ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ସେ ଦେଖିଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉତ୍କଳରାଜା ଶୁଭକର କେଶରୀ ଚୀନ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ନିକଟକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ “ବୁଦ୍ଧାବତଂସକ ସୂତ୍ର” ପଠାଇ ଥିବାର ଚୀନ ଦେଶର ବୌଦ୍ଧ ତ୍ରୀପିଟକରେ ଲେଖାଅଛି । ୧୧ ।

“ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମରେ ବୁଦ୍ଧ ଓ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମାନଙ୍କର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପାଉଥିଲେ । ଉଚ୍ଚ ଧର୍ମମାନ ପ୍ରବଳ ଥିବାବେଳେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ଆଡ଼କୁ ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କର ମନ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଏହି ମନୋଭାବ ଦେଖି ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିବା କେହି କେହି କୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଓ ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା । ୧୨ ।

ତୃତୀୟ ପ୍ରଧାନ କାଳ :- ଶୁଭ ଯୁଗରେ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲେପ ପାଇ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଦେବତା ଉପାସନା ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଓ ସେହି କାଳଭିତରେ ସେମାନେ ବିରଜାଙ୍କୁ ପାଇଲେ । ଏହାକୁ ପୁରଣଯୁଗ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯିବ । ଯଯାତି କେଶରୀ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗର ସକଳ ପ୍ରଭାବ ଧରି ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜତ୍ବ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।

“ଯଯାତି-କେଶରୀଙ୍କ ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯଜ୍ଞାଦି କ୍ରିୟା ଅନୁଷ୍ଠାନ କ୍ରିୟାପାଇଁ ୧୦୦୦୦ ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସକୁଟୁମ୍ବେ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ରୁ ଯାଜିପୁରକୁ ଆସିଥିଲେ । ଯଯାତି କେଶରୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧର୍ମପରୟଣ ରଜା ଥିଲେ ।

ସେ ଶିବଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇଥିଲେ । ବୈଦିକ ଧର୍ମ, ଶକ୍ତି ପୂଜା ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରସାର ପାଇଁ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜରୁ ଯେଉଁ ୧୦୦୦୦ ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସେ ଅଣାଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଯାକିପୁରରେ ଲମ୍ବିବାଡ଼ି ଓ ଭରା ଦେଇ ସେମାନଙ୍କର ବସତିର ସୁବିଧା କରି ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏଠାରେ ବୈତରଣୀ କୁଳରେ ସେ ଗୋଟିଏ ବିରଟ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲେ ଓ ଏହି ଯାକିପୁରରେ ଗଜଧାନୀ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ।

ଏହି ସବୁ ବିଷୟର ଅନୁମାନ ହୁଏ ଯେ ଯଯାତିକେଶରୀ ବିରଜା ମନ୍ଦିର ଖ୍ରୀ ୫୫୨ ବ୍ ଠାରୁ ୫୯୮ ଖ୍ରୀ. ମଧ୍ୟରେ କେବେ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ” ୧୩ “ଯଜ୍ଞ ପରେ ବୈତରଣୀ ନଦୀ, ସୁରରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନେ ଏହାକୁ ପାନ କରିଥିଲେ; ସେମାନେ ଯାକପୁର ଭୟ ଓ ଯେଉଁମାନେ ଏହାକୁ ପାନ କରି ନଥିଲେ, ସେମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଭୟ ହେଲେ ବୋଲି ଯେଉଁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି, ତାହାର ମଧ୍ୟ ତାପତ୍ୟ ରହିଛି । ତନ୍ତ୍ରବାଦର ପୂଜା ପ୍ରରକଣରେ ପ୍ରଚୁର ମଦ୍ୟ ମାଂସ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପୂର୍ବ ପ୍ରଥା ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ ସେମାନେ ଯାକପୁର ଭୟ ଓ ଯେଉଁମାନେ ଏହାକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ସେମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଭୟ ହେଲେ । ଏହାହିଁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀଟିର ତାପତ୍ୟ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ବସ୍ତୁତଃ ପ୍ରାକୃତିକ ଉତ୍ତଳ ଦୁଇଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲା ଓ ଗୋଟିକରେ ଶାନ୍ତମତ ଓ ଅନ୍ୟଟିରେ ବୈଷ୍ଣବ ମତ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲଭି ଲାଗିଲା । ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ଉଭୟ ମତ-ବାଦର ସମନ୍ୱୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସେ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ ଓ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ସେ ଉଭୟ ସାଂସ୍କୃତିକ ମଣ୍ଡଳର ମତବାଦକୁ ସମ୍ମାନ ସ୍ୱଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ” । ୧୪ । ଦୃବ୍ୟ ପାଣି, ଗ୍ରାହୀ ଉପଗେତ ମତ ଦେଇ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ତାପତ୍ୟ ଠିକ୍ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋର ମନେ ହେଉ ନାହିଁ । ତତ୍କାଳୀନ ଭରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଅଭିଯାନର ଆମ୍ଭକୁ ସେ ଚିହ୍ନ ପାରି ନାହାଁନ୍ତି । ଭରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶିବ, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଦେବୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଦୃଢ଼ କେବେ ନଥିଲା । ନିଜର ରୂପ ଅନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟକୁ ବିଭିନ୍ନ ରୂପେ ଲୋକ ଅବଧାରଣ କରି ପାନ୍ତି । ସେହି ଦୃବ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ସେହି

ତବ ଶିବ, ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତି । ଏକା ତବକୁ ଦେଖିବାର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଉପ-
 ନିଷଦମାନଙ୍କରେ ଥିଲା । ଶଙ୍କରଗୁରୁ ତାଙ୍କ ଉଷ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରକାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର
 ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ଵେତ ଶ୍ଵେତର ଉପନିଷଦର ପ୍ରଶ୍ନ” କିଂ କାରଣଂ ବ୍ରହ୍ମ
 କୃତଃ ସଂ ଜାତଃ । ଜୀବାମ୍ବ କେନ କୃତଃ ସଂପ୍ରତିଷ୍ଠାଃ ॥ ଅଧିଷ୍ଠିତାଃ କେନ ସୁଖେ
 ତରେଷୁ ବର୍ତ୍ତାମହେ ବ୍ରହ୍ମବିଦୋ ବ୍ୟବସ୍ଥାମ୍ । ୧ । ବ୍ରହ୍ମ ବେରାମାନେ ଅଲେଟନା
 କରୁଛନ୍ତି ଜଗତର କାରଣ ଭୂତ ବ୍ରହ୍ମ କିପରି ? ଆମେମାନେ କେଉଁଥିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ
 ହୋଇଛୁ ? ହେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ମାନେ, ଆମେ କାହାଦ୍ଵାରା ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ
 ସଂସାର ଯାତ୍ରା କରୁଛୁ ?

ଏ ସବୁଥିର କାରଣ ରୂପେ କାଳ୍ ସ୍ଵଭାବ, ନିୟତି ଯଦୁକ୍ତା, ଭୂତ ଓ
 ପୁରୁଷ ଏମାନଙ୍କୁ ନିଆଯିବନି ବୋଲି ମତ ଦେଇ ତୃତୀୟ ଶ୍ଳୋକରେ ଉପନିଷଦ
 କହୁଛନ୍ତି—

ତେ ଧ୍ୟାନ ଯୋଗାନୁ ଗତା ଅପଶ୍ୟନ୍
 ଦୈବାମ୍ ଶକ୍ତିଂ ସବୁଶୈନି ଗୁହ୍ୟମ୍
 ଯଃ କାରଣାନି ନିର୍ଜଳାନି ତାନି
 କାଳାମୟୁକ୍ତା ନ୍ୟସିତିଷତ୍ୟେକଃ । ୩ ।

ସେମାନେ ଧ୍ୟାନ ଯୋଗ ଅଭ୍ୟାସ କରି ନିଜଗୁଣଗୋପାଳାଦିତ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଶକ୍ତିକୁ
 ସାକ୍ଷାତକାର କଲେ ଯେଉଁ ପରମାତ୍ମା ହିଁ କୀର୍ତ୍ତୁ ଆରମ୍ଭକରି ଆତ୍ମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ
 କାରଣ ଗୁଡ଼ିକର ଅଧିଷ୍ଠାନ ଅଟନ୍ତି । ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଶଙ୍କର ଲେଖିଛନ୍ତି :
 କୋଽସୌ ଦେବଃ ?ଦେବତ୍ଵଂ ପରମେଶ୍ଵରଂ ବ୍ୟାମାନ୍ତତଂ ଜଗଦୁଦୟ ଶ୍ଚିତିଲୟ
 ହେତୁ ଭୂପଂ ବ୍ରହ୍ମ ବିଷ୍ଣୁ ଶିବାଦିକାଂ ଶକ୍ତିମିତି । ୧୨୩ ରେତମ୍—

“ଶିବଂ ଯୋ ଯସ୍ୟ ଦେବତ୍ଵଂ
 ବ୍ରହ୍ମ ବିଷ୍ଣୁ ଶିବାମ୍ବିଜାଃ ” ଇତି ।
 ତଥା ରେତମ୍
 ସର୍ଗସ୍ତ୍ୟକ୍ତକରଣୀଂ
 ବ୍ରହ୍ମ ବିଷ୍ଣୁ ଶିବାମ୍ବିଜାମ୍ ।

ସ ସଂଜ୍ଞାଂ ଯାତି ଉଗବାନେକ ଏବ ଜନାର୍ଦ୍ଦନଃ” ଇତି । ଏକ
ବ୍ରହ୍ମର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ଲୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନେଇ ତ୍ରିନୋଟି ଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମା, ମହେଶ୍ୱରଶ୍ୱର
ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଆଉ ଚିକିଏ ଆଗକୁ ଯାଇ ଅଧ୍ୟାୟ ୪ର ପଞ୍ଚମ ଶ୍ଳୋକରେ ଲେଖା
ଯାଇଛି ।

ଅଜାମେକା ଲେହିତ ଶୁକ୍ଳ କୃଷ୍ଣାଂ

ବହୁଃ ପ୍ରଜାଃ ସ୍ୱଜମାନା ସରୂପାଃ

ଅଜୋହ୍ୟେକୋ ଜୁଷ୍ଟମାଣୋନୁ-ଶେତେ

ଜହାପେନାଂ ଭୁତ ଭୋଗାମଜୋନୟଃ ।୫।

ନିଜର ଅନୁରୂପ ବହୁତ ପ୍ରଜା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଏକ ଲେହିତ ଶୁକ୍ଳ ଓ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ
ଅଜା (ପ୍ରକୃତି) କୁ ଏକ ଅଜ (ଜୀବ ଭୋଗ କରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଅଜ ଏହି ଭୁତଭୋଗକୁ
ତ୍ୟାଗ କରିଦିଏ ।

ଶଙ୍କର ଏଠି ଅଜାକୁ ଦେବାତୁଣ୍ଡ ଋପେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଉଷ୍ୟରେ କହି-
ଛନ୍ତି । ଲେହିତ-ଶୁକ୍ଳ-କୃଷ୍ଣାମ୍ ରଭ, ଶ୍ୱେତ ଓ କୃଷ୍ଣ ରଙ୍ଗକୁ ବୁଝାଇବ । ଅଗ୍ନି
(ତେଜସ୍, ପାଣି (ଆପ) ଓ କ୍ଷିତି (ଅଳ୍ପ) ବା ପ୍ରକୃତିର ରଜସ୍, ସବୁ ଖ ତମସ୍ କୁ
ମଧ୍ୟ ବୁଝାଇବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଭୟ ଶ୍ଳୋକରୁ ପଢ଼ିଲେ ଗୋଟିଏ ସରାର ଗୋଟିଏ
ପଟ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ମହେଶ୍ୱର ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ପାଖଟି ପ୍ରକୃତ ବା ଶକ୍ତି
ବୋଲି ମନେହୁଏ ଏବଂ ଏହି ତିନି ଦେବତା ଓ ଶକ୍ତି ପରମାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ
ମିଥ୍ୟା । କେବଳ ବ୍ରହ୍ମହିଁ ସତ୍ୟ । ରଭ ବା ସାଧକ ନିଜ ଭୂତି ଓ ସଂସାର ନେଇ
ଶିବ, ବ୍ରହ୍ମା ବା ମହେଶ୍ୱରକୁ ବା ଶକ୍ତିକୁ ପୂଜା କରିବା କଥା ।

ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯଯାତିଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଆସିଥିଲେ ବୋଲି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ
ଅଛି । ମ୍ୟାକ୍‌ସମୁଲର ଓ ପ୍ରଫେସର ମ୍ୟାକଡୋନାଲଡ୍ ତାଙ୍କୁ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର
ବୋଲି ଲେଖୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ବୋଲି ତୃତୀୟ ସଙ୍ଗମଲ ପାଣ୍ଡେୟ
ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶିତ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ ତାଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବର
କିଛି ବର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ବରୁ ଲେଖା ହୋଇଥିବ । ତେଣୁ କାନ୍ୟକୂବର ଆସିଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ-
ମାନେ ବୈଦିକ ବିଶ୍ୱର ଧାରରେ ଏହି ସଂଶ୍ଳେଷାତ୍ମକ ଭବଧାର ଧରି ଓଡ଼ିଶା ସାର

ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିବେ । କେତେକ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀକୁ ଆସିଥିବେ, ଆଉ କେତେକ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ରହିଥିବେ, ଆଉ କେତେକ ଯାନିପୁରରେ ରହି ଯାଇଥିବେ । ଯାନିପୁର ହସ, ମଦ୍ୟମାଂସ ଲେଜା, ବେଶ୍ ପତିତ ଏ ଧାରଣା ବହୁତ ପରେ ସୂର୍ଷ ହୋଇଥିବ ଯାହାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାରଣ ରହିଥିବ । ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ଥାପିତ ରୂପେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ଗୁଲିଲା, ତା'ର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଯାନିପୁରରେ ବିରଜାଙ୍କ ମନ୍ଦିର, ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଲିଙ୍ଗରଜଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଓ ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରଗଲା । “ଜଗନ୍ନାଥ ପୁରୀରେ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁ ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ କାଳକ୍ରମେ ତାହା ଭଙ୍ଗିଯିବାରୁ ଯଯାତି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ମନ୍ଦିର କରିଦେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଠାରେ ଅଳ୍ପ ମହାପ୍ରସାଦ ଓ ପୂଜାବିଧି ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେପରି ଗୁଲୁଛି ତାହାକୁ ଯଯାତି ବିଧାନ କରାଇଥିଲେ ।” ୧୬।

“ଲିଙ୍ଗରଜଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଯଯାତି ଆରମ୍ଭ କରାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ପ୍ରଧାନ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ କେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ଗବଧାନୀ ଯଯାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଧାନ ଶିବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଯଯାତି ଭୁବନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ମାତ୍ର କରିଥିଲେ । ଏପରି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲା” । ୧୭ ।

“କେଶରୀବଂଶର ଗଜୁତି ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁଲିଥିବା ଯାଏଁ ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ପଞ୍ଚଦେବତାଙ୍କ ଉପାସନା ପାଇଁ ମନ୍ଦିର ତିଆରି ଗୁଲିଥିଲା । ‘ପୁରସର ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୯ମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର କରାଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରଯାଏ ।’ ୧୮।

“ବରହ କେଶରୀ ଯାଜପୁରରେ ବରହନାଥଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ସେ ମନ୍ଦିର ବର୍ତ୍ତମାନ ମନ୍ଦିର ନୁହେଁ ” । ୧୯ ।

ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରଧାନ କାଳ : ଯେଉଁ ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ମନ୍ଦିର ଗୁଡ଼ିକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଭଙ୍ଗି ଦିଆ ଯାଇଥିଲା ଓ ତା ସ୍ଥାନରେ ମସଜିଦ୍ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା ସେହି କାଳକୁ ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରଧାନ କାଳ ରୂପେ ନିଆଯିବା ଉଚିତ । ୧୫୫୮ ସାଲରୁ ଏହା ଭୀଷଣାକାରରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିବ ।

ପଞ୍ଚମ ପ୍ରଧାନ କାଳ : ଏହା ନବଯୁଗର କାଳ । ଜନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଏହାର ଆରମ୍ଭ । ବର୍ତ୍ତମାନର ମନ୍ଦିର “ଉତ୍ତରାହାତର ଚୌଧୁରୀ ✓ ନରସିଂହ ଚରଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପିତାମହ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଚୌଧୁରୀ ସୁଦର୍ଶନ ମହାପାତ୍ର ବିରଜାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ମରମଟି କରି ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ମୁଖଗୁଚ୍ଛା; ଶେଷସର, ଅମାର, ଇତ୍ୟାଦି ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ” । ୨୦ ।

ଧର୍ମ କଳା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ କି ଉତ୍କର୍ଷରେ ରହେ ନାହିଁ । ଧର୍ମର ଅବସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ବ୍ୟବହାରରେ, ଜ୍ଞିୟା କଳାପରେ, ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଘଟିବା ଉଚିତ । ଯେତେବେଳେ ବ୍ୟବହାରରେ, ଜ୍ଞିୟା-କଳାପରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ରୁହେ ନାହିଁ ବିଶ୍ୱାସ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ୟବହାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ; ସେ ସମୟରେ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ବିପଦ ଆସେ । ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରଧାନ କାଳର ବିପଦ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଲୋକଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ସହ ଅଭ୍ୟାସର କର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଥିବ ଯାହାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ଧରି ବୌଦ୍ଧେଶିକ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରି ପାରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଳା-ପାତ୍ରର ଆକ୍ରମଣରୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନର ପୁନର୍ଜାଗରଣ ପାଇଁ ଧାର୍ମିକ ଲୋକଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ସବୁଠୁ ବେଶୀ । ସେହି ଧାର୍ମିକ ଲୋକଙ୍କ ଜୀବନ; ବିଶ୍ୱାସ; ପୂଜା, ସ୍ଥାପନା ଅଂସଙ୍ଗ୍ୟ ପୁରଣ ସୃଷ୍ଟି କରି ପାରିବ, ଅସଂଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର; ଅସଂଖ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି, କଳା; ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଉତ୍କର୍ଷ ସୃଷ୍ଟି କରାଇ ପାରିବ । ଯାଜିପୁର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମାତୃସଭା ପ୍ରତି ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା ହେତୁ କେଉଁ ଅନାଦିକାଳରୁ ଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ଏଠି ଗୁଲି ଆସିଛି । ମଝିରେ ଅକ୍ଷତ୍ୱିନ ପାଇଁ କଳାପାତ୍ର ଆକ୍ରମଣ ଯାହା କ୍ଷତି କରିଥିଲା ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ କିଛି ଶିଖିବାର କଥା ଅଛି । ମାତୃପୂଜା ମଦ୍ୟ, ମାଂସ; ମୈଥୁନରେ ପରିଣତ ନହୋଇ ଅଦ୍ୱୈତ ବେଦାନ୍ତର ମାୟାଶକ୍ତି ଅବଧାରଣାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା ଉଚିତ । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର ସେହି ଅବଧାରଣା ବିଷୟରେ ଇଙ୍ଗିତ ଦେଉଛନ୍ତି—

ମାୟାଂ ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିଦ୍ୟାନ୍ମାୟିନଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରମ୍
ତସ୍ୟାବୟବଭୂତେଷୁ ବ୍ୟାପ୍ତଂ ସର୍ବମିଦଂ ଜଗତ୍ । ୧୦ ।

ମୁଁ ପୁଣିଥରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହୋଦୟ ଓ ସଂସଦର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ ମୋର ଅଭିଭାଷଣ ଶେଷ କରୁଛି ।

ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

ଟିପ୍ପଣୀ

- ୧ । ✓ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାଶ; ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ପ୍ରକାଶକ ଚୌଧୁରୀ ନରସିଂହ
ଚରଣ ମହାପାତ୍ର, କୋଦଣ୍ଡପୁର, ଯାଜପୁର, ୧୯୩୭, ପୃ ୧୪-୧୫ ।
- ୨ । ଡବ୍ଲୁ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ୍, ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷୋର,
୧୯୬୪, ପୃ ୫୬୦ ।
- ୩ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, ପୃ ୫୫୭ ।
- ୪ । ଡବ୍ଲୁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି ଓ ଇତିହାସରେ ଯାଜପୁର,
ଜିଜ୍ଞାସା, ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା; ୧୯୭୩, ଯାଜପୁର, ପୃ ୪୪
- ୫ । ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ପୃ ୨୬ ।
- ୬ । ,, ପୃ ୩୦-୩୧ ।
- ୭ । ,, ପୃ ୩୦-୩୧ ।
- ୮ । ,, • ପୃ ୨୯ ।
- ୯ । ଭଞ୍ଜ ଇତିହାସ, ପୃ ୫୧ ।
- ୧୦ । ,, ପୃ ୫୮ ।
- ୧୧ । ,, ପୃ ୫୯ ।
- ୧୨ । ,, ପୃ ୬୨ ।
- ୧୩ । ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ପୃ ୩୧ ।
- ୧୪ । ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି ଓ ଇତିହାସରେ ଯାଜପୁର ପୃ ୩୮-୩୯
- ୧୫ । ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ୧ । ୨ । ୨୬
- ୧୬ । ଇତିହାସ ପୃ ୬୭-୬୮ ।
- ୧୭ । ,, ପୃ ୬୮ ।
- ୧୮ । ,, ପୃ ୭୩ ।
- ୧୯ । ,, ପୃ ୭୩ ।
- ୨୦ । ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ; ପୃ ୩୯ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୂଚୀ

- ୧ । ✓ କୁପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର, ଉତ୍କଳ ଇତିହାସ, କଟକ ଟ୍ରେଡିଂ କମ୍ପାନୀ, ଅଭିନବ ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୬୪ ।
- ୨ । ✓ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାଶ, ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଚୌଧୁରୀ ନରସିଂହ ଚରଣ ମହାପାତ୍ର, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୩୮ ।
- ୩ । ✓ ବିରୁପାକ୍ଷ କର, ବୈତରଣୀ; ସତ୍ୟବାଦୀ ପ୍ରେସ୍, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୩୨
- ୪ । Padmasri Paramananda Acharya, Studies in Orissan History, Archaeology and Archives, Cuttack Students Store, First Edition, 1969.
- ୫ । ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି ଓ ଇତିହାସରେ ଯାଜପୁର, ଜିଜ୍ଞାସା, ୧୯୭୩ ।
- ୬ । ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ, ୧୯୬୨ ।
- ୭ । ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ, ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, ଦ୍ଵିତୀୟ ଖଣ୍ଡ, କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷୋର, ୧୯୬୪ ।
- ୮ । ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ମିଶ୍ର, ସମ୍ପାଦକ, ମହାମହାବାବୁଶୀ ଉପଲକ୍ଷେ ସ୍ମରଣିକା, ମହା-ମହା ବାବୁଶୀ ସ୍ମରଣିକା କମିଟୀ ୧୯୭୬ ।
- ୯ । ଶ୍ରୀ ତାରକାଚ ମିଶ୍ର, ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର, ୧୯୬୩ ।
- ୧୦ । Sri R. G. Bhandarkar, Vaisnavism Saivism, Indological Book House, Varanasi, 1965.
- ୧୧ । ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵେତର ଉପନିଷଦ, ସାନୁବାଦ ଶାଙ୍କର ଭଷ୍ୟ ସହ, ଗୀତା ପ୍ରେସ୍, ଗୋରଖପୁର ।

ବକ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ସଂବନ୍ଧରେ.....

- ବକ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଯଥାସମ୍ଭବରେ ସେମାନଙ୍କର ଲିଖିତ
'ଆତ୍ମ-ପରିଚୟ ପାଇ ପାରି ନ ଥିବାରୁ ତାହା ଆନେମାନେ
ଏ ସଂଖ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନ ପାରି ଦୁଃଖିତ ।

—ପ୍ରକାଶକ—

ଆସାମ ଚିଠି*

ଶ୍ରୀ କନକଚନ୍ଦ୍ର ତେଜା

ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଉଷାକେନ୍ଦ୍ର

ଭୁବନେଶ୍ୱର-୬

୨୪ । ୨ । ୭୮

ସେଦିନ ଯାଜପୁରକୁ ଯାଇ କଳିଙ୍ଗର ଅତୀତ ଗୌରବର ସ୍ମୃତି ଗୁଡ଼ିକ ଦେଖି ଗୋଟିଏ ହସ-ହସନର ସ୍ରୋତ ମୋର ଛାତିରେ ବହିଗଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଯଜ୍ଞପୁରରେ ଅତୀତର ସ୍ମୃତି ବୈତରଣୀ, ବିଷ୍ଣୁ ବରହ, ନବଗ୍ରହ, ଜଗନ୍ନାଥ, କାଳୀମନ୍ଦିର, ଶୁଭସ୍ତମ୍ଭ, ମା ବିରଜା, ନାଭିଗନ୍ଧା (ନାଭିଜୟା)୧ ପ୍ରଭୃତି ରହି ସ୍ବାଗତମ୍ ଜଣାଉଛି । ଅନ୍ୟପକ୍ଷେ କାଳାପାହାଡ଼ର (କଳାପାହାଡ଼ର) ନିଷ୍ଠୁର ଧ୍ବଂସଲୀଳା ପତିତ ହୋଇ ଭୀମକାନ୍ତା (ଭୀମକାନ୍ତ) ମୁଗୁଣି (ମୁଗୁନି) ପଥରର ଗୁମ୍ଫା, ଗଣେଶ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣ କାନ୍ଦୁଛନ୍ତି । କାଳର ଛାତିରେ ଏହିଭଳି ଘଟଣା ନୂଆ ନୁହେଁ (ନୁହେଁ) । ଆଜି ପୁଣି ସେହି ଯଜ୍ଞପୁରରେ ଆପଣମାନଙ୍କର ପ୍ରବେଷରେ ନରସିଂହ ଚୌଧୁରୀ କଲେଜ ସଙ୍ଗେ ମଝିରେ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ ପରି ହସୁଅଛି ।

+ + + + +

ସେହି ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ (ଠିକ୍‌ଜାବନ୍ତତାମାଳା-ସଭା) ଆପଣମାନେ ଯେ ଭଳି ଆମ୍ଭେ-ମାନଙ୍କୁ (ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ) ସ୍ନେହ ଶ୍ରଦ୍ଧା କଲେ ସେହି ରୁଣି 'ରଣି' ପରିଶୋଧ କରିବା ଶକ୍ତି ଆମାର (ଆମ୍ଭର) ନାହିଁ । ଏହି ସ୍ମୃତି ଚିରଦିନ ଆମ ହୃଦୟରେ ରହିବ ଏବଂ ଆମାମବାସୀଙ୍କୁ ପାଇଁ (ଆସାମବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ) ଆମେ ବୋହିନେବୁ । ହେଉ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ (ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ) ଦୟାରେ ଯାଜପୁର ପୁଣି ହସି ଉଠିବ (ଉଠୁ) ଏହାହିଁ ମୋର କାମନା । + + +

ସା: ଶ୍ରୀ କନକଚନ୍ଦ୍ର ତେଜା ।

* ଓଡ଼ିଆଭାଷା ଓ ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ଦୂର୍ବାର ଆଗ୍ରହ ନେଇ ଗତ ଶିକ୍ଷା ବର୍ଷରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥ 'ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଉଷାକେନ୍ଦ୍ର'ରେ ଯୋଗଦାନ

କରିଥିବା ତରୁଣ ଅଧ୍ୟାୟୀ ଶ୍ରୀ ଜନକଚନ୍ଦ୍ର ତେଜା, (ଲେକ୍ସିକ୍ ନଗର ଗୌହାଟୀ-୭ ଆସାମ), ଓ ତାହାଙ୍କର ସାଥୀ ଶ୍ରୀ ଲଳିତଚନ୍ଦ୍ର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଖୋନା-ଖୋକୋର ଶିବ-ସାଗର, ଆସାମ) ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ ସାଂସ୍କୃତିକ ପୀଠ ଯାଜପୁର ଦର୍ଶନରେ ଆସି ୫ମ ବାର୍ଷିକ ବିରଜାବତୃତୀୟାଙ୍କର ୨ୟ ଦିବସରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଅତିଥି ହୋଇଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାଶେଷରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁକଳିଙ୍ଗର ଅତୀତ ଗୌରବ ଯାଜପୁର ଏବଂ ସୂଚିତ ଦିବସର ମୁଖ୍ୟ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ସଦ୍ୟଲବ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ଉଷାଜ୍ଞାନରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ତେଜା ୨୪।୨।୭୮ରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହାଶୟ ଏବଂ ମୋ' ନିକଟକୁ ଦୁଇଟି ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ । ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହାଶୟଙ୍କ ନିକଟକୁ ଲିଖିତ ପତ୍ରଟି ବିଶେଷ ଉବଗର୍ଭକ ଓ ତାରପର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଜ୍ଞ ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କର ଅବଗତି ପାଇଁ ତାହାର କେତେକ ଛଦ୍ର ଏଠାରେ ଅବିକଳ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା ।

୧ (ଚନ୍ଦ୍ରବିଧାନୀୟ ଶଦାବଳୀ ମୋ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ) — ମୁ. ସଂ.—

ଝମ ବାଣିକ ବରଜ ବକ୍ସତାମାଳା

ପରିଚାଳନା ସମିତି

ସଭାପତି ॥ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଚୌଦ୍, ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଉପ-ସଭାପତି ॥ ପୀ. ପ୍ରଧାନ

॥ ସଦସ୍ୟ—ସଦସ୍ୟାବୃନ୍ଦ ॥

ଏମ୍. ଏନ୍. ଦାସ	॥	ଏ. କେ. ବେହୁରିଆ
ଏ. କେ. ମହାନ୍ତି	॥	ଏମ୍. ଏମ୍. ପଣ୍ଡା
ଆର୍. ସି. ପଟ୍ଟନାୟକ	॥	ଡି. କେ. ଗୁରୁତ
ଏନ୍. ଜେନା	॥	ବି. କେ. ନାୟକ
ଏନ୍. ବାରିକ	॥	ଆର୍. ଏମ୍. ରଥ
ଏସ୍. କେ. ସିଂହା	॥	ଏସ୍. ସି. ପ୍ରଧାନ
ଆର୍. ଆର୍. ଦାସ	॥	ଜେ. ଏନ୍. ପ୍ରଧାନ
ଆର୍. କେ. ଜେନା	॥	ଏସ୍. କେ. ତ୍ରିପାଠୀ
ପି. ସି. ରୟ	॥	ଜି. ମିଶ୍ର
ଆର୍. ସି. ସାମନ୍ତରାୟ	॥	କେ. ସି. ଦାଶ
ଜି. ଏନ୍. ପଣ୍ଡା	॥	ଆର୍. ସି. ଦାଶ
ଜେ. ଏନ୍. ମହାନ୍ତି	॥	ଏସ୍. ଗଉଳ
ଏସ୍. ଶତପଥୀ	॥	ଏସ୍. କେ. ବିଶ୍ୱାଳ
ଏମ୍. ଏସ୍. ଗୁପ୍ତ	॥	ପି. କେ. ଗୁରୁତ
ଏସ୍. ସି. ଦେବେଇ	॥	ଡି. ମିଶ୍ର
ବି. ସି. ମହାନ୍ତି	॥	ଏସ୍. ସାହୁ
ଏଚ୍. ଏସ୍. ପଣ୍ଡା	॥	ଏଚ୍. ପି. ନାୟକ
ଏ. କେ. ପରିଡ଼ା	॥	ଟି. ଜେନା
ଏନ୍. କେ. ନାୟକ	॥	ଏ. କେ. ମହାନ୍ତି
ଏସ୍. କେ. ତ୍ରିପାଠୀ	॥	ଏସ୍. ସାମଲ

ଡି. ମଲିକ ।

ବିରଜା ବକ୍ତୃତା ମାଲର ନିୟମାବଳୀ

- ୧ । ସାଧାରଣତଃ ବିରଜା-ପଞ୍ଚିକା ଅନୁଯାୟୀ ବିରଜାଙ୍କ ଜନ୍ମତିଥି ଛିବେଶୀ ଅମାବାସ୍ୟାଠାରୁ ଧାରବାହିକ ଋତ୍ବେ ତିନୋଟି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପ୍ରାୟ ଏକଘଣ୍ଟା କରି ବକ୍ତୃତା ଗୁଡ଼ିକ ସଦର ହେବ ।
- ୨ । ବକ୍ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା/ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ୩ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ନିୟମାନୁଯାୟୀ “ପ୍ରଥମ ବକ୍ତୃତା ଦିବସ” ର ଅନ୍ୟତମ ଦୁଇମାସ ପୂର୍ବରୁ ବକ୍ତା ନିର୍ବାଚନ କରାଯାଇ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯିବ ।
- କ) ବକ୍ତୃତାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ନିର୍ବାଚନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବା କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଓ ବକ୍ତା ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା ଦ୍ଵାରା ସ୍ଥିର କରାଯିବ ।
- ଖ) ପ୍ରଥମ ବକ୍ତୃତା ଦିବସର ଅନ୍ୟତମ ୧୫ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ବକ୍ତା ନିଜର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲିଖିତ ବକ୍ତବ୍ୟଟିକୁ ପଠାଇବେ ।
- ଗ) ଯାତାୟତ ଖର୍ଚ୍ଚ-ହେଉ (୧ମ ଶ୍ରେଣୀ x ୩)
- ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାନ (କି: ମି: ପ୍ରତି ୪୫ ପଇସା)
- ଯାକପୁର ରହଣିକାଳରେ ବକ୍ତା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସନ୍ମାନିତ ଅତିଥି ହେବେ ।
- ଘ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ବକ୍ତୃତା ପାଇଁ ବକ୍ତାଙ୍କୁ ୧୭୫ (ଏକଶତ ପଞ୍ଚାଶରୁ) ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।
- ଙ) ବକ୍ତୃତା ଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଵତ୍ତ୍ଵାଧିକାର ଅଧିକାରୀ Copyright, ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ରହିବ ଓ ଏହା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ‘ମୁଖପତ୍ର’ର ପରିଶିଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ବିକ୍ତିଲବ୍ଧ ଅର୍ଥରେ ବକ୍ତାଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରାପ୍ୟ ରହିବ ନାହିଁ ।
- ଚ) ପ୍ରକାଶିତ ପରିଶିଷ୍ଟର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯିବ । ତଥାପି ଏହା ଛାତ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ବିନାମୂଲ୍ୟରେ ମୁଖପତ୍ର ପାଇବା ପାଇଁ ହୃଦ୍ଵାର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯିବ । ବକ୍ତାଙ୍କୁ ବିନା ମୂଲ୍ୟରେ ଦଶଟି ପ୍ରତିଲିପି ଯୋଗାଇ ଦିଆଯିବ । ଅବଶିଷ୍ଟ ବହି ଗୁଡ଼ିକୁ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ସମବାୟ ଉତ୍ସାହ ଜରିଆରେ ବିକ୍ତି କରାଯାଇ ବିକ୍ତି ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ ‘ବିରଜା ବକ୍ତୃତାମାଳା ପାଞ୍ଜି’ରେ ଜମା ରହିବ ।

୪ । 'ବିରଜା ବକ୍ସତା ସମ୍ମା'ର ପରିଚ୍ଛଳନା ଦାୟିତ୍ୱ ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ଠାରେ
ନ୍ୟସ୍ତ ରହିବ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନଙ୍କୁ ନେଇ
ଏକ ପରିଚ୍ଛଳନାବୋର୍ଡ଼ ଗଠନ କରିପାରିବେ ।

୧) ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷକ ପରିଷଦର (Staff Council) ସଭାଦଳ ।

୨) ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାତ୍ର ସଂସଦର ଉପଦେଷ୍ଟା ।

୩) ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ବୃନ୍ଦ ।

(୪) ବରସାର୍ ।

(୫) ଛାତ୍ରସଂସଦର ସଭାପତି ଓ ସମ୍ପାଦକ ।

(୬) ବିଭିନ୍ନ ଛାତ୍ର ସମିତିର ସମ୍ପାଦକ ବୃନ୍ଦ ।

୫ । ପାର୍ଶ୍ୱ—

କ) ସମାଜ ସେବା ସଂସ୍ଥା (S.S.G.) ବ୍ୟତୀତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ୟ

ସମସ୍ତ ପରିଷଦର ବାର୍ଷିକ ସଂଗୃହର ଶତକଡ଼ା ଦଶଭଗ୍ନ;

(ଖ) ପ୍ରକାଶିତ ବକ୍ସତାମାଳାର ବିକ୍ରି ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ;

(ଗ) ସଂଗୃହୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ, ସେକ୍ସାବୁତ ଦାନ ଓ ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ ।

ବିରଜା ବକ୍ସତାମାଳାର ସମସ୍ତ ଅଧିକାର ଓ ଦାୟିତ୍ୱ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ଉପରେ
ନ୍ୟସ୍ତ ରହିଲ ।

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ
ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
ଯାଜପୁର